

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
(İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI)

ARİSTOTELES VE NİZAMÜ'L-MÜLK'TE DEVLET FELSEFESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

135026

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. İsmail ERDOĞAN

HAZIRLAYAN
Mahir TUNCER

ELAZIĞ-2003

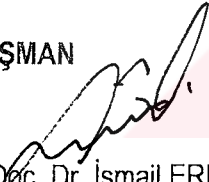
T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
(İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI)

ARİSTOTELES VE NİZAMÜ'L-MÜLK'TE DEVLET FELSEFESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Bu tez **05 / 12 / 2003** tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / ~~oy çekişi~~ ile kabul edilmiştir/ edilmemiştir.

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. İsmail ERDOĞAN
Öğretim Üyesi

BAŞKAN

Yrd. Doç. Dr. Veli ATMACA
Öğretim Üyesi

ÜYE

Yrd. Doç. Dr. Cevdet KILIÇ
Öğretim Üyesi

Yukarıdaki Jüri Üyelerinin İmzaları Tasdik Olunur.

Doç. Dr. Orhan KILIÇ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

ARİSTOTELES VE NİZAMÜ'L-MÜLK'TE DEVLET FELSEFESİ

Devlet felsefesi, felsefenin çok eski bir araştırma dalıdır. Devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde ortak yasalara bağlı şekilde yaşayan insanların meydana getirdiği siyasi bir kurumdur.

Aristoteles'e göre devletin yönetim biçimi değil, yöneticilerin iradesi önemlidir. Devlet yönetiminde bulunanlar halkın iyiliğini ve mutluluğunu düşünürlerse bu devlet iyi, kendi menfaatlerini ön plana alırlarsa kötüdür.

Nizamü'l-Mülk ise, iktidarın nasıl elde edileceğini değil, elde edilmiş iktidarın nasıl kullanılacağını anlatır. Ona göre devlet başkanı, kudretini doğrudan doğruya Tanrıdan alır ve Tanrı adına hüküm sürer.

Aristoteles ile Nizamü'l-Mülk'ün devlet felsefeleri arasında bazı ortak yönler gözükmele beraber bir hayli farklı yönler de bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Devlet Felsefesi, Aristoteles, Politika, Nizamü'l-Mülk, Siyasetnâme.

SUMMARY

STATE PHILOSOPHY OF ARISTOTELES AND NIZAMU'L-MULK

Philosophy of state is so old branch of investigation. State is a political institution in which people live in a determined territory and depend on some common laws.

According to Aristoteles; the important thing is administrators will not shape of state administration. If state thinks of happiness and goodness of its citizens, it is good; If it thinks its profits, it is bad. Aristoteles divides the shape of state administration into two.

Nizamu'l-Mulk tells how to use the owned government not how to get government. According to him a president is people who directly take his power from the God and ruled them on the name of the God.

As there are some similarities between Aristoteles and Nizamu'l-Mulk's state ideas there are lots of differences between them.

Key Words: State, State Philosophy, Aristoteles, Politika, Nizamu'l-Mulk, Siyasetname.

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen madde, makale
bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
çev.	:Çeviren
D.İ.A.	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
F.Ü.İ.F.D.	:Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi
H.Ü.	:Hacettepe Üniversitesi
haz.	:Hazırlayan
İ.A.	:Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
karş.	:karşılaştırınız
M.Ü.	:Marmara Üniversitesi
mad.	:Maddesi
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
S.B.E.	:Sosyal Bilimler Enstitüsü
S.Ü.	:Selçuk Üniversitesi
sad.	:sadeleştiren
T.D.K.Y.	:Türk Dil Kurumu Yayınları
terc.	:Tercüme
trhz.	:tarihsiz
vb.	:ve benzeri
vd.	:ve diğerleri

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun toplumsallaşmaya başlamasının belli bir aşamasından sonra ortaya çıktığı iddia edilen devlet düşüncesi, doğal olarak hem Batı'da hem de Doğu'da en iyi yönetim biçimine ulaşmak için hep gündemde yer almıştır. Bu nedenle günümüz modern devlet fikrinin ilk tohumları ilk çağlarda atılmıştır denilebilir. İlk çağda bu günkü Yunanistan'da Platon, ideal devlet fikrini geliştirmiş, öğrencisi Aristoteles'de, ideal devlet fikrinin gerçekte uygulanabilirliğinin olmadığını görerek onun uygulanabilmesi için ideal devlette yaşayan insanların melek olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bize göre Aristoteles Platon'dan daha gerçekçi davranarak o dönemdeki tüm devletlerin anayasalarını incelemiş ve devlet ile ilgili düşüncelerini "Politika" adlı eserinde ele almıştır. İslam felsefesi tarihinde devlet ve siyaset hususunda Platon'un "İdeal Devlet" fikri hakim olduğundan, Aristoteles'in devlet fikri hemen hemen hiç ele alınmamıştır.

Türk Tarihinde devlet yönetiminde müstesna bir yere sahip olan Nizamü'l-Mülk ise devlet yönetimi ile ilgili düşüncelerini, "Siyasetnâme" adlı eserinde dile getirmiştir. Siyasetnâme devlet başkanı ve idarecilerine tavsiye niteliğinde kaleme alınmış olup; sistematik bir tarzda yazılmamıştır. O zamana kadar yaşanmış bazı olaylar hikaye edilerek, ayet ve hadislerle desteklenmiş, bunlardan dersler çıkarılmıştır. İdeal devlet olabilmenin sırları bu hikayeler esas alınarak işlenmiştir. Siyasetnâmede yönetim şekilleri üzerinde hiç durulmamıştır. Sadece yürürlükte olan sistemin işleyişinin nasıl olması gerektiği anlatılmıştır.

Yaptığımız araştırmalarda ve gözden geçirdiğimiz ana kaynaklarda ülkemizde bu iki müellifin devlet düşünceleri hakkında ayrı ayrı çalışmalar yapılmış; ancak bu iki düşünürün görüşlerini karşılaştıran önemli sayılabilecek bir çalışma yapılmadığı görülmüştür. Biz siyaset ve devlet fikri hariç diğer düşünceleriyle İslam Felsefesinin teşekkül etmesine etki eden Aristoteles ile Türk devlet yönetiminde müstesna bir yere sahip olan ve ölümünden sonra da Türk-İslam devlet anlayışına önemli katkılar sağlayan Nizamü'l-Mülk'ün devlet düşüncesini karşılaştırmayı gerekli gördük. Bu nedenle çok bilinen fakat sistemli bir şekilde karşılaştırılmayan Aristoteles ve Nizamü'l-Mülk'ün devlet düşüncesini felsefi bir açıdan incelemeye çalıştık.

"Aristoteles ve Nizamü'l-Mülk'te Devlet Felsefesi" adlı bu çalışmamızı üç bölümde incelemeyi uygun bulduk. Giriş bölümünde "Devlet" fikrinin doğuşu ile ilgili görüşleri ele almaya çalıştık. Birinci bölümde, Aristoteles'in yaşadığı dönemi, hayatı ve eserlerini ele aldık. Aristoteles'e göre devlet nedir? İyi ve kötü yönetim şekilleri nelerdir? gibi sorulara onun verdiği cevapları araştırmaya çalıştık. İkinci bölümde, Nizamü'l-Mülk'ün yaşadığı dönemi, hayatı ve

IV

eserlerini ele aldık. Nizamü'l-Mülk'e göre devlet, devlet başkanı ve devlet görevlilerinin görevleri nelerdir?, En iyi yönetim nasıl olmalıdır? gibi sorulara onun verdiği cevapları bulmaya çalıştık. Üçüncü ve son bölümde ise Aristoteles ile Nizamü'l-Mülk'ün devlet felsefelerini karşılaştırdık. Sonuç bölümünde ise genel bir mütalaa ile çalışmamızı bitirdik.

Bu çalışmamda danışmanlığımı üstlenip, değerli yardım ve katkılarını esirgemeyen hocam, Yrd. Doç. Dr. İsmail ERDOĞAN, kaynak temini hususunda bizlere yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Veli ATMACA ve Yrd. Doç. Dr. Cevdet KILIÇ beye teşekkür etmeyi, kendim için bir borç bilirim.

Mahir TUNCER

Elazığ-2003

İÇİNDEKİLER

ÖZET/SUMMARY.....	I
KISALTMALAR	I
ÖNSÖZ	III

GİRİŞ

DEVLET FELSEFESİ

1. DEVLET.....	1
1.1. DEVLET'İN TANIMI.....	1
1.2. DEVLET'İN MENŞEİ İLE İLGİLİ NAZARİYELER.....	2
1.2.1. İlahî Temel Nazariyesi.....	3
1.2.2. Tabiat Nazariyesi	4
1.2.3. İhtiyaç Nazariyesi.....	4
1.2.4. Kuvvet Nazariyesi.....	5
1.2.5. Toplumsal Sözleşme Nazariyesi.....	5
1.2.6. Sınıfların Mücadelesi Nazariyesi	6
1.3. DEVLET'İN VARLIĞI İÇİN ZORUNLU ÖGELER.....	7
1.4. DEVLETİN GÖREVLERİ.....	7
1.5. DEVLET YÖNETİMİ.....	8
1.5.1. Egemenin Tanrı Olması Gerektiği Görüşü.....	8
1.5.2. Egemenin İnsan Olması Gerektiği Görüşü.....	9
2. DEVLET FELSEFESİ.....	9
2.1. DEVLET FELSEFESİNİN TANIMI VE KONUSU.....	9
2.2. DEVLET FELSEFESİNİN TEMEL PROBLEMLERİ.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

ARİSTOTELESİN HAYATI, ESERLERİ VE DEVLET FELSEFESİ

1. ARİSTOTELES'İN HAYATI VE ESERLERİ.....	11
1.1. ARİSTOTELES'İN HAYATI	11
1.2. ARİSTOTELES'İN ÖNEMLİ ESERLERİ	12
2. ARİSTOTELES'İN DEVLET FELSEFESİ	13
2.1. ARİSTOTELES'E GÖRE DEVLET.....	13
2.1.1. Devleti İnceleme Metodu.....	13
2.1.2. Devletin Menşei.....	13
2.1.3. Devletin Tanımı.....	15

2.2.	ARİSTOTELES'E GÖRE YÖNETİM ŞEKİLLERİ	16
2.2.1.	İyi Yönetim Şekilleri.....	16
2.2.1.1.	Krallık (Monarşi)	17
2.2.1.2.	Soylular Yönetimi (Aristokrazi).....	18
2.2.1.3.	Siyasal Yönetim (Anayasal Yönetim).....	19
2.2.2.	Kötü Yönetim Şekilleri	20
2.2.2.1.	Tiranlık (Timokrazi).....	20
2.2.2.2.	Zenginler Yönetimi (Oligarşi).....	21
2.2.2.3.	Halk Yönetimi (Demokrazi).....	22
2.3.	ARİSTOTELES'E GÖRE YÖNETİM ŞEKİLLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI..	24
2.4.	ARİSTOTELES'E GÖRE DEVLETİN ÖZELLİKLERİ.....	26
2.4.1.	Devletin Büyüklüğü ve Nüfusu.....	26
2.4.2.	Eğitim.....	27
2.4.3.	Ekonomi ve Mülkiyet.....	28
2.4.4.	Sınıf Ayrımı ve İş Bölümü	30
2.4.5.	Devletin Varlığı İçin Zorunlu Öğeler.....	31
2.5.	ARİSTOTELES'E GÖRE YÖNETİM ŞEKİLLERİNİN BİRBİRİNE DÖNÜŞMESİ	31
2.5.1.	Yönetim Şekillerinin Birbirine Dönüşmesinin Sebepleri.....	32
2.5.2.	Yönetim Şekillerine Göre Yönetim Değişikliğinin Sebepleri.....	33
2.5.2.1.	Demokrasilerde Yönetim Değişikliğinin Sebepleri.....	33
2.5.2.2.	Oligarşilerde Yönetim Değişikliğinin Sebepleri.....	34
2.5.2.3.	Aristokrasilerde Yönetim Değişikliğinin Sebepleri.....	34
2.5.3.	Yönetim Değişikliğini Önlemenin Yolları.....	34
2.6.	ARİSTOTELES'E GÖRE COĞRAFİ BÖLGELERİN VE İKLİMİN SİYASAL DAVRANIŞLAR ÜZERİNE ETKİSİ.....	35
2.7.	ARİSTOTELES'E GÖRE SOSYAL GRUPLAR.....	35
2.7.1.	Aile.....	35
2.7.2.	Kadın.....	36
2.7.3.	Kölelik	36

İKİNCİ BÖLÜM

NİZAMÜ'L-MÜLK'ÜN HAYATI, ESERLERİ VE DEVLET FELSEFESİ

1. NİZAMÜ'L-MÜLK'ÜN HAYATI VE ESERLERİ.....	38
1.1. HAYATI.....	38
1.2. ESERİ	40
1.3. SİYASETNAMELERİN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ.....	41
1.4. SİYASETNAMELERİN YAZILIŞ GAYELERİ.....	41
2. NİZAMÜ'L-MÜLK'ÜN DEVLET FELSEFESİ.....	42
2.1. NİZAMÜ'L-MÜLK'E GÖRE DEVLET.....	42
2.1.1. Devletin Görevleri.....	42
2.2. NİZAMÜ'L-MÜLK'E GÖRE DEVLET YÖNETİMİNİN UNSURLARI.....	43
2.2.1. Devlet Başkanlığı.....	43
2.2.1.1. Devlet Başkanının Özellikleri.....	45
2.2.1.2. Devlet Başkanının Görevleri	46
2.2.1.3. Devlet Başkanının Himayesindekilerle İlişkileri.....	48
2.2.2. Devlet Başkanı Yardımcısı.....	48
2.2.3. Adalet-Teskilatı.....	49
2.2.3.1. Hakimlerin Özellikleri ve Görevleri.....	50
2.2.3.2. Kanunların Umumiliği	51
2.2.4. Dış İlişkiler	51
2.2.4.1. Yabancı Ülkelere Gönderilen Elçiler	52
2.2.4.2. Yabancı Ülkelerden Gelen Elçiler	52
2.2.5. Ordu.....	53
2.2.6. Hazine.....	54
2.2.6.1. Mali İşler.....	54
2.2.6.2. Gelirlerin Toplanması.....	55
2.2.6.3. Giderlerin Karşlanması.....	55
2.2.7. Eğitim.....	56
2.2.7.1. Nizamiye Medreseleri	56
2.3. NİZAMÜ'L-MÜLK'E GÖRE DEVLET YÖNETİMİ.....	57
2.3.1. Yönetim ve Yöneticiler.....	57
2.3.1.1. Yöneticilerde Aranılan Şartlar ve Atanmaları.....	58
2.3.1.2. Yöneticilerin Görevleri.....	59

2.3.2.	Devlet Memurluğu	59
2.3.2.1.	Devlet Memurlarının Soruşturulması	60
2.3.3.	Devlet Yönetiminde Denetim.....	61
2.3.4.	İstihbarat	62
2.3.5.	Devlet Yönetiminde İstişare	62
2.3.6.	Devlet Yöneticilerinin Unvanları.....	63
2.3.7.	Protokol ve Yöneticilerle Görüşme.....	64
2.3.8.	Devlet İşlerini Görmede Usul	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARİSTOTELES İLE NİZAMÜ'L-MÜLK'ÜN DEVLET FELSEFESİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

1.	POLİTİKA VE SİYASETNAMELERİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	66
2.	"POLİTİKA" VE "SİYASETNAME" NİN TEMEL YAPILARI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI.....	67
3.	DEVLET İŞLEVİNE YAKLAŞMALARINI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI.....	68
3.1.	DEVLET YÖNETİMİ ANLAYIŞINDAKİ BENZERLİKLER.....	68
3.1.1.	Devletin Görevi.....	68
3.1.2.	Yöneticilerin Özellikleri.....	68
3.1.3.	Kadınların Yönetici Olması.....	69
3.1.4.	Yurttaşların Görevi.....	69
3.1.5.	Görev Dağılımı.....	69
3.1.6.	Hazine	70
3.1.7.	Eğitim.....	71
3.2.	DEVLET YÖNETİMİ ANLAYIŞINDAKİ FARKLILIKLAR.....	71
3.2.1.	Yönetim Şekilleri.....	71
3.2.2.	Yönetici.....	72
3.2.3.	Mülkiyet.....	72
3.2.4.	Kölelik.....	73
	SONUÇ.....	74
	KAYNAKÇA.....	75
	ÖZGEÇMİŞ	78

GİRİŞ

DEVLET FELSEFESİ

1. DEVLET

1.1. DEVLET'İN TANIMI

Siyasal düşüncenin temel konularından biri olan devletin bir çok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlara göre devlet; sınırları çizilmiş bir toprak parçasında, ortak bir yönetime ve yasalara bağlı bir şekilde yaşayan insanların meydana getirdiği siyasi bir kurum,¹ veya "Ortak bir toprak bütünlüğüne dayanan ve söz konusu toprak parçasında yaşayan insan topluluğu üzerinde bir denetimi bulunan siyasi örgütlenme; belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan insan topluluğunun, egemenlik ve bağımsızlık üzerinde oluşturduğu siyasi örgüt" olarak tarif edilebilir.²

Devleti şöyle tarif etmek de mümkündür; belirli bir toprak üzerinde ve hükümetle yönetilen, üstün ve merkezi bir otoritenin hükmü altında belirli hukuki ve yasaya bağlı olarak yaşayan insanların oluşturdukları siyasi birliktir.³

Devlet, insan davranışlarını düzenlemede maddi yaptırım gücü olmayan ahlak kurallarının yerine geçer. Ahlak alanında insanların ilişkilerini yöneten ilkeler varsa, bir topluluk içinde yaşayan insanların eylemlerini birbirleriyle olan ilişkilerini yönetip düzenleyen ilkeler ve bu ilkelere dayanılarak konulan kural ve kanunlar vardır ki, bunların tümüne hukuk sistemi adını veriyoruz. Bu hukuk sistemini düzenleyen ve uygulayan gerçek güç devlettir.⁴

Farabi (870-942) devleti, en yüksek kemal, hayır ve saadete kendisiyle ulaşılan ve kendi kendine yeten bir birlik olarak tanımlar.⁵ İbni Haldun (1332-1406) ise devleti, insan nesli gibi doğan, olgunlaşan, yaşayıp ölen, manevi organizma olarak tarif eder.⁶ Hegel' (1770-1831) de devleti, objektif ahlak idesinin, somut özgünlüğünün fiil halindeki realitesi olarak belirtir.⁷

¹ Mehmet Doğan, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1994, s.179.

² Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara, 1997, s.183-184.

³ Orhan Hülagü, *Farabi ve İbn Haldun'da Devlet Düşüncesi*, İstanbul, 1999, s.19.

⁴ Takiyittin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, İstanbul, 1997, s.276-277.

⁵ Bayraktar Bayraklı, *Farabi'de Devlet Felsefesi*, İstanbul, 1983, s.25.

⁶ İ.Haldun, *Mukaddime*, çev., Z.K.Ugan, İstanbul, 1990, C.I., s.431.

⁷ G.W.F., Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, çev., C.Karakaya, İstanbul, 1991, s.191.

Marksistlere göre devlet, ekonomik egemenliği elinde tutan sınıfın siyasal örgütüdür.⁸ Devleti doğal bir kurum olmadığından insan fitratına aykırı olarak gören Sofistler, Kinikler ve Epikürcüler diye anılan gruplar ile Bakunin (1814-1876), Kropotkin, Proudhon ve J. Greves'e göre ise, devlet başlıca kötülük kavramıdır. İnsanlığın en önemli görevi, devletten derhal kurtulmaktır. Devlete, devlet olarak değer veren önemli tek siyasal görüş, faşizmdir.⁹

Devlet, aynı zamanda güç kullanma tekeline sahip zorlayıcı bir güç olarak otorite ve düzenleyici bir iktidar anlamına da gelir. devlet iktidarın iktidar da devletin içindedir. Çünkü iktidar olmadan meşru bir otoritenin kurulması ve devam ettirilmesi mümkün değildir. Devlet, otorite sahibi iktidardır. Otorite bir güç ve kontrol aracı olarak emir verme, bir kişi ya da grubun öteki kişi ya da gruplar adına karar verme hakkını meşru olarak elinde bulundurma gücüdür.¹⁰

Meşruiyet ise; siyasi iktidarın varlık sebebinin yönetilenler için makul bir anlama kavuşturulması, halkın rızasına ve onayına dayandırılmasıdır. İktidarın yasa, emir ve tasarruflarının yönetilenlerce kabul edilmesi ve uyulmasının tek kaynağı meşruiyettir.¹¹

İktidar kavramının en genel anlamı; bir kişi veya grubun başka kişi ya da gruplar üzerinde kendi isteğini yaptırabilme gücüdür. İktidar kavramının yerine kullanılan, egemen olma, malik olma, etkileme ve yönetme kavramları da yine bu anlamda kullanılmaktadır. Bu nedenle tanımlardan da anlaşılacağı gibi, devletin, devlet kavramı ile iç içe olan iktidar, otorite, hakimiyet ve meşruiyet anlamında da kullanılması kaçınılmazdır.

1.2. DEVLET'İN MENŞEİ İLE İLGİLİ NAZARİYELER

Devlet, siyasi kurumların başıdır. Toplumsal düzeni, adaleti ve toplumun iyiliğini amaç edinen, belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan insan topluluğuna sahip, sosyal bir organizasyondur. Bu organizasyon, halkın kendisini yönetmesi pratikte mümkün olmadığı için devlete temsil hakkını vermesi ile olur. Devleti diğer örgütlenmelerden ayıran özellikleri, yurttaşın zorunlu üyeliği ve kanuni cezalandırma yetkisinin sadece devlete ait olmasıdır.¹²

⁸ Ömer Demir, Mustafa Acar, **Siyasal Bilimler Sözlüğü**, İstanbul, 1992, s.133.

⁹ Ahmet Arslan, **Felsefeye Giriş**, Ankara, 2002, s.175; Cem Eroğul, **Devlet Nedir?**, Ankara 1999, s.13-14.

¹⁰MümtazEr Türköne,**Siyaset**, İstanbul, 2003, s.36-38,Erhan Arda, **Sosyal Bilimler El Sözlüğü**,İstanbul,2002,s. 412.

¹¹ Türköne, a.g.e., s.42, Arda, a.g.e., s.412.

¹² Mevlüt Uyanık, **İslam felsefesinde Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, 2001, s.23-25.

Devlet toplumsal gelişmenin belli bir aşamasında ortaya çıkmış, kamusal sorunların çözümü amacıyla rasyonel bir örgütlenmeye duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmış ve tarihsel süreçte giderek gelişme kaydetmiş, bu günkü modern devlet biçimine dönüşmüştür.¹³

Devletin menşei meselesi, felsefe, tarih, hukuk ve sosyoloji ilimlerinin konusudur. Bu bilim dallarının felsefeden ayrılması ile her bilim dalı bu konuya da kendi bakış açısından bakıp tarif etmeye çalışmıştır.¹⁴ Biz de devletin menşei konusunu felsefi açıdan inceleyeceğiz. Devletin menşei ile ilgili bir çok nazariye ortaya atılmıştır. Bu nazariyeler şunlardır.

1.2.1. İlahi Temel Nazariyesi

Bu nazariyeye göre devlet tanrı tarafından yaratılmış ve tanrı adına yönetme yetkisi belli kişi ve gruplara verilmiştir. Eski Mısır ve Babil'de bu görüşe uygun olarak din adamları, iktidarın kullanımında önemli roller oynamıştır. Ortaçağda Hıristiyan teologlar, devletin tanrı eseri olduğunu ve yeryüzü devletinin tanrı buyruklarına göre yönetilmesi gerektiğini söylemişlerdir. St. Augustinus (354-430), "Tanrı Devleti" isimli eserinde, dünya devletinin gök devleti ilkelerine göre yönetilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Yeni çağda Bossuet; "Kutsal Kitaptan Çıkarılan Siyaset" isimli eserinde, kralların mutlak iktidarını savunurken bu iktidarın tanrı iradesine dayandığını belirtmiştir.¹⁵

Tanrıya isnad edilen, devlet değil "iktidar" ve siyâsi tasarruf yetkisi ve ifadesinin mutlak sahibi anlamında "hakimiyet" tir. Bu yüzden bir çok inanç ve kültürde, dini otorite sahibi aynı zamanda siyâsi otorite sahibi olup, yeryüzünde Tanrının gölgesi, halifesidir. Böylece tarihte ya Tanrılar kraldır ve ya Krallar Tanrı olarak addedilmiş olup siyasi otorite kutsal sayılmıştır.

Türk töresinde devlet, kainattaki düzenin yeryüzünde gerçekleştirilmesinin aracı olarak görülmüş ve bundan dolayı İslam'dan önce ve sonra kurulan Türk devletlerinde yapılan bütün icraatlar, Tanrı adına yapılmıştır. "İlay-ı Kelimetullah" ve "Kızıl Elma" ideali hakimiyetin alanını tayin ederken hakimiyetin amacını ise Nizam-ı Alem düşüncesi oluşturur.¹⁶ M.Hamdi Yazır (1878-

¹³ Davut Dursun, **Devlet, Siyaset ve Toplum**, İstanbul, 1996, s.11.

¹⁴ Bayraklı, a.g.e., s.29.

¹⁵ S.Hayri Bolay, **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, İstanbul, 1999. s.96.

¹⁶Bolay, a.g.e., s.94-97.

1942) 'a göre de, ezelde Allah ve kulları arasında yapılan sözleşme, medenileşmenin ve Mülk anlamında devletin başlangıcıdır.¹⁷

1.2.2. Tabiat Nazariyesi

Devletin menşei ile ilgili nazariyelerden birisi de Tabiat nazariyesidir. Bu nazariyeye göre; "İnsan ve toplum arasında nasıl bir organik benzerlik hatta mutabakat varsa, her organik ferdiyet bir toplum, her toplum da organik bir ferdiyet ise, devlet de tabii ve biyolojik kanunlara göre kendiliğinden oluşan ve canlılarda olduğu gibi doğan, büyüyen ve nihayet varlığını kaybeden büyük bir organizmadır. Devlet tabiatın eseridir."¹⁸ Bu görüşün temsilcilerinden biri de Platon' (427-347) dur. Platon, devletin temelini insan tabiatında bulmaktadır. O, devleti büyük bir insan ya da canlı bir şeyin devamı olarak görür. Bu durumun bir sonucu olarak da, sırasıyla akıl, can ve iştahtan oluşan üç parçalı ruh anlayışını olduğu gibi devlete yansıtır.¹⁹ İnsan ruhu ile devlet arasında temel bir birlik olduğunu ileri süren Platon eserinde şöyle der; Ne kadar yönetim biçimi varsa, o kadar da insan yaradılışı vardır.²⁰ Platon, Aristoteles (384-322), Hegel gibi düşünürler bu görüşü öne sürenlerden bir kaçıdır.

1.2.3. İhtiyaç Nazariyesi

Devletin menşei ile ilgili bir diğer nazariye ise ihtiyaç nazariyesidir. Bu nazariyeye göre, devlet ekonomik ihtiyaçların giderilmesi faaliyetini yürüten bir organizasyondur. Ekonomik ihtiyaçlar nedeniyle insanlar toplu halde yaşarlar.²¹ Aristoteles'e göre devletin asıl gayesi, yurttaşların ekonomik bakımdan gelişmeleri ve mutlu olmalarıdır. Devlet, bu amaç için vardır.²² İnsan iç güdülerinin devleti oluşturduğunu söyleyen Aristoteles, devletin menşeinin insan tabiatında aranması gerektiğini söylemiştir. Farabi'ye göre, siyaset ile mutluluk arasında bir benzerlik vardır. İnsanlar, yaşamak ve üstün meziyetlere ulaşmak için, yaradılıştaki bir çok şeye muhtaç olup, bunları tek başına sağlayamaz.²³ İnsanların topluluk halinde yaşamasının temelinde yardımlaşmaya duyulan ihtiyaç yatmaktadır.²⁴ Bu ihtiyaçları insanoğlu tek başına değil, ancak topluluk halinde giderebilir. Bu sebeple insanlar hem toplu halde yaşamak, hem de devlet sahibi

¹⁷ Kur'an-ı Kerim, 7/172, ayette " Rabbimiz... ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlarda) evet, şahit olduk, dediler." Ayette geçen Rab'tan malik de anlaşılabilir. Geniş bilgi için bkz., M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. IV, (Editör Ali BULAÇ), İstanbul, trhz., s.81.

¹⁸ Hülagü, a.g.e., s.10-11.

¹⁹ Cevizci, a.g.e., s.183-184.

²⁰ Platon, *Devlet*, çev., H.Demirhan, İstanbul, 1993, s.308.

²¹ Hülagü, a.g.e., s.12.

²² Cevizci, a.g.e., s.183-184.

²³ Farabi, *El Medinetül-Fazıla*, çev., N.Danişmen, İstanbul, 1990, s.79.

²⁴ Bolay, a.g.e., s.94-97.

olmak mecburiyetindedir.²⁵ İbni Haldun'a göre; insan ihtiyaçlarını temin etmek, yaşamak ve kendini savunmak için birlikte yaşamaya muhtaçtır. İnsan tek başına bu ihtiyaçlarını karşılayamaz. Ancak bu ihtiyaçlarını yardımlaşarak yerine getirebilir.²⁶

1.2.4. Kuvvet Nazariyesi

Bu nazariyeye göre, devlet bir mücadele ve tahakküm vasıtasıdır. Bu yönüyle devlet, kuvvetlilerin egemenliğini idame ettirme vasıtasıdır. Devlet, tabii bir kuvvetin ifadesidir ki; bu tabii kuvvet, tabiatın ezeli bir kanunudur. Devletin kuruluşu bu kuvvete dayanmaktadır. Kuvvetliler ile zayıflar arasında, kuvvete dayanarak kurulan bu yönetim herkesin devletteki yerini tayin etmektedir. Hukuk da; bu tahakkümün devamı ve muhalefeti önleme amacıyla konmuş kanunlardan ibarettir.²⁷ İbni Haldun'a göre, yardımlaşmaları güçlü olan göçebe topluluklar, şehirlerde yaşayan ve savunma isteği az olan insanlar üzerinde kuvvete dayanarak hakimiyet kurmakta ve böylece devlet doğmaktadır.²⁸

Kuvvet nazariyesini savunan bir çok düşünür vardır. İbni Haldun ve Montesquieu (1689-1755), bunlardan bazılarıdır.

1.2.5. Toplumsal Sözleşme Nazariyesi

Devletin kaynağı ile ilgili üzerinde en çok durulan nazariye ise toplumsal sözleşme nazariyesidir. Bu nazariyeye göre, insanların tabiat halinden toplum haline geçişi bir sözleşme ile olmaktadır. Toplum sözleşmesinden sonra ikinci bir sözleşme olan siyasal sözleşme ile insanlar devleti kurmuş olmaktadır.

Bu anlayışa göre, insanlar yaradılış itibarıyla mutlak bir özgürlüğe sahiptir. Bu durumda insanın özgürlüğünü sınırlayan hiçbir güç olmayacağından, her insan kendisi için neyin iyi olduğuna yine kendisi karar verecek ve kendi çıkarlarını hayata geçirmeye çalışacaktır. Bu durum çıkar çatışmasına, sürekli bir kavga durumuna ve insanlar arasında bir savaşa yol açar. Bu savaş tüm insanlığa zarar vereceğinden, insanlar hayatta kalabilmek ve hayatını sürdürebilmek için akıllarını kullanarak, başka insanlarla bir araya gelirler. Aralarında bir uzlaşmaya girmenin ihtiyacını hissederek, bir sözleşme yaparlar. Bu sözleşmenin temelinde, bazen gücün, bazen korkunun, bazen de menfaatin rol oynadığı, fakat neticede zimmi bir sözleşme ortaya koyarlar.

²⁵ Farabi, *Es-Siyasetül-Medeniyye*, çev., M.Aydın, A.Kadirüner, R.Ayaz, İstanbul1980.s.45.

²⁶ İbni Haldun, a.g.e., C.I., s.100, 271-273.

²⁷ Hülagü, a.g.e., s.10.

²⁸ Bolay, a.g.e., s.94-97.

İnsanlar, toplumsal sözleşme adı verilen bir uzlaşma ve anlaşmaya dayanarak, ortak iradelerini temsil edecek bir gücü, kendileri için hakem ve yönetici olarak tayin ederler. İşte iktidar bu noktada ortaya çıkar. Sözleşme ile temeli atılan birlikteliğin, adalet ilkelerine uygun bir tarzda teminini sağlamak ise, devlet denilen aygıtın teşekkülünü gerektirmiştir. Devlet, insanların kendi aralarında uymayı taahhüt ettikleri sözleşmenin şartlarına, onları zorla uydurma gücüne sahip olan kurumdur. Bu yaklaşımda devlet, insanları birbirlerine karşı koruyacak ve kendilerini geliştirmelerine imkan verecek bir araç olarak ta ortaya çıkar.²⁹

Toplumsal sözleşme nazariyesinin en önemli savunucuları, T.Hobbes (1588-1679), J.Locke (1632-1704), Kant (1724-1804), A.Smith (1723-1677), Spinoza (1632-1677), Holbach ve J.J.Rousseau (1712-1778)'dur.

1.2.6. Sınıfların Mücadelesi Nazariyesi

Frederic Engels (1820-1895) ve Karl Marks (1818-1883), devletin doğuşunda, temel faktörün, sınıfların mücadelesi olduğunu iddia etmişlerdir. Bu düşünürlere göre, bütün toplumlarda çalışanları kontrol altında tutan bir yönetici sınıf bulunmaktadır. Bu düşünürlerin meşruiyet anlayışı, çalışan sınıfların ihtilal yoluyla mutlak hakimiyeti temin etmelerinden ibarettir.³⁰ Marks'a göre devlet, sınıf mücadeleleri sonucu oluşan sınıf tahakkümü ve sömürü vasıtasıdır. Hakim sınıfın sömürü vasıtası, sosyal istismarın en yüksek aracıdır. İstismar vasıtaları yok olunca komünist toplum da, devlet de yok olacaktır.³¹ Marks, belli bir dönemin ahlak ve hukukunun, adalet anlayışının, o dönemde hakim olan sınıfın iradesi ve gücünün ideolojik ifadesinden başka bir şey olmadığını söyler.³² Ona göre devlet, iktidar gücünü elinde bulunduranların çıkar ve tercihlerinden hareketle politikalar üreten bir tür yönetim şekli olup, toplumdaki egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eder. Marks'a göre siyasi diyalektik'te varılmak istenen mutlu son komünizmdir. Devletin menşei sınıfların mücadelesi değil, hakim olması gereken üreticilerin eliyle mutlu sona ulaştırılan araç olarak görülür.

Söz konusu anlayışa göre, devlet sınıflara bölünmüş olan topluma sıkı sıkıya bağlıdır. Bu çerçevede içinde devlet; sosyal mücadeleyi ve sınıf savaşını yavaşlatan, ona engel olan, ekonomik bakımdan üstün ve üretim araçlarına sahip bulunan bir sınıfın baskı aracıdır.³³adaletin temini,

²⁹ Arslan, a.g.e.,s.175; Bolay, a.g.e.,s.94-97; Cevizci, a.g.e.,s.183-184; Hülagü, a.g.e.,s.15, Uyanık, a.g.e.,önsöz, s.7.

³⁰ Bolay, a.g.e., s.94-97.

³¹ Hülagü, a.g.e., s.12.

³² Arslan, a.g.e., s.178.

³³ Cevizci, a.g.e., s.183-184.

emek sahiplerinin üretimdeki artı değeri eşit olarak paylaşılması ile gerçekleşir. Devletin, patronların baskı aracı olmaktan çıkarılması gerekir.

Bu görüşü, komünist devlet anlayışını benimseyen F.Engels, K.Marks gibi düşünürler savunmaktadır.

1.3. DEVLET'İN VARLIĞI İÇİN ZORUNLU ÖĞELER

Bir topluluğun devlet olabilmesi için şu özelliklere sahip olması gerekir.

a) Beşeri Unsur:Tarih, inanç ve dil birliği olan ve üzerinde yaşadığı devleti kuran insan topluluğuna, millet denir. Beşeri unsur, günümüzde millet adını almıştır. Milletın unsurları; ırk, vatan, tarih, ölkü ve kültür birliğidir. Bir devletin kendi sahası içindeki insanların ırk, dil, din, örf ve adet yönlerinden yek vücut olmaları vaki olduğu gibi, farklılık da gösterebilir.³⁴

b) Coğrafi Unsur :Milletin üzerinde yaşadığı toprak parçasına ülke denir. Ülke, bir devletin iç hakimiyetinin yürürlükte olduğu muayyen hudutlarla çevrili toprak parçasıdır. Bu toprak parçası doğal ya da yapay bir anlaşma ile çizilmiş sınırlarla komşularından ayrılır. Ülkesiz (topraksız) devlet olmaz.³⁵

c)Egemenlik: Egemenlik, devletin hukuki düzenini belirleyen en yüksek otorite ve üstün iradedir. Devlet, bütün insanları birbirine bağlayan siyasi düzene sahip olmalıdır. Onun maddi zorlamaya dayanan ve ülke sınırları ile sınırlanan bir hukuki düzeni bulunmaktadır.³⁶

1.4. DEVLETİN GÖREVLERİ

Devletin varlığı, insanların menfaat çatışmasında, toplumda fesat ve anarşi çıkarılmasına engel olunması açısından zorunludur.³⁷ Devletin görevinin ne olması hususunda bir çok görüş vardır. Bu görüşlerden bazıları şunlardır:

a)Hukukun Üstünlüğü İlkesi Görevi :Devletin en önemli görevi, hukukun üstünlüğünü sağlamasıdır. Devleti meşru ve gerekli bir kurum olarak görenler onun görevini iç ve dış güvenliği korumak ve yargı işlevini yerine getirmekle sınırlı tutmuştur. Devlet görevinde yönetimin hukuk kurallarına bağlı olması ve bu kurallar içinde yönetilmesidir. Bu görüşün temel kavramı adalettir.

³⁴ Bolay, a.g.e., s.95; Hülagü, a.g.e., s.19.

³⁵ Bolay, a.g.e., s.95; Hülagü, a.g.e., s.19.

³⁶ Bolay, a.g.e., s.94-97; Cevizci, a.g.e., s.617-618. ; Hülagü, a.g.e., s.19-21.

³⁷ Uyanık, a.g.e., s.7.

Buna göre devlet, ordu, polis ve mahkemeden oluşmaktadır. Bu görüşün temel temsilcileri J. Locke, A.Simith, Voltaire, Alexis de Tocqueville (1805-1859), Herbert Spencer (1820-1903)'dir.³⁸

b) Sosyal Hukuk İlkesi Görevi: Devletin görevini güvenlik ve yargı işleri yanında, yurttaşların eğitimi, sağlığı, yoksulların korunması ve bunlara gelir aktarımı gibi görevleri olduğunu benimseyen görüştür. Sosyal hukuk devleti görüşüne göre devlet, düşük gelirlili toplum kesimlerine, bazı hizmetleri bedava ya da çok ucuza götürmelidir. Sosyal hukuk ilkesi temsilcilerinden bazıları Aristoteles, J.J.Rousseu, Fichte (1762-1814), C.Fourier (1772-1837), Robert Owen (1771, 1858), Saint Simon (1760-1825)'dir.³⁹

c) Ekonomik Görev: Devleti, yukarıda saydığımız sosyal hukuk devletinin görevleri ile birlikte, ekonomik hayata müdahale etmesi, hatta ekonomik hayatı tamamen kendisinin yönetmesi gerektiğini savunan görüştür. Devletin ekonomiyi elinde bulundurmasını isteyen en önemli savunucuları Platon, Karl Marks ve F. Engels'dir.⁴⁰

1.5. DEVLET YÖNETİMİ

Toplumsal hayat için devlet, devlet için de bir egemenin varlığı gerekli görülmüştür. Ancak bu egemenin kimin olması gerektiği hususunda, düşünürler arasında önemli görüş ayrılıkları mevcuttur. Bu konudaki tartışmaları iki görüş etrafında toplamak mümkündür. Bu görüşler şunlardır.

1.5.1. Egemenin Tanrı Olması Gerektiği Görüşü

İnsanlık tarihinde uzun bir süre insanlar doğrudan doğruya kendilerinin Tanrı veya Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olduğunu iddia eden kimseler tarafından yönetilmişlerdir. Bu nedenle siyasi iktidarın, Tanrıya ait olmasını veya insanların uydukları yasaların Tanrı tarafından konulan yasalar olması gerektiğini savunan düşünürler çıkmıştır. Bu yönetim kuramına, Tanrının egemenliği kuramı ve bu kurama dayanan siyasi yönetim biçimine teokrasi denir. Teokrasi Tanrının iktidarı anlamına gelir. Teokrasi taraftarı filozoflar olarak, St. Augustinus, Bossuet, Gazali (1058-1111) ve İ. Teymiyye (1263-1328)'yi sayabiliriz.⁴¹

³⁸ Arslan, a.g.e., s.163.

³⁹ Arslan, a.g.e., s.163.

⁴⁰ Arslan, a.g.e., s.162-163.

⁴¹ Arslan, a.g.e., s.159-161.

1.5.2. Egemenin İnsan Olması Gerektiği Görüşü

Yakın zamanlarda farklı neden ve gerekçelerle egemenin insanlar olması ve siyasi otoriteyi oluşturan yasaların, insanların doğal ihtiyaçlarından kaynaklanan yasalar olması gerektiğini savunan görüşler de vardır.

Egemenliğin insanlara ait olması gerektiğini savunan filozoflar arasında, egemenliği elinde bulunduran insanların ne tür insanlar olması gerektiği hususunda da görüş ayrılıkları vardır. Bu görüş ayrılıklarını şu başlıklar altında toplayabiliriz.

a. Yöneticilerin seçkinler (Aristokratlar) olması gerektiğini savunanlar, Platon, Aristoteles, Farabi, St.Simon (1760-1825), A.Comte' (1804-1872)dir.

b. Yöneticilerin halk (Demokrasi) olması gerektiğini savunanlar, J.J.Rousseau, J.Locke, J.S.Mill (1806-1873), v.b. filozoflar gelir.⁴²

2. DEVLET FELSEFESİ

2.1. DEVLET FELSEFESİNİN TANIMI VE KONUSU

Toplumsal yaşamla devletin doğuşunu, tabiatını ve anlamını araştıran, insanlarla, insanların içinde yer aldıkları siyasi örgütlenmeler arasındaki ilişkileri inceleyen felsefe dalına devlet felsefesi adı verilir.⁴³ Devlet felsefesi, ideal devletin kurumsal yapısını inceleyen bir felsefe disiplini olup, siyaset felsefesi ile yakından ilgilidir. Devlet felsefesi, devleti bir ideal olarak tanımlama ve bu ideal devleti eksik ve yanlış devlet türlerinden ayırt edebilme alanında fikir yürütür.⁴⁴

Devlet Felsefesi ile ilgili bir çok görüş vardır. Bu görüşler, daha çok hak ve adaletin kaynağını ve devletin nasıl meydana geldiğini incelemektedir. Bu görüşlerden bazıları ya devleti tanrılaştırır ya da devleti bir araç derecesine indirger.⁴⁵

Devlet felsefesi; siyasi kurumların, siyasi yönetimlerin, devletlerin tarihte hangi zamanlarda ortaya çıktıkları ve nasıl işlediklerini, otoriteyi ve adil bir hukuk sisteminin nasıl olması gerektiğini inceler. Kısaca insan tabiatına uygun ve insanın mutluluğu için mümkün olan bir

⁴² Arslan, a.g.e., s.159-161.

⁴³ Cevzci, a.g.e., s.183-184.

⁴⁴ Ahmet Davutoğlu, "Devlet" D.İ.A., C.IX. S.239.

⁴⁵ Mengüşoğlu, a.g.e., s.279.

siyasal yaşama biçiminin nasıl olması gerektiği şeklinde sorular soran felsefi bir araştırmayı konu edinir.⁴⁶

Devlet Felsefesi ayrıca, yönetimlerin problemlerini çözmeye çalışır. İnsanların devlet içindeki davranışlarını inceler. Devletin özü, kaynağı ve değerini, aynı siyasi otoriteye ve kanunlara itaat eden insanların meydana getirdiği siyasal topluluğu araştırır. Siyasal yönetimin meşruiyetini sorgular. Yine siyasal davranışlarını yönetimdeki düzenle ilişkilerini, felsefeye özgü yöntemlerle de inceler.⁴⁷

2.2. DEVLET FELSEFESİNİN TEMEL PROBLEMLERİ

Devlet kurumlarının ve bu arada devletle birey arasındaki ilişkilerin nasıl geliştirebileceği konusunu inceleyen devlet felsefesi, günümüzde daha çok demokratik devlet kavramı üzerinde durmaktadır. Başka bir deyişle, demokrasi problemini sivil toplum-devlet kavramıyla, özgürlük ve eşitlik görüşlerinin oluşturduğu yaşamın niteliğini korumak ve geliştirmek için nasıl kullanılması ve ne ölçüde sınırlanması gerektiği problemini incelemeye alır.

Ayrıca tarih süreci içinde şu anda varolan veya varolmuş olan devletlerin ve bu devletlerin oluşumunda etkili olan felsefi görüşlerinin sınıflandırılması, ideal devlet görüşlerinin yapısını ve bunların gerçekleşme şanslarını, bireyle devlet, itaat etmeyle özgürlük arasındaki ilişkiyi, baskı, sansür ve yönetimin gücünü, adalet, eşitlik, özgürlük, haklar ve mülkiyet gibi temel kavramları analiz eder.⁴⁸

Devlet Felsefesinin temel amacı en iyi devlet yönetiminin nasıl olması gerektiğidir. Bundan sonra çalışmamızın asıl konusu olan Aristoteles ve Nizamü'l-Mülk'ün en iyi devlet yönetimi nasıl olmalıdır? sorusuna verdiği cevapları ele almaya çalışacağız.

⁴⁶ Arslan, a.g.e., s.154.

⁴⁷ Cevizci, a.g.e., s.617-618; Arslan, a.g.e., s.155.

⁴⁸ Cevizci, a.g.e., s.617-618.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARİSTOTELES'İN HAYATI, ESERLERİ VE DEVLET FELSEFESİ

1. ARİSTOTELES'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.1.ARİSTOTELES'İN HAYATI

Aristoteles, M.Ö. 384 yılında, Selanik civarında bulunan Stageira kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası Nikomachos, Makedonya Kralı II.Filip'in babası olan II.Amyntas'ın özel hekimi ve yakın dostudur. Aristoteles'in ataları arasında bir çok hekim olması ve hekimliği meslek edinmiş bir aileden yetişmesi, onun, denemeci ve gözlemci düşünce gidişi üzerinde etkili olmuştur. Aristoteles'in ailesi ve bulunduğu kültür çevresi, kendisini tecrübi araştırmaya ve müspet ilimlere önceden hazırlamıştır. M.Ö.367 yılında 17 yaşındayken Atina'ya tahsile giderek Platon'un Akademisine (Akedemos) girmiş ve üstadının ölümüne kadar, yirmi yıl boyunca derslerini dinlemiştir. Burada süren tahsili sırasında önceleri Platon'un en seçkin talebesi, Platon'un ölümünden sonra da, felsefi sistemini eleştiren başarılı bir rakibi olmuştur. Aristoteles daha Platon'un öğrencisi olduğu sırada yazılar yazmıştır. Ancak bu ilk gençlik devri dialogları, açıktan açığa Platon'un tesiri altındadır. Daha sonraları, kendi felsefesi ve düşünceleri geliştiği ölçüde Platon'un felsefesinden uzaklaşmıştır.

M.Ö.347 yılında hocası Platon'un ölümü üzerine Aristoteles Assos'a (Bu günkü Behramköy) gitmiş ve buradaki akademiklerden meydana gelen bir çevrede, özellikle hocasının idealar teorisini eleştirdiği derslerini sürdürürken, ahlâk ve siyaset alanındaki düşüncelerini de kaleme almıştır. Bir yıl kadar Lesbos (Midilli) adasındaki Mytilene'de kalan Aristoteles'i Makedonya Kralı Filip, o sıralarda 13 yaşında bulunan oğlu İskender (M.Ö. 356-323)'i yetiştirmek üzere M.Ö. 343-342 yılında Pella Sarayı'na davet etmiştir. Sekiz yıl süren bu eğitim, daha sonra Aristoteles'i "Cihan İmparatorunu yetiştiren Üstat" unvanıyla büyük bir şöhrete kavuşturmuştur. Büyük İskender, M.Ö. 335-334'te, o devirde bilinen dünyayı fethetmek gayreti ile Asya seferine çıkınca, Aristoteles Atina'ya dönmüş ve kendi okulunu kurmuştur. Bu okul Apollon Lykeion Tapınağı'nın yanında kurulduğu için Lykeion (lise) adını almıştı. Derslerini öğrencileri arasında gezinerek verdiği için onun kurmuş olduğu felsefe ekolüne de Peripatos (el-meşşai : yürüyen) adı verilmiştir. 12 yıl süren bu dönem Aristoteles için en verimli dönemidir. O bir yandan dersler veriyor, bir yandan da felsefi düşüncesini temellendiriyor, ayrıca çağının bilinen bütün ilimlerini sistematize ediyordu. Bu nedenle Aristoteles tasnif edilen ve sistemleştirilen bilginin en büyük ustası ve büyük bir bilgi toplayıcısıdır. O, çeşitli sahalarda bir çok bilgi toplamıştır. Felsefede

herhangi bir meseleyi ele alınca kendisinden önce gelenlerin bu mesele hakkında ne düşündüklerini teker teker saymaya çalışmıştır. Bunun içindir ki Aristoteles, ilk "Felsefe ve İlim Tarihi" de sayılmakta olup aynı zamanda "Dexoografik Felsefe Tarihi" çalışmalarının da öncüsüdür.

M.Ö. 323'te İskender ölünce Atina'da Makedonya aleyhtarlığı başlamıştı. Aristoteles hem Makedonya taraftarı olmakla hem de dinsizlikle suçlanıyordu. Nihayet Sokrates örneğinde olduğu gibi, Atinalılara, "felsefeye karşı ikinci bir cinayet işleme fırsatı" vermemek için Khalsis'e gitmek zorunda kalmış ve yakalandığı mide hastalığından kurtulamayarak M.Ö.322 yılında altmış iki yaşında iken orada ölmüştür.⁴⁹

1.2. ARİSTOTELES'İN ÖNEMLİ ESERLERİ

Aristoteles'in eserlerinin sayısı kesin olarak bilinmemektedir. Çünkü onun eserlerinin bir kısmı kaybolmuştur. Buna karşılık Aristoteles'e atfedilen eserlerin bir çoğu, kısmen kendisinin derslerinde kullandığı metinlerden, kısmen öğrencilerinin tuttuğu notlardan ve kısmen de sonradan yapılan ilavelerden teşekkül etmiştir. Yunan tarihinde Aristoteles'e gelinceye kadar felsefi düşünce çoğunlukla sözlü gelenekle aktarılırken onunla birlikte siyaset, ticaret ve ahlak gibi konular yazılı olarak aktarılmaya başlanmıştır.⁵⁰ Aristoteles'e ait eserlerden bazılarını ve ilgili olduğu konuları şöyle sıralayabiliriz.

1. Hayvanlar (De Anima) -Tabiat ile ilgili.
2. Fizik (Phsyica) - Tabiat ile ilgili.
3. Göğe Dair (Physika e Physikes Akroaseos Periurani)- Tabiat ile ilgili.
4. Kevn ve Fesat (De Generatione et Corruptione)-Tabiat ile ilgili.
5. Meteoroloji - Tabiat ile ilgili.
6. Metafizik (Prota Philosophia = Metaphysica) - Metafizik ile ilgili.
7. Ruha Dair - Psikoloji, Astronomi ve Fizyoloji ile ilgili.

⁴⁹ Kâmiran Birand, **İlk Çağ Felsefe Tarihi**, Ankara,2001, s.69-70; Mahmut Kaya, "Aristoteles", **D.İ.A.**, C.III, İstanbul, 1991, s.375; Hüsameddin Erdem, **İlk Çağ Felsefesi Tarihi**, Konya,1993, s.111-113; Mehmet Bayraktar, **İslam Felsefesine Giriş**, Ankara,1999, s.49-50; Mustafa Rahmi, **Küçük Felsefe Tarihi**, sad., Ö.Tolgay, İstanbul, 2001, s.23-26.

⁵⁰ Cevdet Kılıç, "Filozofların Hakikat Arayışında Kategorik Yaklaşımlar", F.Ü.İ.F.D., S.V, Elazığ, 2000, s.117.

8. Şiir (Peotika) - Şiir ile ilgili.
9. Nikomakhos Ahlakı (Ethica Nicomachea) - Ahlak ile ilgili.
10. Organon –Mantık ile ilgili.
11. Hitabet (Rhetorica) -Hitabet ile ilgili .
12. Politika (Politica) –Siyaset ile ilgili.

2. ARİSTOTELES'TE DEVLET FELSEFESİ

2.1. ARİSTOTELES'E GÖRE DEVLET

2.1.1. Devleti İnceleme Metodu

Aristoteles, Politika adlı eserinde devletin kuruluş gayesini anlatarak işe başlar ve şöyle der; "Kendi gözlemlerimiz bize, her devletin iyi bir amaçla kurulmuş bir topluluk olduğunu söyler." Devletin nasıl bir doğal gelişim izleyerek ortaya çıktığını incelemek için şöyle bir öneri getirir; "Öteki bilim dallarında bileşik şeyleri artık bölünmeyecekleri kadar küçük parçalara ayırıyorduk; devleti ve devletin kurucu öğelerini de aynı biçimde inceleyelim."⁵¹ diyerek devleti "çözümleme yöntemi"⁵² dediği yöntemle inceleyeceğini belirtir.

2.1.2.Devletin Menşei

Aristoteles, çözümleme yöntemiyle devletin nasıl bir doğal gelişim izleyerek ortaya çıktığını araştırmaya koyulduğunda, en küçük birim olarak aileyi ele alır. Zaman sırasına göre aile devletten önce gelir. Devlet, her biri aile olan küçük topluluklardan kurulu olduğu için devletin tanımına aile ile başlanmalıdır,⁵³ der.

Ona göre; aile toplumun ilk biçimi olup, sosyal evrim başlamadan en alt düzeyde ve değerler sıralaması içinde en aşağıdadır. Çünkü aile insanın günlük ihtiyaçlarını karşılamak üzere tabiat tarafından ihdas edilmiştir.⁵⁴ O, "İlk aile, erkeklerin bu ikisiyle, yani kadınlar ve kölelerle birleştirilmesinden meydana gelmişti."⁵⁵ der. Ona göre aile; ataerkil olup, baba, anne, çocuklar ve

⁵¹ Aristoteles, a.g.e., çev., M. Tuncay, İstanbul,1975, s.7.

⁵² Aristoteles, a.g.e., s.7,70.

⁵³ Aristoteles, a.g.e., s.8., Bernard Russell, **Batı Felsefe Tarihi**, çev., M.Sencer, C.I, İstanbul,1972, s.300.

⁵⁴ Aristoteles, a.g.e., s.8; William Ebenstein, **Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri**, çev., İ.Özel, İstanbul,2001, s.39.

⁵⁵ Aristoteles, a.g.e., s.8.

kölelerden oluşan ve aile fertlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan tabii bir topluluktur.⁵⁶ Aileden sonraki aşama köydür. Aileler birleşerek Köy Topluluğunu oluştururlar.⁵⁷ Köy toplumun ikinci biçimi olup, doğuş bakımından aileden karmaşık ve ailenin veremeyeceği bazı temel ve kültürel isteklerin teminini sağlar.⁵⁸

Aristoteles'e göre, insan mahiyeti gereğince, her zaman topluluk içinde yaşayan bir varlıktır.⁵⁹ Devlet ise üçüncü ve toplumsal evrimi bakımından değerler ve amaçlar bakımından en yüksek birliktir. Devlet, çeşitli köylerin birleşmesinden meydana gelmiştir.⁶⁰ Devletin kuruluşu, tabiatın bir gereğidir. Yönetenle yönetilenin bir araya gelmesindeki amaç, ortak güvenliklerinin korunmasıdır.⁶¹ O, devleti bir topluluk olarak tanımlayan ilk kişidir ve organik devlet kavramının temelini atmıştır. Ona göre devlet; yaşayan varlığın bütün vasıflarına haiz bir organizma, tabii bir topluluktur.⁶²

Aristoteles; "İnsanların birbirlerinin yardımını aramaya gerek duymadıkları zaman bile, toplumda yaşamak için doğal bir istekleri vardır. Yine de, ortak yarar onları bir araya getiren bir etkidir, çünkü hepsinin yararı, her birinin iyi yaşamına katkıda bulunur. İyi yaşam ise, gerçekten devletin gerek topluca gerekse bireysel olarak baş amacıdır; fakat insanlar bu çeşit birlikleri, yaşamın kendisi için kurmakta ve sürdürmektedirler."⁶³ der.

Aristoteles devleti iki yoldan tabii sayar.

Birinci yol, toplumun düzeni aileden köye, köyden şehir devletine doğru bir evrimleşmedir.

İkinci yol, nasıl ki bütün gereklilik bakımından parçadan önce geliyorsa, devlet tabiatı itibarıyla bireyden ve aileden önce gelir.⁶⁴

Aristoteles'e göre, ailede insan kendisini yeniden üretir. Köyde ise insanlar birlikte olmanın gerektiği ihtiyaçları karşılar. Devlette ise kişiliğinin tümünü gerçekleştirir ve tüm

⁵⁶ Aile ve kölelik görüşü Aristoteles'in devlet düşüncesinde önemli bir yere sahip olduğundan ileride müstakil bir başlık altında incelenmiştir.

⁵⁷ Aristoteles, a.g.e., s.8-9; Erdem, a.g.e., s.126.

⁵⁸ Aristoteles, a.g.e., s.8; Ebestian, a.g.e., s.39.

⁵⁹ Aristoteles, a.g.e., s.8; Birand, a.g.e., s.87.

⁶⁰ Aristoteles, a.g.e., s.9; Ebestian, a.g.e., s.39.

⁶¹ Aristoteles, a.g.e., s.8.

⁶² Ebestian, a.g.e., s.38.

⁶³ Aristoteles, a.g.e., s.79.

⁶⁴ Aristoteles, a.g.e., s.10; Ebestian, a.g.e., s.39.

ihtiyaçlarını karşılar. İnsan maddi arzularını ve biyolojik dürtülerini ailede, toplumsal duygu, dostluk ve topluluk arzusunu köyde; ahlaki ve insanı insan yapan değerlerini devlette karşılar.⁶⁵

2.1.3.Devletin Tanımı

Aristoteles'e göre devlet; yalnızca bir arada yaşayan ve üyelerini kötülükten alıkoyan, mal ve hizmetlerin değiş tokuşunu sağlayan bir topluluk diye tanımlanamaz. Devlet bir topluluk olacaksa bunlar varolmalıdır, fakat bunların varlığı bir devleti kendiliğinden meydana getirmez. Devlet herkesin aileleri ve akrabaları içinde iyi yaşamalarını, yani tam ve doyurucu bir hayat sürmelerini olanaklı kılmak içindir. Aile ve köy esas olarak hayatın, yaşayanların rahatının korunması sebebiyle mevcutken, devlet sadece hayat adına değil, iyi bir hayat adına vardır. Devlet dediğimiz siyasal birlik, yalnızca bir arada yaşamak için değil, soylu eylemlerde bulunabilmek içindir.⁶⁶

Aristoteles; "devlet, yurttaşlarının toplamıdır," der ve devlet çözümlemesine "öyleyse yurttaş kimdir?" diye devam ederek yurttaş; "mahkemeye gidebilen, dava açabilen ya da dava edebilen," diye tarif eder. Bir kimseyi yasama ve yargılama yetkisi almaya hak kazanır kazanmaz, onu devletin yurttaşı sayar. Kendi kendine yetebilecek kadar çok sayıda yurttaş olunca da bunlar devleti oluşturur.⁶⁷ Aristoteles, yurttaşların iyiliği (görevi) söz dinlemeyi (itaat etmeyi) bilmesidir ve yurttaşın görevi budur⁶⁸ görüşündedir. Ona göre; "buyruk vermek, yönetimin ve yetkinin özüdür"⁶⁹ Anayasayı da "bir devlet içinde yaşayanları örgütlemenin bir yolu"⁷⁰ diye tanımlar.

Devletin en belirgin özelliğinin sosyal birlik, egemenlik ve kapsayıcılık olduğuna işaret eden,⁷¹ Aristoteles insan iç güdülerinin devleti ortaya çıkardığını ve devletin kaynağının insan tabiatında aranması gerektiğini belirtir. Ona göre insan, siyasal bir hayvandır (zoon politikon) ve insanların devlet düzeni altında yaşama eğilimleri vardır. "İnsan nasıl tam bir gelişme durumuna ulaştığı zaman hayvanların en iyisiyse, yasa ve kurallardan ayrılınca da en kötüsü olur." ⁷² İnsan,

⁶⁵ Ebestian, a.g.e., s.40.

⁶⁶ Aristoteles, a.g.e., s.84-85; Ebestian, a.g.e., s.39.

⁶⁷ Aristoteles, a.g.e., s.70-71.

⁶⁸ Aristoteles, a.g.e., s.75.

⁶⁹ Aristoteles, a.g.e., s.136.

⁷⁰ Aristoteles, a.g.e., s.70.

⁷¹ Aristoteles, a.g.e., s.85; Bayraktar Bayraklı, *Farabide Devlet Felsefesi*, İstanbul, 1983, s.25.

⁷² Aristoteles, a.g.e., s.9; S.Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, s.96.

her vakit bir devlet içinde yaşamış olan ve her vakit bir devlet içinde yaşamak zorunda bulunan bir varlıktır. Bu nedenle fert, kendi varlığının anlamını yalnız bir devlet içinde yaşamakla kavrar.⁷³

Politika'da devlet en yüksek erdem olarak kabul edildiğinden, ferdin şehir devleti anlayışında, devletten bağımsız olarak var olması ve ahlaki erdeme ulaşması imkansız görülmüştür. Aristoteles'in insanı siyasi bir mahluk olarak görmesi de bu anlayışı ortaya koyar.⁷⁴

Aristoteles'e göre; "devlette amaçlanan iyilik adalettir, buda bütün toplumun iyiliği için olandır."⁷⁵ "Adalet devletin orta direğidir, çünkü siyasi topluluğun temeli haktır ve hak neyin adaletli olduğuna karar vermenin ayrıacıdır."⁷⁶ Bu nedenle devlette adaleti sağlayacak olan yöneticinin bilge olması zorunludur. Ona göre; yöneticide bulunması gereken özellikler, zeka,⁷⁷ adalet, yiğitlik, eğitim, erdem ve yetenektir.⁷⁸

Aristoteles'e göre; Platon gibi yeryüzünde mevcut olmayan ideal devlet⁷⁹ şekli tasarlamak, yanlış bir düşüncedir. Doğru ve âdil devlet şeklini bulabilmek için, sosyal ve tarihi gerçekliği göz önünde tutmak lazımdır. Bu durum göz önünde tutulduğu zaman, devlet; bütün topluluğun iyiliğini amaç edindiğinde iyi, yalnız kendini düşündüğünde kötüdür.⁸⁰

2.2.ARİSTOTELES'E GÖRE YÖNETİM ŞEKİLLERİ

Aristoteles; yürürlükte olan yönetimleri iyi ve kötü yönetimler olmak üzere ikiye ayırmaktadır.

2.2.1.İyi Yönetim Şekilleri

Aristoteles'e göre iyi devlet, yurttaşların mutluluğunu ön plana çıkaran devlettir. Bir devletin iyi bir devlet şekli olabilmesi için anayasasının şekli değil, onun ne şekilde uygulandığı

⁷³ Birand, a.g.e., s.88.

⁷⁴ Aristoteles, a.g.e., s. 8; Davutoğlu, "Devlet", D.İ.A., C.IX, s.235.

⁷⁵ Aristoteles, a.g.e., s.91.

⁷⁶ Aristoteles, a.g.e., s.10.

⁷⁷ Aristoteles, a.g.e., s.75-76.

⁷⁸ Aristoteles, a.g.e., s.92.

⁷⁹ **İdeal Devlet** : Platon'a göre, ilmin vazifesi, eşyanın bünyesini değil, ideallerini, idelerini göstermektir. İlim, yine bir şeyi olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi göstermelidir. Devlet anlayışında da bu noktadan hareket eden Platon'a göre doğru devlet şekli, yurttaşlar arasında bir iş bölümüne dayanır. Bunda esas, her yurttaşın, kendi tabii kabiliyet ve yetkisine en uygun olan mesleği seçmesi ve üzerine düşen ödevi, en verimli şekilde yerine getirmesidir. İdeal Devlet hakkında bkz., Erdem, a.g.e., s.104; Birand, a.g.e., s.62.

⁸⁰ Birand, a.g.e., s.88.

önemlidir.⁸¹ Ona göre iyi yönetimin iki ögesi vardır; konulmuş olan yasalara uyulması ve uyulan yasaların iyi olmasıdır.⁸²

Aristoteles'e göre, en iyi devlet yönetimi biçiminin hangisi olduğunu ortaya konulabilmesi için, önce neyin iyi ve faydalı olduğunu, neyin böyle olmadığını göstermek gerekir. Bir kişi, bir azınlık ya da çoğunluk, devlette ortak yararı sağlamak amacını güderek devleti yönetiyorlarsa, bu yönetimler amacına uygun yönetimlerdir. Bir kişi, azınlık ya da çoğunluk, kendi çıkarlarını gözeterek devleti yönetiyorsa bu yönetimler uygun olmayan yönetimlerdir. Aristoteles'e göre devlet yönetiminin amacı, iyi yaşamın sağlanmasıdır.⁸³ Aristoteles gerçeklikteki yönetimleri bu kabulünden yola çıkarak ele alır; çünkü yönetimlerin iyi ya da kötü olduklarını, devlet yönetimi için öngörülen bu amacı gerçekleştirip gerçekleştiremedikleri bakımından değerlendirir. Devlet, yurttaşlar arasında eşitlik ve benzerlik temeline dayandırılmış olunca, bu yurttaşlar kendilerinin sırayla yetkiyi kullanmak, devleti yönetmek (hükümet etmek) hakları olduğunu iddia ederler. Öyleyse, ortak iyiliği amaçlayan bu anayasaların, mutlak adalete uygun olmakla doğru oldukları açıktır; yalnız yöneticilerin iyiliğini amaçlıyorsa yanlıştır.⁸⁴

Aristoteles'e göre iyi olan yönetim şekilleri şunlardır:

2.2.1.1. Krallık (Monarşi)

Aristoteles iyi olan üç yönetim biçiminden krallığı ideal yönetim olarak savunur. Krallığı bir kimsenin ötekilerin üstünde yönetme gücü⁸⁵ ve ortak iyiliği amaçlayan bir kişinin yönetimi olarak tanımlar. Krallık, tek kişinin yasalara uygun yönetimidir. Egemenlik, seçkin bir kralın elinde olması şartıyla krallık, hükümet şekillerinin en iyisidir. Çünkü bu takdirde mükemmel bir hükümdar idaresi altında, mükemmel bir krallık olan evren, hükümetin kopyası olur. Bu krallık yönetimi istibdat idaresi halini alınca, bütün yönetimlerin en iğrenci olur.⁸⁶ Eğer önceden yüce erdemlerle donatılmış bir adam bulunabilse, geriye kalan herkesi erdem ve siyasi yeterlik bakımından aşmış bulunan bu kişi, devletin bir parçası olarak görülemez ve herkes gibi yasaya boyun eğmesi istenemez. Böyle birisi gerçekten insanlar arasında bir tanrı sayılabilir. Önceden yüce erdemle donatılmış insanlar için yasa konulmayacağı için kralların kendileri yasadırlar.⁸⁷

⁸¹ Birand, a.g.e., s.90.

⁸² Aristoteles, a.g.e., s.123.

⁸³ Aristoteles, a.g.e., s.80-81.

⁸⁴ Aristoteles, a.g.e., s.80.

⁸⁵ Aristoteles, a.g.e., s.7.

⁸⁶ Aristoteles, a.g.e., s.94; Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, çev., H.V. Eralp, İstanbul, 1991, s.86.

⁸⁷ Aristoteles, a.g.e., s.94; Ebestian, a.g.e., s.44.

Aristoteles Anayasal Krallığı dörde ayırır:

- a. Kahramanlık çağlarındaki krallık: Bu yönetim biçimi halk tarafından kabul edilen yönetim şeklidir. Krala açıklıkla tanımlanmış belli bir takım ödev ve ayrıcalıklar tanınır. Bu nedenle kral yargıç, ordu komutanı ve dinsel başkandır.
- b. Yunanlı olmayanların (barbarların) krallığı: Bu yasal olarak babadan oğula geçerek elde edilir ve elde tutulur, fakat bu yetki despotça kullanılır.
- c. Seçmeli diktatörlük (Aisymneteia): Kral seçimle iş başına gelir ve ömür boyu ülkeyi idare eder ve halkını despotça yönetir.
- d. Askeri krallık (Lakedamonia): Yönetim babadan oğula geçer ve ömür boyu askeri komutanlıktır. Kral savaş zamanlarında tek yetkili, barış zamanlarında ülkeyi danışma meclisi ile beraber yönetir.⁸⁸

2.2.1.2. Soylular Yönetimi (Aristokrazi)

Aristoteles'e göre; bir kişiden çoğunun, ama bir azınlığın yönetimi Aristokrasidir.⁸⁹ Her yönden en iyilerin, en mükemmel, en seçkin, dengeli, uyumlu kişilerin yönetimidir. "Aristokrasinin yol gösterici ilkesi erdemdir."⁹⁰ Politika adlı eserin hiçbir yerinde aristokrazi sistematik olarak tasvir edilmez. Bunun sebebi belki de aristokrazi meselesinin o dönemde pratik öneme sahip olmayışındır. Aristoteles aristokrasiyi, değişen şartlar ve kurumlara göre yalnızca izafi olarak iyi insanlardan değil, mutlak olarak en iyi insanlardan oluşmuş yönetim olarak tanımlar. Aristoteles'e göre, bu saf liyakat ve erdeme dayalı aristokrazi biçimine ilaveten, bir de, refah unsurunu hesaba katan aristokrazi tipi vardır. Aristoteles, genellikle monarşi ve aristokrazi arasındaki asıl farkı, monarşide erdemün yüce bir kişide merkezileşmiş olmasına, aristokraside ise çeşitli insanlar arasında dağılmış olmasına bağlar. Aristokrasinin sapmış şekli olan zenginlerin yönetimi (oligarşi), bütün halkın çıkarı yerine, yönetimin kendi çıkarlarına dayalıdır. Halbuki bir aristokraside, liyakat ve erdem, yöneticilerin seçiminde göz önüne alınan ayırıcı niteliklerdir. Oligarşide ise seçimin temeli zenginliktir.⁹¹

⁸⁸ Aristoteles, a.g.e., s.97-98.

⁸⁹ Aristoteles, a.g.e., s.81.

⁹⁰ Aristoteles, a.g.e., s.123.

⁹¹ Aristoteles a.g.e., s.94; Ebenstein, a.g.e., s.46.

2.2.1.3.Siyasal Yönetim (Anayasal Yönetim)

Doğuştan özgür ve eşit kişiler arasında uygulanan bir başka yönetim (egemenlik) türü daha vardır. Aristoteles bu yönetim biçimine siyasal yönetim ya da anayasal yönetim adını verir. Siyasal yönetimi, yurttaşlarının çoğunun kamu çıkarı için yönetime katıldıkları devlet olarak tanımlar. Bütün topluluğun iyiliği için yurttaşların hepsinin uyguladığı yönetim, siyasal yönetimdir.⁹² Siyasal yönetim, hürriyet ve refah ilkeleri arasında bir uzlaşma, iki ilkedden birine imtiyazlı bir üstünlük vermeksizin, yoksulların hürriyetiyle zenginlerin refahını birleştirme teşebbüsüdür. Aristoteles, çoğunluğun yönetiminin, azınlıktaki en iyilerden üstün olabileceğini kabul eder.⁹³

Bir yönetimin adil olması için belli bir çoğunluğun yönetime katılması gerekir. Bunun gerçekleşebileceği yönetim biçimi ise siyasal yönetim (politeia) olacaktır. Aristoteles bu arada yurttaş tanımıyla demokrasiyi, siyasal yönetimden ayırır. Devleti bir birlik olarak oluşturanların tümü değil, sadece yönetime katılmaya hak kazanmış olan kişiler yurttaştır.

Aristoteles, en iyi yönetim biçimine siyasal yönetim adını verir; yani biçimi ne olursa olsun devlet yönetimi anlamına gelen "politeia" kelimesini belirli bir yönetim biçimini -olması gereken yönetimi- dile getirmek için kullanır.⁹⁴

O, siyasal yönetimin amacını; hem zenginlerin ve yoksulların yararını, hem de serveti ve özgürlüğü kollamak olduğunu belirtir. Siyasal yönetimi kısaca; oligarşiyle demokrasinin bir karışımı olarak tanımlar. Böyle karışımlardan daha çok demokrasiye yaklaşanlara siyasal yönetimler, oligarşiye yaklaşanlara ise aristokrasi adını verir.⁹⁵

Aristoteles, siyasal yönetimin demokrasi ve oligarşi ile nasıl bir ilişki içinde düşünülebileceğini problem edinir ve siyasal yönetimi oluşturmak için diğer yönetim biçimlerinin öğelerini kullanır. Ona göre siyasal yönetim biçiminin meydana gelebilmesi için;

- a. Demokrasi ve oligarşiden karakteristik birer yasama parçası alınır.
- b. Her iki yönetimin kurallar dizisinden, ortalama bir kurallar dizisi oluşturur.

⁹² Aristoteles, a.g.e., s.81.

⁹³ Ebenstein, a.g.e., s.46.

⁹⁴ Afıtap BOZ, *Platon ve Aristoteles'te Devlet* (H.Ü., S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1989, s.34.

⁹⁵ Aristoteles, a.g.e., s.122-123.

c. Yönetim biçimi oluşturulurken, yönetimin düzenlenişiyile ilgili kuralların bir kısmı oligarşik sistemden, bir kısmı da demokratik sistemden alınır.

Bu şekilde oluşturulan bir yönetim, görevlilerin oligarşik bir gelişmeyle belirlenmesi ve mülkiyetin demokratik olması bakımından hem demokrasiye benzer hem de aristokratik olur. Aristoteles bu şekilde fikrini oluşturduğu yönetim biçimini "siyasal yönetim" (politeia) olarak adlandırır. Siyasal yönetim, yurttaşların tümünün yönetime katılması bakımından demokrasiye benzer; ancak yurttaş, sadece "yasama ya da yargılama yetkisine hak kazanmış kimse"⁹⁶ olarak tanımlandığında, yani yurttaşla bir azınlık kastedildiğinde, yönetim, biçim olarak aristokrasiye benzer.⁹⁷

Eğer yönetimdeki kral, halkın iyiliğini göz önünde tutar, halkın mutluluğunu sağlarsa, o zaman krallık ideal bir devlet şekli olur. Soylular yönetimi için de aynı şeyler geçerlidir. Devlet yönetiminde bulunan soylular sınıfı, bütün halkın iyilik ve mutluluğunu kendi çıkarlarının üstünde tuttuğu zaman, soylular yönetimi de ideal bir devlet şekli olur. Halk yönetiminin de iyi bir devlet şekli olabilmesi için, halk meclisini meydana getiren şahısların sağlam ve üstün bir terbiyeye sahip olmaları gerekir.⁹⁸

Siyasal yönetim, hem oligarşiyile demokrasinin ortasında bir yönetimdir, hem de aristokrasiye benzer. Böylece o, aynı zamanda mevcut olan yönetimler arasında da uzlaşma noktası olur.⁹⁹ Aristoteles, bu nedenle en iyi yönetim biçimini, bütün yönetim biçimlerine ortak bir ad olarak kullanır ve en iyi yönetim biçimi olarak siyasal yönetimi ortaya koyar.

2.2.2. Kötü Yönetim Şekilleri

Aristoteles, iyi olan devlet yönetimlerini yukarıdaki şekilde ortaya koyduktan sonra, amacına uygun olmadıkları için birer sapma olarak gördüğü kötü devlet yönetimlerini adil olup olmadıkları bakımından tartışır. Ona göre kötü yönetim şekilleri şunlardır:

2.2.2.1. Tiranlık (Timokrasi)

Aristoteles; Tiranlığı siyasal birlik üzerinde despotça yürütülen yönetim biçimi ve tek'in çıkarı için tek'in yönetimi olarak tarif eder.¹⁰⁰ Tiranlık'ta monarşi gibi tek kişinin yönetimidir. Ancak

⁹⁶ Aristoteles, a.g.e., s.70.

⁹⁷ Boz, a.g.m., s.34.

⁹⁸ Birand, a.g.e., s.88-89; Erdem, a.g.e., s.126.

⁹⁹ Aristoteles, a.g.e., s.122.

¹⁰⁰ Aristoteles, a.g.e., s. 81-82.

Tiran, yasalara uymadan toplumu kendi çıkarı doğrultusunda yönetir. Tiran toplumu zor kullanarak yönettiğinden, böyle bir yönetimde de adalet söz konusu olamaz. Politika'da Tiranlık üzerine ilginç bir bölüm de göze çarpar. Tiran zengin olmak ister. Halbuki kral onur arar. Tiran ücretli askerlere, krala yurttaş olan koruyuculara sahiptir. Tiranlar çoğunlukla, halkı ileri gelen kişilere karşı koruyacaklarına söz vererek güç sağlamış demagoglardır.¹⁰¹

Aristoteles zorba bir tiranın yönetimini sürdürmesi için ne yapması gerektiğini şöyle anlatır. Bir tiran çok yüksek bir meziyete sahip kişinin yükselmesini, gereğinde idam ya da suikasta baş vurarak önlemeli, halkın birbirini tanımamasına fırsat vermemelidir. Kadınları aile bireyleri içinde casus gibi kullanmalı, yurttaşların arasına anlaşmazlık tohumları ekmeli, halkı yoksullaştırmalıdır. Mısır kralının piramitleri yaptırırken davrandığı biçimde uyruklarını büyük işlerle oyalamalı, kadınlara ve kölelere hafiyelik etmeleri için yetki vermelidir. Uyruklarının bir şeyle oyalanması ve yurttaşların bir öndere gereksinmesi için savaş etmelidir. Her soruna ılımlı yaklaşmalı ve herkesin gözü önünde sarhoş olmamalıdır.¹⁰² Aristoteles, tiran için hiçbir kötülüğün büyük olmadığı sonucuna varmaktadır.

Ona göre tiranlığı sürdürmenin başka bir yöntemi de ılımlı ve dinsel görünmektir.¹⁰³ Aristoteles'e göre tiran, uyruklarının bağımsız olmamasını, birbirlerine güvenmemelerini ve herhangi bir şeyi gerçekleştirecek güçleri bulunmamasını ister.¹⁰⁴ Ancak hangi yöntemin daha başarılı olabileceği konusunda bir karar vermez. Aristoteles tiranlığa, geçmişte daha sık rastlanılmasının bir nedenini de, o zamanlar belirli bir takım insanlara yetkili görevlerin teslim edilmesinde görür.¹⁰⁵

2.2.2.2.Zenginler Yönetimi (Oligarşi)

Aristoteles, servet ile siyasal iktidar arasında yakın bir ilişki kurarak, insanların servetlerinden dolayı egemen sınıf oldukları yerde, ister azlık ister çokluk olsunlar, hükümet biçiminin oligarşi olduğu görüşündedir.¹⁰⁶ Bu görüşten hareketle oligarşiyi, egemen erkin, mülkiyet sahiplerinin ellerinde olması,¹⁰⁷ olarak tarif eder.

¹⁰¹ Aristoteles, a.g.e., s.164.

¹⁰² Aristoteles, a.g.e., s.170-173.

¹⁰³ Aristoteles, a.g.e., s.173; Russell, a.g.e., s.300.

¹⁰⁴ Aristoteles, a.g.e., s. 171.

¹⁰⁵ Aristoteles, a.g.e., s. 151.

¹⁰⁶ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, Eskişehir, 1999, s.357.

¹⁰⁷ Aristoteles, a.g.e., s.81.

Aristoteles'e göre; oligarşide, adil olmayan, egemen olanların varlıklılar olması ve çoğunluğu saymamasıdır. Oligarşide mülkiyet bakımından eşit olmayanların her bakımdan da eşit olmadıkları düşünülür, böylece devlet; mülk sahipliğine dayanan bir birlik sanılır. Ama devlet yatırımdan fazla bir şeydir, amacı sadece yaşamı olanaklı kılmak değil, yaşanmağa değer bir hayat kurmaktır. İşte oligarşiler bu devlet anlayışları sayesinde adaleti unuturlar."¹⁰⁸

Oligarşinin dört çeşidi bulunduğunu belirten Aristoteles, bunları şöyle sıralar:

a. Devlet görevlerine atanabilmek, belirli bir mülkiyet koşuluyla sınırlandırılmıştır. Varlıklı olmayanlar yönetimde yer almazlar. Mülkiyet sahibi olanlara yönetime katılma yolu açıktır.

b. Devlet görevlerine atanabilmek için çok yüksek bir mülkiyet koşulu aranır. Bu sınır öyle yüksektir ki, bütün görevler dolmaz. Boş kalan yerleri yönetimde bulunan mülkiyet sahipleri toplanıp, kendi aralarında verdikleri kararlara göre doldururlar.

c. Devlet görevi, kalıtsal olarak babadan oğula geçer. Yönetimde olan kişinin ölümü durumunda, servetiyle beraber devlet görevi de oğluna geçer. Ancak egemen güç yasalardır.

d. Devlet görevine yine kalıtsal olarak oğul babanın görevine geçer. Egemen güç yasada değil, devlet görevlilerinin elindedir.¹⁰⁹

2.2.2.3.Halk Yönetimi (Demokrasi)

Aristoteles'e göre demokrasi, sayısal çoğunluğa sahip fakir ve mülkiyetsiz sınıfın siyasi gücü elinde bulundurmasıdır.¹¹⁰ Demokratik anayasanın temeli ise özgürlüktür. Sırasıyla yönetmek ve yönetilmek özgürlüğün bir ögesidir.¹¹¹ Aristoteles, yasayla ilgili görevlileri seçmenin zenginler yönetimine, onları kura yöntemiyle atamanın halk yönetimine ilişkin olduğunu söyler. Aşırı halk yönetimlerinde, yurttaşların kurultayı yasanın üstündedir ve bu kurultay her sorunu bağımsız olarak karara bağlar. Atina yargı mahkemeleri kurayla seçilen çok sayıda yurttaştan kurulurdu ve bir hukukçunun yardımına gereksinmezdi. Doğallıkla onlar, güzel konuşmanın ya da zümre tutkusunun etkisinde kalabiliyorlardı. Halk yönetimi eleştirildiği zaman, bu tür bir yönetimin eleştirildiği anlaşılmalıdır.¹¹²

¹⁰⁸ Aristoteles, a.g.e., s.118.

¹⁰⁹ Aristoteles, a.g.e., s.118-119.

¹¹⁰ Aristoteles, a.g.e., s.82.

¹¹¹ Aristoteles, a.g.e., s.180.

¹¹² Russell, a.g.e., C.I, s.297-298.

Demokrasilerde, yönetim halkın elinde olduğundan, fakir çoğunluk, zenginlerin malını mülkünü paylaşacaktır.¹¹³ Bu ise adil olmayan bir durumdur. Dolayısıyla devletin yıkılmasına neden olacaktır. Oysa bu, demokrasinin adalet anlayışıdır, ama sahibini yıkan şey, iyi bir şey olarak kabul edilmeyeceği için demokrasinin adalet anlayışı toplumda adaleti sağlayamaz. Çünkü devletin orta direği olan adalet, devleti yıkmaya nedeni olamaz. Aristoteles'e göre demokrat bir siyaset adamının görevi, halkın aşırı yoksullaşmamasını sağlamaktır, çünkü aşırı yoksulluk demokrasinin yozlaşmasına yol açar. Onun için, refahı sürekli kılacak her türlü çaba harcanmalıdır.¹¹⁴

Aristoteles'e göre demokrasiler ılımlı bir mülkiyet koşulu aranıp aranmadığına ve anayasanın kendisinin ne ölçüde yasaya bağlı olduğuna göre de sınıflandırılabilirler. Bu sınıflandırmaya göre, dört çeşit demokrasiden bahsedilebilir.

a. Seçimlere katılmak için belirli bir mülkiyete sahip olma koşulu gerekir. Bu mülkiyet ölçüsü düşük tutulmakla beraber sürekli olarak gözetilir, gerekli mülkiyete sahip olan seçilebilir, fakat mülkiyet sınırının altına inerse seçebilme hakkını da yitirir.

b. Soy bakımından bir engeli çıkmadıkça, bütün yurttaşların seçilme hakları vardır, ama yasalar her şeyden üstündür.

c. Tüm yurttaşların seçilme hakkı vardır, yalnız yurttaş olma koşulu aranır, yinede yasalar her şeyden üstündür.

d. Tüm yurttaşların seçilme hakkı vardır ve devlet yurttaşların kararına göre yönetilir.¹¹⁵

Aristoteles'in şu sözlerinde, geleceğin çoğulcu demokrasisinin kurumsal temellerini bulabiliriz. Eğer bir devlet yaşıyorsa, bunun hikmeti, birliğe doğru gitmekte bir noktadan daha ileri varmamasıdır; devlet bu noktayı aştı mı, devlet ya ortadan kalkar, ya da kötü bir devlet haline gelir.

O eşitsiz olmayan bir düşünceye sahip olduğu halde, çoğunluk yönetiminin azınlık bir seçkinler gurubunun yönetiminden daha iyi olacağı sonucuna varmıştır. Aristoteles, halktan kişilerin teker teker yüksek kişilerden daha az niteliklere sahip bulduklarına inanıyordu. Ama

¹¹³ Aristoteles, a.g.e., s.182.

¹¹⁴ Aristoteles, a.g.e., s.188.

¹¹⁵ Aristoteles, a.g.e., s.117.

hepsi bir araya geldiğinde, azınlık olan bu seçkinlerden daha iyi olmaları mümkündür. Üstelik çokluk bozulmaya azlıktan daha az elverişli idi.

Aristoteles, halkın yönetici olmasından yana değil, yasaların yapılmasında ve çok sayıda üyeden oluşan yargı organlarında ağırlık taşımasından yanaydı. Çünkü halkı oluşturan bireyler, teker teker değil, ancak bir araya geldiklerinde seçkinlere üstündürler. Halk yönetimini ve ferdi hürriyeti, demokrasinin iki karakteristik ilkesi olarak adlandırır ve her iki ilkeyi de, yürürlükteki ahlaki ve siyasi düzenin istikrarıyla uyumsuz sayarak mahkum eder.¹¹⁶

Siyasal yönetimin yozlaşmış halini, Aristoteles demokrasi olarak adlandırmaktadır ve yoksulların yönetimde olduğu bir sistem olarak tanımlamaktadır. Tıpkı tiranlığın bir kişinin kendi çıkarına ve oligarşinin az sayıda müreffeh insanın kendi sınıf çıkarlarına uygun yönetimi olduğu gibi, demokrasi de yoksulların yalnızca yoksullar için yönetimdir. Fakat yoksulların yoksullar adına yönetimi, yozlaşmış yönetim biçimlerinden en çok hoşgörüyeye layık olanıdır.¹¹⁷

Onun önemli bir görüşü de halk yönetiminin (demokrasinin) devamı için, yöneticinin elindeki silahlı güçle ilgilidir. Yöneticinin elinde belirli bir askeri gücün bulunması, ama bu gücün hiçbir zaman halkın gücünü aşacak düzeye varmaması gerektiğine inanıyordu.¹¹⁸ Ayrıca, halk kitlesine görevlileri seçme ya da onlardan hesap sorma yetkisi verilmemesi¹¹⁹ görüşündedir.

Aristoteles'e göre iyi ve kötü yönetim biçimlerinden başka pek çok ara yönetim biçimleri de bulunmaktadır.¹²⁰ Bu yönetim biçimlerinden her biri, sağlam ve iyi bir devlet de olabilir, kötü ve bozuk bir devlet haline de gelebilir. Bu ara yönetim biçimlerinin iyi bir devlet şekli alabilmesi için yöneticilerin, tüm yurttaşların mutluluğunu ve iyiliğini ön plana alması gerekir.¹²¹

2.3. ARİSTOTELES'E GÖRE YÖNETİM ŞEKİLLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Aristoteles'in devlet ve toplum felsefesi, ahlak anlayışına sıkı sıkıya bağlıdır. Platon'da olduğu gibi¹²² onun için de insan, her şeyden önce sosyal bir varlıktır. Sosyal bir varlık olduğu için de insan ahlâk olgunluğuna, ancak devlette ve toplumda erişebilir. Bu yüzden devletin asıl

¹¹⁶ Kışlalı, a.g.e., s.357-358.

¹¹⁷ Ebenstein, a.g.e., s.48.

¹¹⁸ Aristoteles, a.g.e., s.102; Kışlalı, a.g.e., s.358.

¹¹⁹ Aristoteles, a.g.e., s.88.

¹²⁰ Aristoteles, a.g.e., s.132; Russell, a.g.e., C.I, s.297.

¹²¹ Birand, a.g.e., s.88-89; Erdem, a.g.e., s.126.

¹²² Platon'a göre insanın toplum içinde yaşaması tabii bir zarurettir. Bu zaruret onun aczinden ve zayıflığından doğmaktadır. Kanun ve devletin ortaya çıkışı ise gizli bir toplumsal anlaşmadır. Platon'un devlet görüşü için bkz., Platon, *Devlet*, çev. S.Eyüboğlu, M.A.Cimcoz, İstanbul, 1988, s. 59.; Fahrettin Olguner, D.İ.A., "Platon", İstanbul, 1994, C.X, s.472.

gayesinin yurttaşları ahlâk bakımından olgunlaştırmaktır. İnsanda erdem için doğal bir yatkınlık olduğundan erdem bu doğal yatkınlıktan gelişecektir. Bu devletteki koşullar da, bu yüksek gayeyi gerçekleştirilmesi için düzenlenmelidir. Hükümet şekillerinin doğru ya da yanlış olduklarını gösterecek ölçü de, ancak bu olabilir.¹²³

Ona göre; tek kişi yönetimi, soylular yönetiminden; soylular yönetimi ise siyaset yönetiminden daha iyidir. Dolayısıyla tiranlık, zenginler yönetiminden, zenginler yönetimi de halk yönetiminden daha kötüdür. Bu yüzden yönetimler arasında halk yönetimi en iyi olmaya doğru gider.¹²⁴ Oligarşiyle demokrasiyi birbirinden ayıran temel fark, yönetimde bulunanlarda servetin varlığı ya da yokluğudur. Esas nokta, siyasal güce sahip olmanın ekonomik güce ya da servete sahip olmaktan ileri geliyorsa, bu, yöneticilerin sayısı az ya da çok olsa da zenginler yönetimidir, mülkiyetsiz sınıf yani fakirler, siyasal güce sahip olunca da bunun halk yönetimi olmasıdır.¹²⁵

Hükümet, topluluğun ahlakça düzelmesini ve iyiliğini başlıca amaç olarak göz önünde bulunduruyorsa, bu hükümet şekli doğrudur, bunu yapamayan her yönetim esasta yanlıştır. Buna göre devletin başında bir kişi, birkaç kişi ya da her kes bulunabilir. Devlet de buna göre şekil alır. Ama bir kişinin egemen olduğu şekillerde krallık doğrudur, zorbalık (tyrannis) yanlıştır. Birkaç kişinin egemen olduğu şekillerde bilgi ve düşünce olarak en iyilerin başta bulunduğu aristokrasi doğru, soy ve zenginliğe dayanan oligarşi ise yanlıştır. Her kesin egemen olduğu şekillerde, yasal bir düzen olan siyasal yönetim doğru, yığınin bir anarşisi olan demokrasi yanlıştır.¹²⁶

Aristoteles bu düşüncelerini Yunan tarihinden topladığı zengin malzemedeki çıkarmış, bu arada hükümet şekillerinin nasıl zorunlulukla birbirinden çıktığını ve nasıl birbirine dönüştüğünü de göstermiştir. Gözlemlere dayanarak düşüncelerini geliştirerek Platon gibi bir ideal devlet öngörmemiştir.¹²⁷

Aristoteles'e göre, devletlerde yaşayan tüm halk egemen güç olmaz. Egemenlik ya bir adamın, ya bir azlığın ya da bir çoğunluğun elinde bulunacaktır. Bir kişi, azlık ya da çokluk, ortak yarar sağlama amacını güderek devleti yönettikleri zaman, bu anayasalar doğrudur. Fakat yalnız bir kesim (bu kesim ister bir kişi, ister azınlık, ister çoğunluk olsun) kendi çıkarını gözetirse, söz konusu anayasa bir sapmadır.

¹²³ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 1995, s.88-89.

¹²⁴ Aristoteles, a.g.e., s.100-101; Russell, a.g.e., C.I, s.298.

¹²⁵ Aristoteles, a.g.e., s.82.

¹²⁶ Gökberk, a.g.e., s.88.

¹²⁷ Gökberk, a.g.e., s.88-89.

Aristoteles'e göre iyi yönetimlerin tarifi şöyledir. Toplumun ortak iyiliğini amaçlayan yönetim; bir kişinin elindeyse krallık, bir kaç kişinin elindeyse aristokrasi, yurttaşların egemenliği ise siyasal yönetimdir. Bunlara karşılık olan sapmalar da şunlardır. Krallıktan tiranlık, aristokrasiden oligarşi, siyasal yönetim ya da çoğunluğun anayasal egemenliğinden demokrasi çıkar. Çünkü tiranlık tek yöneticinin çıkarı için, tek'in yönetimidir. Oligarşi, varlıklı kişilerin çıkarı için varlıklarının, demokrasi, yoksulların çıkarı için halkın yönetimidir. Bu üç yönetimden hiç biri bütün toplumun yararını amaçlamaz.¹²⁸ Kralla tiran arasında fark gözetilmesi Aristoteles ile başlar. Kral yönetilenlerin çıkarını gözetir, tiran ise kendi çıkarını düşünür.¹²⁹

Zenginler yönetimiyle halk yönetimi arasındaki farkı, yönetici zümrenin ekonomik durumuna göre belirler. Zengin yoksulu gözetmeksizin iktidarını sürdürüyorsa, zenginler yönetimi; iktidar, yoksul kişilerin elindeyse ve onlar, zenginin çıkarına bakmıyorsa halk yönetimi söz konusudur.¹³⁰ Servet ile siyasal iktidar arasında yakın bir ilişki kurmaktadır. İnsanların servetlerinden dolayı egemen sınıf oldukları yerde, ister azlık ister çokluk olsunlar, hükümet biçimi zenginler yönetimidir görüşündedir. Halk yönetimi için, kalabalık bir yoksul sınıfın bulunmasına bağlıdır. Orta sınıfın zayıf olması da, toplumun efendi ve kölelerden oluşması demektir.¹³¹

Aristoteles, günün şartlarına göre anayasanın değiştirilmesi gerektiğine inanır ve "yazılı hale gelmiş görenek ve yasaların bile, en iyisi değişmez sayılmamalıdır"¹³² der. Demokrasinin, halkın geleneklere göre yönetimi olduğunu savunur ve bunu tehlikeli olarak görür. Anayasal veya siyasal yönetimin ise, halkın kanunlara dayalı yönetimi olduğunu söyler.

2.4.ARİSTOTELES'E GÖRE DEVLETİN ÖZELLİKLERİ

2.4.1.Devletin Büyüklüğü ve Nüfusu

Aristoteles, devleti, şehir devleti (site devleti=polis) olarak düşünür. Bu görüşünden dolayı da Büyük İskender'in kurmaya çalıştığı cihan devletini, sadece bir hayal ürünü olarak nitelendirir. Çünkü O, her şeyden önce bir realite insanıdır ve ancak görebildiği gerçeklerin varlıklarına inanır.¹³³

¹²⁸ Aristoteles, a.g.e., s.81.

¹²⁹ Ebenstein, a.g.e., s.103.

¹³⁰ Aristoteles, a.g.e., s.82; Russel, a.g.e., C.I, s.297.

¹³¹ Aristoteles, a.g.e., s.114; Kışlalı, a.g.e., s.357.

¹³² Aristoteles, a.g.e., s.52.

¹³³ Erdem, a.g.e., s.126-127.

Aristoteles, yurttaşların sayısının, yönetenlerin yönetilenleri tanımayacağı kadar çok olmaması gerektiği kanısındadır. Kentin büyüklüğü ise, bir tellalin yüksekçe bir yere çıkıp bağırdığı zaman herkesin duyabileceği sınırı geçmemelidir.¹³⁴ Bu bir devletin ne ölçüde geniş olacağını gösteriyor. Aristoteles'e göre büyük kentler hiç de iyi yönetilemez. Çünkü, büyük bir kalabalık düzene sokulamaz. Devlet az çok kendine yetecek kadar büyük olmalıdır. Devletin alanı yüksek bir tepeden gözlenecek ölçüde küçük tutulmalıdır. Devlet kendi kendine yetmeli, ithalat ve ihracat yapmalıdır.¹³⁵

Aristoteles'e göre bir ülkenin nüfusu dört kesimden oluşur;

- a. Çiftçiler (tarım ve hayvancılıkla uğraşanlar)
- b. Ticaretle uğraşanlar
- c. İşçiler
- d. Askerler¹³⁶

2.4.2. Eğitim

Aristoteles Politika adlı eserinde, devletin en önemli görevinin eğitim olduğunu söyler. Devlet adamlarının en önemli görevini yurttaşların eğitimi işi oluşturmalarıdır. Devlet içinde ilk plânda tutulacak esas, adil vatandaşlar yetiştirmektir.¹³⁷ Platon'da bulduğumuz eğitimin devletleştirilmesi gerektiği düşüncesine Aristoteles'te katılır. Devlet, yarınki kuşakların iyi yetişmesi işini kendisi ele almalıdır. Eğitim, insanı kaba doğa durumundan kurtarıp soylu bilgelerin yardımıyla ahlâk ve düşüncelerini olgunlaştırmaktır.¹³⁸ Aristoteles'e göre çocuklar ve kadınların devletin anayasası göz önüne alınarak eğitilmesi gerekir. Çünkü kadınlar vatandaşların yarısını oluşturur; çocuklar da geleceğin yurttaşları olacak ve siyasal yaşama katılacaklardır.¹³⁹

Aristoteles, anayasal sürekliliğin sağlanmasında da en önemli güvencenin eğitim olduğu kanaatindedir. Yurttaşların anayasaya uygun bir şekilde yaşaması için eğitilmeleri gerekir. Çünkü

¹³⁴ Aristoteles, a.g.e., s.203; Kışlalı, a.g.e., s.35.

¹³⁵ Aristoteles, a.g.e., s.206; Russell, a.g.e., C.I, s.301.

¹³⁶ Aristoteles, a.g.e., s.189.

¹³⁷ Aristoteles, a.g.e., s.162; Birand, a.g.e., s.87.

¹³⁸ Gökberk, a.g.e., s.89.

¹³⁹ Aristoteles, a.g.e., s.29.

bir birey eğitimsizlik yüzünden yoldan çıkabileceği gibi, bütün yurttaşlar da bireylerden oluştuğu için yoldan çıkabilirler.¹⁴⁰

Ayrıca devlet idaresine katılacak ve çeşitli memurluk görevlerinde bulunacak şahıslar, esaslı şekilde yetişmiş, faziletli ve bilgili kişiler olmalıdır. Bunların belli bir ahlak seviyesine erişmiş olmaları lâzımdır. Aristoteles'e göre, bu çeşit gerçek devlet adamları ancak günlük ekmek kaygısı çekmeyen, mal ve mülk sahibi kimseler arasından yetişebilir. Her devletin gerçek hedefi yurttaşların iyiliğini ve mutluluğunu sağlamak olmalıdır. Bu hedefin gerçekleşmesi için ise, bir yandan yurttaşların eğitim ve öğretimi, öte yandan da anayasal sorunlar üzerinde önemle durmak gerekir.¹⁴¹ Eğitimde düzenli olarak öğretilen konular hem erdeme, hem de faydaya hizmet etmelidir. Çocuklara genel olarak dört şey öğretilmelidir. Okuma-yazma, beden eğitimi, müzik ve resim çizme.¹⁴²

2.4.3. Ekonomi ve Mülkiyet

Aristoteles Politika'da; ekonomi, ticaret ve mülkiyet üzerinde önemle durur. Mülkiyet; bir kimsenin yaşamını olanaklı kılan araçların bütünüdür. Aile yönetimi söz konusu olduğunda mülkiyet, köleleri de içine almak üzere bu gibi araçların toplamıdır. O meslekleri, ticareti ve para kazanma yollarını şöyle ayırma tutar.

- a. Çiftçilik; hayvan yetiştiriciliği, toprak sürme, arıcılık, kümes hayvanı ve balık yetiştiriciliği,
- b. Ticaret; deniz ticareti, karadan taşıma, malları satışa sunma,
- c. Faizle para verme;
- d. İşçi olarak ücretle çalışma.¹⁴³

Aristoteles'e göre "mülk ailenin, mülk edinme ise aile yönetiminin bir parçasıdır." Mülkiyet de, bir kimsenin hayatını sürdürmesini sağlayan araçların bütünüdür. Aile yönetimi söz konusu olduğunda mülkiyet, köleleri de içine almak üzere bu gibi araçların toplamıdır. Aristoteles, ortak mülkiyete karşı çıktığı gibi insanların aşırı zengin olabilecekleri fikrine de karşı çıkmak suretiyle mülkiyet edinmeye de bir sınır konması gerektiğine inanır. Mülkiyet ve zenginliği araç olarak görür

¹⁴⁰ Aristoteles, a.g.e., s.162.

¹⁴¹ Birand, a.g.e., s.89.

¹⁴² Aristoteles, a.g.e., s.235.

¹⁴³ Aristoteles, a.g.e., s.24.

ve araçların kullanımda nasıl bir sınır varsa mülkiyet edinmede de bir sınır olması gerektiğini belirtir.¹⁴⁴

Aristoteles'e göre para değiş ve tokuş aracıdır. Faiz ise paranın kendisindeki artıştır. Bu nedenle faizi nefretle karşılar ve bütün servet edinme yolları arasında doğaya en aykırı olanın faiz olduğunu, kendine özgü gerekçelerle sıralar. Aristoteles tahıl yetiştirmeye ve hayvancılığa dayanan her türlü para kazanma biçiminin tüm insanlar için doğaya uygun olduğu sonucuna varır.¹⁴⁵

Bir ulusun serveti, gücünün bir parçasıdır; çünkü yalnızca iç gereksinimler için değil, dış tehlikeleri de karşılamaya yetecek kadar kaynaklar bulunmalıdır. Bu nedenle mülkiyetinin toplamı, kendisinden daha güçlü komşularını kışkırtacak ve sahiplerinin bir istilayı püskürtemeyecekleri kadar büyük olmamalıdır. Öte yandan mülkiyetin toplamı eşit ya da benzer güçte bir düşmana karşı savaşmayı destekleyemeyecekleri kadar küçük de olmamalıdır. Devletin bir sınırı olmalıdır. Bu sınırı saptamanın en iyi yolu toplam servet daha güçlü bir devletin ekiciliğine kapılarak bu şehire karşı savaşa girmeyi kârlı görebileceği kadar büyük olmamalı, ancak servet çokluğunun çekiciliğinden başka bir nedenle çıkacak bir savaşta gerekebileceği kadar olmalıdır.¹⁴⁶

Aristoteles'e göre devlet gelirleri tek yerde toplanmalı, ihtiyacı olanlara nakit yerine toprak satın alınmalı, iş tutmalarına yardımcı olunmalı ya da tarımda çalışmalarına yetecek kadar yardım edilmelidir.¹⁴⁷

Aristoteles özel mülkiyeti savunur. Bu görüşü dört gerekçe üzerine kurar.

Birinci olarak teşvik ve ilerleme gücünü savunur. Herkes çalıştığı kadar kâr alırsa kendi işini takip eder ve ilerler. Böylece toplumsal ilerleme meydana gelir.

İkinci olarak mülkiyete sahip olmanın verdiği haz delilini savunur. Mülkiyeti insanın kendini gerçekleştirmenin maddi yanı olarak görür.

Üçüncü olarak hürriyet ve serbestlik delilini savunur. Mülkiyeti olanın göstereceği cömertlik ve cömertlikteki serbestliği belirtir.

¹⁴⁴ Aristoteles, a.g.e., s.19.

¹⁴⁵ Aristoteles, a.g.e., s.22-24.

¹⁴⁶ Aristoteles, a.g.e., s.47.

¹⁴⁷ Aristoteles, a.g.e., s.188.

Dördüncü olarak ta mevcudiyet delilini savunur. Özel mülkiyet uzun zamandır mevcutsa onda insani bir hikmet vardır. Asırlardan beri süregelen tecrübenin yanılmayacağını belirtir.¹⁴⁸

Aristoteles ortak mülkiyete şiddetle karşı çıkar ve ortak mülkiyetin zararlarını şöyle açıklar. Mülkiyetin sahipleri çoğaldıkça mülkiyete saygı azalır. İnsanlar kendilerine ait olan şeylere, ortaklaşa sahip olunan şeylerden daha çok özen gösterirler. Kamu mülkiyetini ancak kişisel olarak faydalandıkları ölçüde kollarlar.¹⁴⁹ Herkes kendi mülkiyetiyle uğraştığında, üretim her yandan artacaktır.¹⁵⁰ Aristoteles aynı zamanda eşit mülkiyete yukarı sınıfların daha iyi şeylere layık olduğu düşüncesine, yurttaşlar arasında hoşnutsuzluk baş göstereceğine inandığından şiddetle karşı çıkar. Aristoteles toplumda aşırı eşitsizliği de tehlikeli görür. Orta sınıfların güçlü olduğu toplumlari över. Eğer bir devlette iki aşırı uç varsa, devlet iki aşırı uçtan birine yönelir. Böylece devlet ya oligarşi ya da demokrasi yönetimine teslim olur.¹⁵¹

2.4.4. Sınıf Ayrımı ve İş Bölümü

Aristoteles'e göre; bir devlet içindeki hür yurttaşlar kendi aralarında üç sınıfa ayrılırlar; fakirler, zenginler ve orta halliler. Aristoteles, devlet içindeki bu çeşit bir sınıflandırmayı, anayasaya uygun bulur. Bununla birlikte Aristoteles komünizmi reddeder. Çünkü o, devlet içinde belli bir sınıfı (savaşçılar sınıfını) mal ve mülkten, aileden yoksun etmeyi tabiata aykırı bulur. Aristoteles; orta sınıf aracılığıyla işleyen siyasal ortaklık en iyisidir ve orta sınıfın geniş olduğu, mümkünse öteki iki sınıfın toplamından, hiç değilse bunların her birinden daha güçlü bulunduğu şehirlerin, iyi yönetilme imkanı çok daha yüksek olduğu,¹⁵² görüşündedir.

Aristoteles, devlet memurlarının görevlerini ömür boyu sürdürmelerine de şiddetle karşı çıkar ve şöyle der; "sanılabilir ki, bu kurulun üyeleri bütün erkekçe erdemlerde iyi yetiştirilmiş kimselerden oluştuğu için, devlet açısından yararlıdır. Fakat üyelik ölüncüye kadar sürmektedir, oysa kafa da vücut kadar yaşlanır, onun için önemli konuları karara bağlama yetkilerinin devam etmesi kuşkuya açıktır." Ayrıca; "bir devlet görevi için uygun olan kimse, istese de istemese de, o görev ona kabul ettirilmelidir," görüşündedir.¹⁵³

Devlet içinde ayrıca, bir de ekonomik hayatı ellerinde tutan kimselerin, köylülerle işçilerin ve satıcıların durumu vardır. Aristoteles'e göre bu sınıfların varlığı devletin yaşaması için

¹⁴⁸ Aristoteles, a.g.e., s.34-39; Ebestian, a.g.e., s.52-53.

¹⁴⁹ Aristoteles, a.g.e., s.34.

¹⁵⁰ Aristoteles, a.g.e., s.37.

¹⁵¹ Aristoteles, a.g.e., s.43; Ebestian, a.g.e., s.54.

¹⁵² Aristoteles, a.g.e., s.127-128.

zorunludur: Çünkü bu sınıflar, devletin maddi temelini meydana getirirler. Köylüler, ne köleler ne de yurttaşlar sınıfı ile ilgilidirler. Satıcılara ve işçilere gelince, bunlar da hür olmakla birlikte yurttaşlık haklarına sahip olamazlar. Çünkü Aristoteles'e göre, bu çeşit mesleklerin icrası, faziletli bir hayat sürmeye imkan vermez.¹⁵⁴ Aristoteles, herhangi bir kişinin, makamının uzun zaman aralıklarıyla ve yavaş yavaş yükseltilmesi taraftarı olup, ani yükselmesine olanak verilmemesi gerektiğine inanır.¹⁵⁵

Aristoteles, devlet yönetiminde görevlerin dağılımına ilişkin olarak şöyle bir görüş ileri sürer; çoğu insanlara sakıncalı görülecek bir başka özellik de görev çokluğudur, aynı adamın birden çok makamı elinde tutmasıdır. Elbette bir işi bir kişi yaparsa en iyisi olur. Yasa koruyucunun bunu sağlaması ve aynı bir adamın hem profesyonel bir müzikçi hem de ayakkabıcı olmasını istememesi gerekir. Hükümet işlerde böyledir. Şehir buna elverişli olacak kadar küçük değilse, görevleri ayrı ayrı kimselerin paylaşmaları, çok daha demokratik olacağı gibi devlet adamlığına da daha çok yakışır. Çünkü, önce de söylemiş olduğumuz üzere, bu yoldan işler daha geniş bir tabana yayılır ve bireysel her ödev daha etken ve daha yaygın olarak yerine getirilir.¹⁵⁶ Aristoteles devlet için yararlı bir şey bulanlara ödül verilmesi hakkındaki önerilere karşı çıkar ve bunu sakıncalı bulur.¹⁵⁷

2.4.5. Devletin Varlığı İçin Zorunlu Öğeler

Aristoteles'e göre bir devletin meydana gelmesi için şu öğelerin olması zorunludur;

a. İnsan (nüfus); devletin nüfusu kendi kendine yeten, bütün ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar çok olmalı, kolayca denetlenebilecek kadar da sınırlı olmalıdır.

b. Toprak (ülke); bir ülkenin toprağı da kendi kendine yetebilecek kadar üretime elverişli olmalıdır.¹⁵⁸

2.5. ARİSTOTELES'E GÖRE YÖNETİM ŞEKİLLERİNİN BİRBİRİNE DÖNÜŞMESİ

Aristoteles, devrinin siyasal olaylarını izlerken, değişik yönetim biçimlerinin birbirini izlediğini, uzun süre değişmeden varlığını sürdüren yönetimlerin olmadığını görünce, yönetim

¹⁵³ Aristoteles, a.g.e., s.57.

¹⁵⁴ Birand, a.g.e., s.88-89.

¹⁵⁵ Aristoteles, a.g.e., s.159.

¹⁵⁶ Aristoteles, a.g.e., s.64.

¹⁵⁷ Aristoteles, a.g.e., s.51.

¹⁵⁸ Aristoteles, a.g.e., s.203-205.

biçimlerindeki değişim nedenlerini araştırmaya başlamıştır. Bunu yaparken aynı zamanda yönetimlerin uzun süre yaşayabilmeleri için alınacak önlemleri de ortaya koymak istemiştir.

Politika'da, yönetim Şekillerinin değişmesinin sebepleri hakkında uzun bir tartişma vardır. Yunanistan'da devrimler önceleri çok sıklı. Böylece Aristoteles çok sayıda deney yapabilişti. Ona göre devrimlerin ana nedeni, zenginler yönetimi yandaşlarıyla, halk yönetimi yandaşları arasındaki anlaşmazlık olmuştur. Halk yönetimi, eşit ölçüde özgür olan insanların her bakımdan üstün olan kişilerin büyük iddiayla ortaya çıkması olgusundan doğar. Zenginler yönetimi ve halk yönetimi bir tür adalete sahiptir. Fakat en iyi adalet bu değildir. Böylece her iki yanda yönetimdeki payları ön tasarılarına uymadığında devrimi körükler. Halk yönetimi, zenginler yönetimine göre devrimlere daha az açıktır. Çünkü zengin yöneticiler birbirleriyle uyuşmazlığa düşebilir. Aristoteles bazı kentlerde, zenginlerin Şöyle ant içtiğini söylüyor: "Halka düşmanlık yapacağım ve onlara karşı elimden geleni ardıma koymayacağım."¹⁵⁹ İşte bundan dolayı, Eski Yunan'da sık sık yönetim el değiştirmiştir.

2.5.1.Yönetim Şekillerinin Birbirine Dönüşmesinin Nedenleri

Aristoteles, devrimin ve anayasayı etkileyen değişikliklerin temel nedenlerini üç grupta toplar.

a.Devrime yol açan koşulların genel nedeni eşitsizliktir. Sınıflar arasında eşitliğe inananlar, aşağı sınıfta olmalarına rağmen, kendilerinin yukarı sınıflarla eşit olduklarına ve kendilerine onlardan daha az pay verildiğine inanırlar ve devrim faaliyetlerine başlarlar.

b.Yönetimde söz sahibi olmak istenmesinin bir diğer sebebi ise kâr ve saygınlık kazanmaktır. Bu nedenle yönetimde olmayanlar, yönetime girebilmek için devrimcilerle birlikte çalışırlar.

c.Yurttaşlar arasında siyasal karışıklıkların ve Şiddetli çatışmaların üçüncü sebebi ise, insanlara anlatılan yolda hareket ve anılan amaçlar uğrunda mücadele etmelerini gerektiren düzensizlikler gelir.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Aristoteles, a.g.e., s.162.

¹⁶⁰ Aristoteles, a.g.e., s.143-144.

2.5.2.Yönetim Şekillerine Göre Yönetim Değişikliğinin Sebepleri

Aristoteles'e göre fakirlik; ihtilal ve suçun anasıdır. Eğer bir orta sınıf olmaz da fakirlerin sayısı günden güne artarsa zorluklar başlar ve devlet kısa zamanda son bulur. O, siyasi istikrarın hakkaniyetli bir sosyal ve ekonomik düzene dayalı olacağını anladığı için, hem aşırı zengin oligarşiye ve aşırı fakir halk yönetimine karşıdır. Demek ki, en iyi siyasi topluluğun orta sınıf yurttaşlar tarafından meydana getirildiği bellidir. Orta sınıfın geniş ve eğer mümkünse diğer iki sınıfın ittifakından daha güçlü olduğu devletlerin iyi yönetilmeleri kuvvetli bir ihtimaldir. Aristoteles'e göre orta sınıf; dengenin ve istikrarın güvencesidir. Orta sınıf olmadan hiçbir düzen ayakta kalmaz.¹⁶¹ Aristoteles şiddetli toplumsal patlamaları, varlıklı küçük bir sınıfın yanında, çok kalabalık bir yoksul sınıfın bulunmasıyla açıklar. Orta sınıfın zayıf olması, toplumun efendi ve kölelerden oluşması demektir.¹⁶² Aristoteles ise, devletlerin değişik oluşunu belirleyen şeyin anayasa olduğunu belirtirken şöyle demektedir: "Çünkü devlet, yurttaşlarının bir anayasa içinde birleşmeleri demek olduğuna göre, yurttaşların anayasası değiştiği ve ayrı bir türden olduğu zaman, devlet de değişmiş olur."¹⁶³ Aristoteles'e göre herhangi bir kişinin mevkisini orantısız büyütmek, onu zaman aralıklarıyla yavaş yavaş yükseltmek ve birden bire çok ilerlemesine olanak vermemek demokrasilerde, oligarşilerde ve anayasada ortak bir uygulama kuralıdır. Çünkü başarı sarhoşluğunu herkes kaldıramaz.¹⁶⁴ Başarı sarhoşluğunu kaldıramayan kişiler, yönetim için her zaman tehlikeli olurlar.

Aristoteles, yönetim şekillerinin birbirine dönüşmesini farklı sebeplere dayandırarak şu şekilde tasnife tabi tutar:

2.5.2.1.Demokrasilerde Yönetim Değişikliğinin Sebepleri

Aristoteles, demokrasi ile yönetilen devletlerde devrimin en güçlü nedeninin halk önderlerinin ilkedden yoksun kişiliklerine bağlar.¹⁶⁵ Ayrıca demokrasi ile yönetilen devletlerin, oligarşi ile yönetilen devletlerden daha istikrarlı ve devrimlere daha az açık olduğunu, bunun nedeninin de orta sınıfların oluşturacağı anayasaların, zenginlerin menfaatinden çok, halkın menfaatine yakın olduğunu ve bütün anayasaların en güvenileni olduğunu söyler.¹⁶⁶ Ancak herhangi bir bakımdan eşit olan insanların, mutlak olarak her alan ve konuda eşit olduklarına

¹⁶¹ Aristoteles, a.g.e., s.128; Ebenstein, a.g.e., s.47.

¹⁶² Kışlalı, a.g.e., s.357-358.

¹⁶³ Aristoteles, a.g.e., s.73; Bayraklı, a.g.e., s.74.

¹⁶⁴ Aristoteles, a.g.e., s.159.

¹⁶⁵ Aristoteles, a.g.e., s.150.

¹⁶⁶ Aristoteles, a.g.e., s.143.

inandıklarından, bu eşitlik adına demagogların kışkırtmalarıyla, zenginlerin mallarını paylaşma yoluna gidebilirler. Durumu sarsılan, gururları ayaklar altına alınan zenginler de çeşitli eylemlere girişerek demokrasinin sonunu hazırlarlar.

2.5.2.2.Oligarşilerde Yönetim Değişikliğinin Sebepleri

Aristoteles, oligarşilerde devrimin temel nedeni ise şöyle belirler; savaşta oligarklar (zengin yöneticiler) fakir halka güvenmemeleri yüzünden ücretli asker tutmak zorundadırlar; bu durum onların iktidardan devrilmelerine yol açar. Çünkü ordunun komutanlığını verdikleri adam çoğu kez askeri gücünü kullanarak tiran olur.¹⁶⁷

2.5.2.3.Aristokrasilerde Yönetim Değişikliğinin Sebepleri

Aristoteles, aristokrasilerde devrimin temel nedenlerini ise;

- a. Halkın bir kesiminin kendilerinin yöneticilerle eşit olduklarına inandıklarında,
 - b. Hiçbir yönden aşağı olmayan büyük adamlar, yüksek mevkilerde bulunanlarca aşağılandıkları zaman,
 - c. Cesur ve kuvvetli bir adam şeref ve görevden yoksun bırakılınca,
 - d. Yurttaşlık hakkına sahip olanların mal ve mülk bakımından eşit olmadıklarında,
- şeklinde sıralar.

2.5.3.Yönetim Değişikliğini Önlemenin Yolları

Aristoteles'e göre hükümetin devamı için üç ilke vardır;

Birincisi; mevcut anayasaya bağlılık,

İkincisi; işini yapma yeteneği,

Üçüncüsü; söz konusu yaşam biçimine özgü iyilik ve dürüstlüktür.¹⁶⁸

Aristoteles yönetim değişikliğini önlemenin üç yolu olduğunu belirtir. Bu yollar;

Birincisi; eğitimde o günkü yönetimin propagandasının yapılması,

İkincisi; en küçük şeylerde bile yasaya saygılı olunması,

Üçüncüsü; yasama ve yürütmeye orantı esasına göre eşitlik ve herkesin kendi payından memnun kalmasıdır.¹⁶⁹

2.6. ARİSTOTELES'E GÖRE COĞRAFİ BÖLGELERİN VE İKLİMİN SİYASAL DAVRANIŞLAR ÜZERİNE ETKİSİ

İklimin, insanlar ve dolayısıyla siyasal yaşam üzerindeki etkisi Aristoteles'ten beri düşünürlerin ilgisini çekmiştir. Aristoteles'e göre, soğuk iklimin egemen olduğu kuzey ırkları cesur fakat az zekidir. Cesur insanlar ise köleliğe elverişli değildir. Sıcak iklimin egemen olduğu güney ırkları zeki fakat az cesaretlidir. Bu nedenle köleler güney ırkından olmalıdır. Ilıman iklimin egemen olduğu yerlerin insanları hem zeki hem de cesaretlidir. Ona göre bu özelliklere sahip olanlar yalnız Yunanlılardır. Yunanlılar, Yunanlı olmayanlardan (barbarlardan) daha üstün bir yönetim gücüne sahiptirler. Yunanlılar bu özelliklerinden dolayı birleşebilirlerse tüm dünyayı yönetebilirler. Özgürlükle soğuk iklim arasında bir bağlantı bulunduğunu, sıcak iklimin ise boyun eğme eğilimlerini geliştirdiğini ilk öne süren Aristoteles'tir.¹⁷⁰

2.7. ARİSTOTELES'E GÖRE SOSYAL GRUPLAR

Aristoteles, Politika adlı eserinde devlet içinde bir çok sosyal grubun varlığından bahseder. Ancak bu sosyal gruplardan kadınları ve köleleri ailenin bir parçası sayar. Aristoteles, Platon'un gençlik dönemi devlet görüşündeki komünist anlayışı reddederek, devlette ki idareci zümreyi, aile ve mülkiyetten mahrum bırakmayı tabiat düzenine ve insan fıtratına aykırı bulur ve devlette üç sosyal grup olduğunu belirtir.

2.7.1.Aile

Aristoteles'e göre devlet içindeki sosyal grupların ilki ve en tabii olanı Aile'dir. Aile, ana-baba ve çocuklardan ibaret olmayıp, bu gruba hizmetçiler ve köleler de dahildir. Aile, sosyal grupların ve devletin temelidir. Bir aile, onu oluşturan en küçük birimlere ayrıldığında, üç temel ilişki görülür.

- a. Erkek-Kadın ilişkileri.
- b. Efendi-Köle ilişkileri.

¹⁶⁷ Aristoteles, a.g.e., s.153.

¹⁶⁸ Aristoteles, a.g.e., s.160.

¹⁶⁹ Aristoteles, a.g.e., s.162; Russell a.g.e., C.I, s.299.

¹⁷⁰ Aristoteles, a.g.e., s.207; Russel, a.g.e., C.I, s. 292-293; Kışlalı, a.g.e., s.18.

c. Baba-Çocuk ilişkisi.¹⁷¹

Bunların üçü de doğal ilişkilidir. Ailelerin birleşmesinden, daha geniş bir grup olan köy meydana gelir. Değişik köyler de birleşmenin yeter ölçüde büyük olması koşuluyla bir araya gelip devleti şekillendirir. Devlet, kapalı bir birlik olup, dışarıya karşı kendisini korur, içeride de düzenini kurar ve muhafaza eder. Devlet, zaman bakımından aileden sonra gelirse de yapısı gereği aileden dahası bireyden önce gelir.¹⁷²

2.7.2.Kadın

Aristoteles kadınların başı boş bırakılmasına karşı çıkar. Kadınların başı boş bırakılması devletin amaçlarına ulaşmasına ve halkın mutluluğa erişmesine karşı bir engeldir. Kadınların durumunun iyi düzenlenmediği anayasaların, uygun olmadığı fikrindedir. "Kadınların egemen olmasıyla, egemen olanlara kadınların egemen olması arasında ne fark var?" diye sorarak kadınların devlet yönetimine katılmasına ve karışmasına karşı çıkar. Erkeklerin, kadınların buyruğu altına girdiği topluluklarda, zengin olmaya büyük önem verildiği¹⁷³ aşırı zengin devletlerin, güçlü devletlerin işgaline sebep olduğunu belirterek, kadınların devlet yönetime katılmalarını sakıncalı görür.¹⁷⁴

2.7.3.Kölelik

Aristoteles'e göre, devlet içinde yurttaşlık hakkına sahip olan hür şahıslarla, yurttaşlık hakkına sahip olmayan köleler vardır. Aristoteles, köleliği tabii bir olgu sayar. İnsanların bir kısmının, tabiat tarafından, doğuştan köle olarak yaratılmış, diğer bir kısmının ise yine doğuştan hür yurttaş olmak üzere meydana getirilmiş olduğuna inanır. Köleliği doğanın gereği sayar ve "kendisinden beden gücü kullanımından başka bir şey beklenmeyecek olanlar doğadan köledir" der.¹⁷⁵ Ona göre; insanlardan bazıları beden gücünü kullanmaktan daha güzel bir iş yapamazlar. Bunlar tabiatıyla köle yaratıldığından, savaş yoluyla da olsa, onları kölelik altına almak meşrudur. Köleler efendilerinin iyiliklerini anlayacak kadar akıllı, fakat kendi iyiliklerini düşünemeyecek kadar zavallıdır. Aristoteles, bu suretle köleliği bir tabiat kanununa dayandırmak ister. O, endüstrileşmemiş olan topluluğu, ağır işleri görecektir bir köle sınıfı olmadan taşıyamaz. Doğuştan köle olmak için yaratılmış olan kimselerin, hür yurttaşlar tarafından idare edilmeleri

¹⁷¹ Aristoteles, a.g.e., s.11.

¹⁷² Russel, a.g.e., C.I, s. 292.

¹⁷³ Aristoteles, a.g.e., s.54.

¹⁷⁴ Aristoteles, a.g.e., s.47.

¹⁷⁵ Aristoteles, a.g.e., s.13-15.

daha iyidir. Aristoteles, barbar uluslara ait olan kişileri bu doğuştan köle olan kimselerden sayar. ¹⁷⁶ Köleleri üretim ve çalışmanın bir parçası olarak görür, ne zamanki dokuma tezgahları kumaşları kendiliklerinden dokumaya başlarsa, işte o zaman işçilik ve kölelikte ortadan kalkacağını belirtir.¹⁷⁷

Politika'da savaşın, devletin gayesi olmadığı yolunda uzun bir kanıt ileri sürülür. Ancak bunun bir istisnası vardır. O da yapısı gereği köle olanların egemenlik altına alınmasıdır. Aristoteles'in bu görüşüne göre, barbarlara karşı girişilecek savaşa hak verilecek Greklere karşı girişilecek bir savaş ise haksız bulunacaktır. Çünkü Grekler yapısı gereği köle değildir.¹⁷⁸ Aristoteles "erdemde üstün olan yönetecek ve efendi olacaktır" der ve savaşta zafer kazanmanın erdeme dayandığını belirtir. Ancak Greklere üstün ırk olarak gördüğünden "bazı kimseler her yerde köledir, bazı kimseler ise hiçbir yerde köle değildir" ve "Helenlerin barbarları yönetmesi uygundur" diyerek, Greklerin savaşta yenilseler bile köle olmayacağını belirterek kendisiyle çelişkiye düşer.¹⁷⁹ B.Russell bu görüşü şöyle eleştirir; bu durumda, savaşta mağlup olanları köleleştirmenin doğru olacağı anlatılmak isteniyor. Çünkü, hiçbir ulus, doğaca yönetilmek için yaratıldığını kabul etmez. Böylece, her savaşta galipler haklı mağluplar haksızdır. ¹⁸⁰

Aristoteles, efendinin köle üzerindeki hakimiyetinin ahlaki olması gerektiği kanaatindedir. Aristoteles'in köleliği kurumsallaştırılması ve Greklere efendi olarak görmesi Onun ön yargılarının tesiri olduğunu gösterir. Montesquieu'de Aristoteles'in kölelik görüşünü şöyle eleştirir. "Aristoteles, doğuştan köle olan insanlar bulunduğunu ispat etmek ister ama söylediği sözler böyle bir şeyin olduğunu ispat etmekten uzaktır."¹⁸¹

Aristoteles yönetim modellerinin karşılaştırmasını yaparken en iyi yönetimin halkın mutluluğunu düşünen yönetimler olduğunu belirtmiştir. Ancak köleliği tabii bir olgu görmesi onun en fazla eleştirilen görüşlerinden biri olmuştur.

¹⁷⁶ Aristoteles, a.g.e., s.14; Birand, a.g.e., s.88-89.

¹⁷⁷ Aristoteles, a.g.e., s.12; Erdem, a.g.e., s.126-127.

¹⁷⁸ Russell, a.g.e., C.I, s.301.

¹⁷⁹ Aristoteles, a.g.e., s.14-15,18.

¹⁸⁰ Russell, a.g.e., C.I, s.292-294, 297.

¹⁸¹ Montesquieu, **Kanunların Ruhunu Üzerine**, çev., F.Baldaş, İstanbul, 1998, C.I, s.26.

İKİNCİ BÖLÜM

NİZAMÜ'L-MÜLK'ÜN HAYATI, ESERLERİ VE DEVLET FELSEFESİ

1. NİZAMÜ'L-MÜLK'ÜN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

Nizamü'l-Mülk lakabıyla tanınmış olan düşünürümüzün asıl adı, Hasan bin Ali bin İshak El Tusi'dir. Horasan'ın eski kültür merkezlerinden Tus şehrine bağlı Nukan kasabasında, 21 Zilkade 408 (10 Nisan 1018) de doğmuştur. Nizamü'l-Mülk'ün babası Nukan dihkani¹⁸² Ali bin İshak'dır. Nizamü'l-Mülk, meşhur fakihlerinden Ebu'l Kasım Abdullah'ın yanında tahsil görmüştür. 11 yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş ve genç yaşta fıkıh alimleri arasında zikredilir olmuştur.¹⁸³

Gençlik yıllarında babası ile birlikte Gazne Devletinin Horasan Valisi Ebü'l-Fazl Es-Suri'nin mahiyetinde çalışmıştır. 24 Mayıs 1040'taki Dandanakan savaşından sonra, Tuğrul Bey (ö.1063) zamanında, Belh valisi Ebu Ali bin Şadân'ın emrinde görev alarak Selçuklu Devleti'nin hizmetine girmiştir. Tuğrul Bey daha sonraları yerine geçecek olan Alp Aslan'a, Nizamü'l-Mülk'ü tanıtırken: "Ona dikkat et, ondan yararlanmaya bak!.. Tedbiri geniş, okumuşluğu derindir. Bir gün devletin başına geçersen, sana güveneceğin vezir olur," demiştir. Tuğrul Bey'in ölümünden sonra, Alp Aslan da onun öğüdünü dinleyerek Nizamü'l-Mülk'ü maiyetine alarak 6 Aralık 1063'te baş veziri ilan etmiştir. Gösterdiği maharetten dolayı zamanın halifesi el Kaim bi Emirillah'ın teveccühüne mazhar olmuş ve devletin düzeni anlamına gelen Nizamü'l-Mülk ve Kıvam'üd-devle ve'd-din unvanlarıyla onurlandırılmıştır. Bu unvanlardan başka, görevindeki başarısından dolayı pek çok sıfatlarla da telif edilmiştir. Vezirü'l Kebir, Hace-i Buzurg, Tacü'l Hazreteyn, Kıvamü'd Din, Atabeg, el Vezirü'l Adil, Seyyidü'l Vera bunlardan bazılarıdır.¹⁸⁴

Nizamü'l-Mülk, 26 Ağustos 1071'deki Malazgirt muharebesi hariç (Alp Aslan tarafından her ihtimale karşı, memleketi idare etmek vazifesi ile Hamedan'a gönderildiği için katılmamıştır) bütün savaşlara sultanla birlikte katılmıştır. 25 Kasım 1072'de Alp Aslan şehid edilince oğlu Melikşah'ın (1055-1092) tahta çıkmasını sağlamıştır. Nizamü'l-Mülk'ün akıllı, tedbiri ve adaletli

¹⁸² Dihkan kelimesi çeşitli yerlerde köylü/çiftçi olarak anılmasına rağmen, Gazne Devletinin yönetim sisteminde vali olarak kullanılmaktadır. bkz.,Hakkı Dursun Yıldız v.d., **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, İstanbul, 1992, C.VII, s.101.

¹⁸³ İbrahim Kafesoğlu, "Nizamü'l-Mülk", İ.A., İstanbul1964, C.IX. s.329-333; Mehmet Harmancı, **İslam Felsefesinde Siyaset Teorisi** (Farabi, Maverdi, Nizamü'l-Mülk, İbn Teymiyye'nin Siyasetnâmelerine göre), (S.Ü., S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 1999, s.47.

¹⁸⁴ Harun Han Şirvani, **İslam'da Siyasi Düşünce ve İdare**, çev., K.Kuşçu, İstanbul, 1965, s.84.; Harmancı, a.g.e., s.47-48.

idaresi sayesinde Melikşah'ın saltanatı, aynı zamanda Büyük Selçuklu Devletinin de en parlak dönemi olmuştur.¹⁸⁵

Nizamü'l-Mülk, devlet örgütlenmesinde Gazneliler ve Sâmânilerin sistemini incelemiş ve eski İran geleneklerinden etkilenmiştir.¹⁸⁶ Bir devlet adamı olan müellif, devlet idaresinde önemli yenilikler ve gelişmeler sağlamıştır. Bunlar arasında idâri, adli, mâli, sosyal ve kültürel sahada getirdiği yeni düzenlemeler, vezirlik kurumuna yaptığı katkılar, devlet bürokrasisinin oluşması, devleti mezhep kavgalarından kurtarmak, İslam esaslarına dayalı mahkemeler ve ikta/dirlik¹⁸⁷ sistemini benimseyerek toprak mülkiyetinin devlete bağlanması hususundan bahsetmek mümkündür.¹⁸⁸ Nizamü'l-Mülk'ün gerçekleştirdiği bu yeni sistemler, bazı değişikliklerle beraber, sonraki Türk-İslam devletlerince de devam ettirilmiştir.

Nizamü'l-Mülk, zamanında yayılmaya ve kuvvetlenmeye çalışan bozuk fırkalara karşı, ehli sünnet akaidinin sistemli bir şekilde öğretilmesini sağlamıştır. Bunun için Bağdat, Belh, Nişabur, Herat, İsfahan, Basra ve Musul gibi çeşitli şehirlerde, kendi unvanı ile anılan Nizâmiye medreselerini kurdu muştur. XI. Yüzyılda ki karışıklıkların giderilmesinde Nizâmiye Medreselerinin çok büyük hizmeti olmuştur. Bu medreselerin en meşhurlarından birisi de, Bağdat'taki Nizâmiye Medresesi olup, yeryüzünün ilk üniversitesi sayılmaktadır. Ebû İshak-ı Şîrâzî (ö.1083) ve İmam Gazali burada ders vermişlerdir.¹⁸⁹

Nizamü'l-Mülk'ün bir ara Sultan Melikşah'la arası açılmış, onu çekemeyenler daima sultana kötülemişler, bu nedenle sultanla aralarında bir gerginlik meydana gelmiştir. Nitekim Sultan Melikşah'ın Nizamü'l-Mülk'e gönderdiği mektupta: "Sen benim devletimi ve memleketimi istila eyledin; evlatlarına ve damatlarına verdin. Bunlar benim adamlarıma saygı göstermiyor, halka zulmediyor, sen de bunları tedip ediyorsun. İster misin ki vezirlik divitini elinden, sarığını başından alayım ve halkı tahakkümünüzden kurtarayım."

Nizamü'l-Mülk ise verdiği cevapta, sultana yaptığı hizmetleri belirttikten sonra: "Devlete benim de ortak olduğumu bilmiyor musun? Bu vezirlik diviti ve sarık, senin tacın ile o derece

¹⁸⁵ Yıldız, v.d., a.g.e., C.VII, s. 128,140.

¹⁸⁶ Yıldız, v.d., a.g.e., C.VII, s. 57,59,184.

¹⁸⁷ İkta; devlet arazilerinin melik, vali ve diğer ümeraya derecelerine göre verilmesidir. İkta sahibi ölürse, ikta normal olarak oğluna aktarılır. İkta sahipleri, ikta sahalarına göre, mahiyetlerinde asker yetiştirmeye mecburdur. Umera ve ileri gelenlere ait iktalar hizmet karşılığı verilir. Kendilerine ikta verilenler, ancak şer'an ve örfen belirtilen vergiyi almakla yükümlü olup, başka bir hakka sahip değildiler. İkta sahibi devlet hizmetinden azledilirse veya yetkisini aşarsa iktası elinden alınır. Bkz.; Yıldız v.d., a.g.e., C.VII, s. 202.

¹⁸⁸ Yıldız v.d., a.g.e., C.VII, s. 202; Kafesoğlu, a.g.m., s.329-333.

¹⁸⁹ Yıldız v.d., a.g.e., C.VII, s. 208-209.

alakalıdır ki, diviti aldıktan sonra taç da kalmaz, gider” ifadesini kullanmıştır. Tarihi kayıtlara geçen bu sözlere rağmen Nizamü'l-Mülk görevinde kalmıştır.

Nizamü'l-Mülk; 485/1092 yılında sultanın ardından İsfahan'dan Bağdat'a giderken Nihavend/Sihne mevkiinde, Ramazanın Onuncu gecesı 15 Ekim 1092 tarihinde Batini fedailerinden, Ebu Tahir Arani adında Deylemlı bir genç tarafından hançerlenerek, suikasta kurban gitmiştir. Naaşı oradan, İsfahan'a getirilerek defnedilmiştir. Öldürülmesinde Melikşah'ın diğeri veziri Tacü'l-Mülk'ün parmağı olduğu ileri sürülmüşse de bu iddia ispat edilememiştir. Nizamü'l-Mülk 29 yıl süren vezirliğı sırasında ülkeyi refah ve huzura kavuşturmuştur. Vefatından sonra oğulları ve torunları Selçuklu Devletine hizmet etmişlerdir.¹⁹⁰

1.2. ESERİ

Nizamü'l-Mülk'ün Selçuklu Devleti'ndeki bütün düzenleme ve değışiklikleri ciddi bir şekilde tetkik eden, devlet idaresinde kendi görüşlerini, icrâatını ve bunların gerekçelerini, gelecek nesillere intikal ettirmek maksadıyla, Farsça yazdığı Siyâsetnâme isimli eseri, bugün siyâset ilmiyle uğraşanların el kitapları arasında sayılmaktadır. Siyâsetnâme'de Türk-İslam devletlerinin idârî, mâlî, siyasî, askerî, sosyal ve kültürel yönlerini incelemekte ve öneriler sunmaktadır. Siyâsetnâmenin tam ve ilavesiz nüshası, İstanbul'da Süleymâniye Kütüphanesi, Molla Çelebi kısmında 114 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Siyâsetnâmenin eski bir yazma nüshası ise (673/1274 tarihli) Tahran Ulusal Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser bir çok dile (İngilizce, Almanca, Rusça, İtalyanca) tercüme edilerek yayımlanmıştır. Eserin Türkçe tercümesi de yayımlanmıştır.¹⁹¹ Biz çalışmamızda Sadık Yalsızuçanlar'ın çevirisini kullanacağız. Siyâsetnâme Nizamü'l-Mülk'ün bilinen tek eseri olup, diğeri bir adı Siyer'ul-Mülük'tür. Bu eserin dışında Vesaya-i Nizamü'l-Mülk adlı bir eserden bahsedilmekteyse de, onun yazıldığı dönem itibarıyla Nizamü'l-Mülk'ten sonra kaleme alındığı tespit edilmiştir.¹⁹²

Nizamü'l-Mülk, Siyâsetnâmeyi yazma sebebini eserin giriş bölümünde şöyle anlatır. “Sultan Melikşâh 470/1077 yılında bana ve diğeri yöneticilere; her biriniz memleketimiz hakkında düşününüz ve zamanımızda iyi olmayanın ne olduğuna, dergahımızda o şartları yerine getiremeyenlere ve bizden gizlenmiş olana, bizden önceki padişahların şartlarını yerine getirdikleri, tedbir almadığımız hangi devlet işleri bulunduğuna bakınız. Selçuklu sultanları ve başkalarının devletlerinden geçmiş meliklerin her ne kanun ve âdetleri varsa, onlar üzerinde

¹⁹⁰ Yıldız v.d., a.g.e., C.VII, s. 140, 141; Harmancı, a.g.e., s.48.

¹⁹¹ Sadık Yalsızuçanlar, *Siyâsetnâme*, Önsöz, s.12; Harmancı, a.g.e., s.49.

düşününüz, açık bir şekilde yazınız ve bize arz ediniz ki, biz onlar üzerinde düşünelim, bundan sonra din ve dünya işlerimizin gereğince yürümesi için emir verelim;... her devlet işi kendi prensibine göre yürüsün; yüce Allah'ın emirlerine uyalım;... Bundan sonra memleketimizde hiçbir şey noksan ve bozuk veya yüce Allah'ın emir ve şeriatının aksine olmamalı ve yürütülmemelidir, diye buyurdu." Nizamü'l-Mülk bu emre istinaden eserini yazdığını söyler.¹⁹³

1.3. SİYÂSETNÂMELERİN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ

Siyâsetnâmelerin ortaya çıkışını hazırlayan bir takım sebepleri, ana hatlarıyla şöylece sıralayabiliriz;

1. Kur'an ın bazı ayetleri ve ilgili hadisler.
2. Yönetimde ve yöneticide görülen kusurlar.
3. Zamanın icaplarına göre siyasi çözüm önerileri.
4. Diğer kültürlere ait eserlerin etkisi.
5. Halkın veya ait kademe memurlarının durum ve dileklerini saraya iletme isteği.
6. Her dönemde ideal bir yönetim arzusu
7. Çeşitli dönemlerde birden fazla hükümdar tarafından halifelik iddiası
8. Devlet başkanlarının kendi istekleri.¹⁹⁴

1.4. SİYÂSETNÂMELERİN YAZILIŞ GAYELERİ

Siyâsetnâmeler, belli gayelerle kaleme alınmıştır. Gayelerin farklı oluşları da üslub, muhteva ve kalite farkını oluşturmaktadır. Bu gayeleri de şöyle ve sıralaya biliriz.

1. Halka adaletle muameleyi, huzur ve güvenliği sağlamak.
2. Zamanın icaplarına göre en iyi yönetim şeklini gerçekleştirmek düşüncesi.
3. Birden fazla hükümdarın halifelik mücadelesinde bir tarafın haklılığını ortaya koymak.

¹⁹² Kafesoğlu, a.g.m., s.329-333.

¹⁹³ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 15-16.

¹⁹⁴ Veli Atmaca, "Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler" F.Ü.İ.F.D., S.V., Elazığ, 2000, s.365-366.

4. Genel veya mahalli huzursuzlukların keşfedilerek devlet başkanına iletip, çözümünü kolaylaştırmak.
5. Kur'an sünnetteki ahkamı tavsiye ve müjdeleri, orijinal teklifleri devlet başkanına ileterek ona güç vermek suretiyle destek sağlamak.¹⁹⁵

2. NİZAMÜ'L-MÜLK'ÜN DEVLET FELSEFESİ

2.1. NİZAMÜ'L-MÜLK'E GÖRE DEVLET

Nizamü'l-Mülk devlet'in tanımını açıkça yapmamıştır. Ancak eserinin tamamı incelendiğinde devlet; yeryüzünde ilahi adaleti sağlamak, fitne ve fesadı ortadan kaldırmak için kurulan örgüt, demek yanlış olmaz.

Nizamü'l-Mülk'e göre devlet, müessese olarak tarihi tecrübenin ve birikimin ürünüdür. Devleti ayakta tutan ve yöneticilerini başarılı kılan prensipler, tarihi tecrübenin anlaşılması ile ortaya konulabilir. Nizamü'l-Mülk'ün ön gördüğü bu prensipler tarih içinde uygulanmış olduğu için, felsefi yaklaşımın aksine, gerçekçidir.

Nizamü'l-Mülk, Siyâsetnâmesi'nde bütün prensipler ve tavsiyeleri, ahlaki bir çerçeveye dayandırmıştır. Vardığı sonuçlar fıkhi bir hüküm kesinliğinde değil, bir tavsiye ve nasihat niteliğindedir. Yine de tavsiye ettiği her prensibi, öncelikle Kur'an, hadis ve İslam tarihi içindeki örneklerden hareketle delillendirmeye çalışmıştır. Ancak Nizamü'l-Mülk bir devlet adamı olarak belirlediği prensiplerin doğruluğunu ispat edebilmek için, İslam öncesi tarihi kaynaklara da başvurmuştur. Özellikle İran devlet geleneğinden verilen örnekler, devlet olgusunun, objektif tarihi gelenek ve tecrübeler birikimine dayanan bir müessese olarak idrak edildiğini göstermektedir.¹⁹⁶

2.1.1. Devletin Görevleri

Nizamü'l-Mülk'e göre; adaleti sağlamak, kötülük ve zulmü ortadan kaldırmak, halkın mutluluk ve güvenliğini sağlamak, devletin temel görevleri arasındadır. Devlet, tüm kurumları ile bir bütünlük içinde çalışmalı ve her kurum ve çalışanların görev tanımları açıkça belirlenmelidir. Yönetimde başarılı olmak için, bilgilerle ve uzman kişilerle istişare edilmelidir. Her şeye rağmen kötülük yapanlar olursa, bunlara uygun cezalar verilmelidir.

¹⁹⁵ Atmaca, a.g.m., s.366.

¹⁹⁶ Davutoğlu, a.g.m., C.IX, s. 239.

Devletin sürekli olması ve karışıklığın önlenmesi için yönetim, eski devlet başkanlarına, ailelerine ve devlet kademelerinde yüksek derecede mevki sahibi olmuş kişilere ve onların ailelerine değer vermeli ve rahat bir şekilde yaşamaları için önlemler almalı ve hazineden maaş bağlanmalıdır.¹⁹⁷ Devlete yararlı hizmette bulunanlara yardım edilmelidir ki ihtiyaç duyulduğunda sıkıntı çekilmesin ve onların gönülleri hoşnut olsun.¹⁹⁸

Nizamü'l-Mülk'e göre, yukarıda belirttiklerimiz dışında devletin; yerleşim, imar ve bayındırlıkla ilgili diğer görevlerinden bazıları ise şunlardır:

- a. Ülke içinde kanallar açmak,
- b. Belli başlı ırmaklara yataklar kazmak,
- c. Büyük sulara köprüler yapmak,
- d. Köyleri ve tarım alanlarını ıslah etmek,
- e. Yeni yerleşim birimleri kurmak,
- f. Park ve bahçeler yapmak,
- g. Ana yollar üzerine konaklama tesisleri inşa etmek,
- h. Üniversiteler açmak.¹⁹⁹

2.2. NİZAMÜ'L-MÜLK'E GÖRE DEVLET YÖNETİMİNİN UNSURLARI

2.2.1. Devlet Başkanlığı

Nizamü'l-Mülk, eserinde devlet başkanı yerine padişah ve sultan kelimelerini kullanmıştır. Ancak biz incelememizde, bu kelimelerin yerine anlam ve işlevi bakımından daha verimli olması ve diğer İslam müelliflerinin de eserlerinde kullandığı devlet başkanı kelimesini kullanacağız.

Nizamü'l-Mülk insanların nasıl bir yönetici seçmelerini değil, yönetimde olan devlet başkanının nasıl bir davranış sergilemesi ve ne tür huylar edinmesi gerektiği üzerinde durmuştur.

¹⁹⁷ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 171.

¹⁹⁸ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 126.

¹⁹⁹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 18.

O, insanı (halkı/yönetilenleri), Allahın emaneti (Vediati'llah) olarak görmektedir. Bu nedenle o, insan unsurunu çok önemsemekte ve yönetimin temel unsuru olarak kabul etmektedir.²⁰⁰

Siyâsetnâme'nin ilk cümlesinde "Allah her asır ve zamanda halkın içinden birini seçerek onu devlet başkanlığı sanatlarıyla övülmüş ve süslenmiş kılar. Dünyanın işlerinden ve kulların huzurundan onu sorumlu kılar, fesat, karışıklık ve fitneyi ortadan kaldırır" demektedir. İlerleyen bölümde ise "itaat etmekten sorumlu halk..." ifadesini kullanmaktadır. Halka bakışını vurgulama açısından "sultan dünyanın kethüdası sayıldığından, insanlar onun aile efradı ve kullarıdır" demiştir.

İşte bu iki ifade, eser boyunca süren, yönetim ve yöneticiye dair açıklamalara ışık tutacak mahiyettedir. Zira ilk cümlelerden itibaren devlet başkanlığı hakkını elde etmenin Tanrısal seçkiye mazhar olduğu kanaati doğmaktadır. Ancak bu göreve ait liyakati haiz olup olmadığı, bunun neye göre belirleneceği konusunda hiç bir açıklama getirmemektedir. Öte yandan idari iradeyi elde etmiş bu kişiliğe karşı halka itaatten başka yol bırakmamaktadır. Bu da kitabın tamamına yakınında iktidarın nasıl elde edileceğini değil, elde edilmiş iktidarın nasıl kullanılacağı konusunda karşımıza çıkar. Halbuki iktidarın elde ediliş biçimi, siyaset felsefesinin en mühim problemlerinden biridir.²⁰¹

Müellif, yönetimin bir Kur'an buyruğu olduğu, devlet başkanının da Tanrının görevlendirdiği seçkin bir kişi olduğu, görüşünü ileri sürmüştür. O'na göre; devlet başkanı kudretini doğrudan doğruya Tanrıdan alır ve Tanrı adına hüküm sürer. Tanrı birini devlet başkanı olarak seçerken, onun hangi ırktan olduğuna bakmamakta, sadece devlet başkanlığı vasıflarına sahip olduğuna bakmaktadır.

Nizamü'l-Mülk, devletin tüm mülkü ve halkının devlet başkanına ait olduğunu söyler. Onlara kötü davranan devlet başkanına kötü davranmış olur. Ancak burada mülk kavramı, mülkiyet anlamından çok yönetme, dünyevi otorite, tasarruf hakkı anlamına gelmektedir. Yani devlet başkanı icranın başıdır. Burada mülkün ve halkın devlet başkanına ait olması, nispiyet arz etmektedir. Mülkün devlet başkanına ait olması, mülkü yönetme ve tasarruf yetkisine sahip olma, halkın devlet başkanına ait olması ise yönetilenlerin bir emanet anlayışı içerisinde korunması ve kollanması gereğidir. Yoksa devlet başkanının halkı, köle-efendi ilişkisinde görülen mutlak sahipliği anlamında değildir inancındayız.

²⁰⁰ Abdullah Yeşil, *Doğu ve Batı Yönetim Bilimi Düşüncesinin Öncüleri Machiavelli ve Nizamü'l-Mülk Örneği*, (M.Ü., S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996, s.64.

Nizamü'l-Mülk'e göre iktidar, Allah vergisidir. Bu değere şükür Allah'ın rızasını gözetmekle mümkündür. Allah'ın rızası ise; halka yapılan ihsan ve adalet ile elde edilir. Halka yapılan bu ihsan ve adaletle karşılık, halkın yaptığı dua ile iktidar, sürekli olur ve büyür. Halka yapılan zulüm ile iktidar yıkılır. Zira iktidar küfürle devam etse bile, zulümle devam etmez.²⁰²

Devlet başkanlarının adil olabilmeleri için, imkansız ve gereksiz işlerle uğraşmamaları gerekir.²⁰³ Devlet başkanı halka zulmederse, devlet yöneticileri ve ordu bundan destek alarak halka karşı zalim olur. Zulüm ise devletin yıkımına sebep olur.²⁰⁴ Devlet başkanının adaletle hükmetmesi ordu beslemesinden daha iyidir. Çünkü adaletle hükmetmek, vatandaşlar arasında mutluluğu ve sükuneti sağlar.²⁰⁵

Halk, devlet başkanıyla kolayca görüşebilmelidir. Devlet yetkilileri, devlet başkanıyla kolay görüşüldüğünü bildiklerinden halka hiçbir zaman kötü davranamaz ve alınması gereken vergiden fazla vergi alamaz.²⁰⁶ Devlet başkanının muayyen esaslar dahilinde neşrettiği fermanlar, hatta ağzından çıkan sözler, kanun hükmünde olup tüm devlet teşkilatı, ve halk, bunlara itaatle yükümlüdür.

2.2.1.1.Devlet Başkanının Özellikleri

Nizamü'l-Mülk'e göre; devlet başkanının sahip olması gereken temel vasıflar; adalet ve bilgidir. Bu vasıfların yanında devletin bekası için devlet başkanı ihsan vasfına da sahip olmalıdır. Devlet başkanı; haset, yalan, kibir, kırgınlık, şehvet düşkünlüğü, hırs, emel, dik başlılık, hasislik, kötü huy, zulüm, acelecilik, nankörlük ve hafiflik gibi kötü huylardan uzak durmalıdır. Haya, iyi niyet, itidal, affetme, kerem sahibi olma, alçak gönüllülük, eli açıklık, doğruluk, sabır, şükretme, merhamet sahibi olma, ilim, akıl ve adalet gibi iyi huyları benimsemelidir.²⁰⁷ Devlet başkanı mala ve mülke itibar etmemeli, adaletli davranmalı, haksız yere kimsenin mülküne zarar vermemeli, ilim ve takva sahibi olmalıdır.²⁰⁸

Devlet başkanı adaletli olursa, mahiyetindeki memurlar da adaletli olur ve adalet halka sirayet eder.²⁰⁹ Devlet başkanı ilim erbabı olmalıdır. Yakın çevresini dürüst olmaya zorlama

²⁰¹ Harmancı, a.g.e., s.50-51.

²⁰² Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 21, Yeşil, a.g.m., s.65.

²⁰³ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 253.

²⁰⁴ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 55.

²⁰⁵ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 105.

²⁰⁶ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 75.

²⁰⁷ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 227.

²⁰⁸ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 24.

²⁰⁹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 122.

kudretinde olmayan devlet başkanı, halkı dürüst olmaya zorlayamaz.²¹⁰ İyi huy, güzel yüz, mertlik ve yiğitlik, binicilik, ilim, her türlü silah kullanma, merhamet, ahde vefa, dindar, din alimlerine, ilim ve hikmet ehline saygı ve gözetme, yoksulları koruma, maiyetindekilere iyi muamele etme, zulme rıza göstermeme, devlet başkanında olması gereken özelliklerdir.²¹¹ Ayrıca devlet başkanı için gerekli olan en iyi şey dini kurallara riayettir. Zira din ile devlet başkanlığı kardeş gibidir. Memleket ne zaman karışır, dini yaşantıda bir bozukluk vardır. Çünkü dine saygı göstermeyenler ve fesatçılar ancak kargaşa çıkarırlar.²¹² Bu dünya, yöneticilerin amel defteridir. Eğer iyi olursa amel defterleri de iyi olur. Kötü olursa amel defterleri de kötü olur.²¹³

Yukarıda sıraladığımız özelliklere sahip olan devlet başkanının dünyevi iktidarını Allah tarafından pekiştirileceği vurgulanmaktadır. Nizamü'l-Mülk, devlet başkanına ısrarla tavsiye ettiği hususlardan biri de mal hırsına kapılmama, dini hassasiyet, takva ve titizliktir.²¹⁴

2.2.1.2.Devlet Başkanının Görevleri

Nizamü'l-Mülk'e göre, devletin gelir ve giderlerini bilmek, gelirlerine dikkat etmek, hazineyi güçlendirmek devlet başkanının asli görevidir. Devlet başkanı ne cimri ne de müsrif olmalıdır. Gerekli yerde harcama yapmalıdır.²¹⁵ Vatandaşlar arasında bir isyan, kanunları hafife alma veya Allah'a itaat ve fermanlarına karşı kusur işlenirse uyarmak ve ceza vermek devlet başkanının görevidir.²¹⁶ Devlet başkanı din işlerini gözetmeli, Allah'ın emirlerinin yerine getirilmesi için çalışmalı, din adamlarına saygı göstermeli ve geçimlerini temin için maaş bağlamalı, haftada bir iki gün onların tavsiyelerini dinlemeli, sohbetlerinde bulunmalıdır.²¹⁷ Devlet başkanı yaşlılara hürmet etmeli, tecrübeli ve adalet sahibi yaşlıları gerektiğinde kendisine ve diğer devlet yetkililerine danışman olarak atmalıdır.²¹⁸

Devlet başkanı makamından her konuda ve bütün işler için talimat yazılmamalıdır. Sadece önemli konularda talimatlar devlet başkanlığından verilmelidir ki, bu talimatlar yerine getirilsin. Eğer her konuda devlet başkanlığı makamından talimat yazılırsa ve bu talimatların bazıları yerine getirilmezse, devlet başkanı makamının otoritesine zarar gelir. Önemli konularda

²¹⁰ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 75.

²¹¹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 19.

²¹² Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 75.

²¹³ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 255.

²¹⁴ Bkz., Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 146 vd.

²¹⁵ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 256.

²¹⁶ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 17.

²¹⁷ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 74.

²¹⁸ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 179-180.

da yazılan talimatlar yerine getirilmiş olur. Bu nedenle devlet başkanlığı sadece önemli konularda talimat vermeli ve verilen talimatları takip etmelidir. Talimatlar yerine getirilmediği takdirde kusurlu olanlar şiddetle cezalandırılmalıdır. Çünkü devlet başkanı ile diğer insanlar arasındaki fark; hükümlanlıktır.²¹⁹

Devlet başkanı yetkisini hiç kimseye bırakmamalıdır. Halkından ve devletinden gafil olmamalıdır. Muktedir olduğu kadar halkın ve devlet görevlilerinin durumunu gizli ve aşikar araştırmalı, hırsızlığı, yolsuzluğu ve zulmü önlemelidir.²²⁰

Devlet kademelerinde mevki sahibi olanlar bir hata yaptıklarında kimsenin yanında azarlanmamalı, o anda göz yumulmalıdır. Eğer azarlanırsa haysiyet ve onur kırıcılık olur. Müsait durumda ve uygun bir dille ikaz edilmeli, tekrarı halinde cezalandırılacağı kendisine hatırlatılmalıdır.²²¹

Devlet başkanı yakın ve uzak tehlikeyi, halkın ve ordunun durumunu bilmek zorundadır. Devlet başkanı devlet işlerinden habersiz olursa devlet ve hükümet tehlikelere maruz kalır, halk zulme uğrar. Devlet işlerinden habersiz kalmak devlet başkanı için büyük bir eksikliklerdir. Devlet başkanı memlekette olup bitenleri bilmeli, suçlu olanları cezalandırmalıdır. Devlet başkanı devlet işlerinin aksaklığından haberdarsa ve işlere el atmıyorsa, devlet başkanı zalim olur.²²²

Nizamü'l-Mülk, devlet başkanına devletin doğru idaresi için dikkat edip uyması gereken hususları da hatırlatmaktadır. Devlet başkanına, ülke birimlerinde kendisi adına adaleti tesis edecek yargıçları, imam-hatipleri ve teraziye denetleyecek zabıtalara atanmasını tavsiye etmektedir. Ayrıca atanan memurların mahallileşmemesi için iki yılda bir görev yerlerinin değiştirilmesi (rotasyon) hususunda devlet başkanını uyarmaktadır. Ona göre ülkenin müreffeh olması için, yukarıdaki hususlara dikkat edilmeli, devlet başkanı kendini temsil edenleri iyi seçip takip etmelidir. Çünkü ülkenin düzeni buna bağlıdır.²²³ Bir devlet başkanının vazifesi, en akıllı, en tecrübeli ve selahiyetli olanlarla daima istişarede bulunmak, tab'asından layık olanlara itimat etmek, ehliyet ve liyakatlerine göre vazifelerinden bir kısmını onlara havale etmektir.²²⁴

²¹⁹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 88.

²²⁰ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 22-23.

²²¹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 155.

²²² Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 79.

²²³ Harmancı, a.g.e., s.52.

²²⁴ Yeşil, a.g.m., s.68.

Nizamü'l-Mülk devlet başkanının görevlerini sayarken temel dayanak olarak, islami esaslar ve bu esaslarla çelişmeyen tarihi olayları kabul etmektedir.²²⁵

2.2.1.3. Devlet Başkanının Himayesindekilerle İlişkileri

Nizamü'l-Mülk'e göre; devlet başkanı devlet işlerine eşini ve ailesini karıştırmamalıdır.²²⁶ Ancak günlük ihtiyacı ile ilgili olan işleri ailesi ve yakınlarıyla görmelidir.²²⁷ Ayrıca, Nizamü'l-Mülk'te, devlet yönetiminde cinsiyet ve etnik kökene dayalı bir ayrımcılık göze çarpmaktadır. Zira o, kadınların devlet işlerine karışmaması gerektiği görüşündedir. Ona göre kadınların görevi, neslin güzel şekilde devamını sağlamaktır. Aksi takdirde devlet işleri karışacaktır.²²⁸ Devlet başkanının ailesi, hizmetçileri ve diğer yakınlarıyla olan ilişkilerini diğer devlet erkanının yanında yapmaması gerekir. Çünkü devlet başkanının yakınları ona karşı cüretkâr olurlar. Devlet erkanı da bundan etkilenip aynı tarzda olan ilişkileri kendileri de yapmaya kalkabilirler. Bu da devlet başkanlığı makamına büyük zarar verir.²²⁹

Ayrıca devlet başkanı ve mülki erkân, kendi emri altında çalışanlarla ve halkla fazla içli-dışlı olmamalıdır. Memurlar, amirlerinin yanında bilmeden yanlış işler veya küstahlık yaparsa; devlet başkanı ve amirlerin haşmetine ve büyüklüğüne zarar gelir. Mahiyette çalışanlar bu ilişkilerden dolayı emirleri yerine getirmede gevşeklik gösterebilirler.²³⁰

2.2.2. Devlet Başkanı Yardımcısı

Nizamü'l-Mülk'e göre, devlet başkanı yardımcılığı ve vekilliği saygınlıştırılmalı, her türlü işlemlerde devlet başkanı yardımcısı veya vekili, devlet başkanına durumu arz etmelidir. Bu görevlere getirilecek kişiler işin ehli ve liyakat sahibi olmalıdır.²³¹

Nizamü'l-Mülk devlet başkanı yardımcılığını vezir-i azam/başbakan ile eş tutar ve devlet başkanı yardımcısını bekleyen tehlikeleri şöyle sıralar;

1. Haksızlık tehlikesi, çünkü vezirler bir çok konuda karar vermek zorundadır.

²²⁵ İslami esaslar için bkz.; Kur'an-ı Kerim, 1/461-462, 2/7-21, 3/159, 3/261-265, 3/365-367, 27/29-34, 42/38, tarihi olaylar için bkz.; Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 128, 147.

²²⁶ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 219.

²²⁷ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 110.

²²⁸ Harmancı, a.g.e., s.53.

²²⁹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 109.

²³⁰ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 146-147.

²³¹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 108.

2. Vezir bir insanı memnun etmek uğruna uzak memleketlerde binlerce insanı gücendirebilir.

3. Hal ve hareketiyle üstte ve kudretli olanın hoşnutsuzluğuna hedef olabilir.

4. Dalgın bir zamanda bütün mesleki hayatını mahvedecek sözleri söyleyebilir.

5. Kendi hısım ve akrabası olsa dahi idareci, hakim ve yüksek rütbeli memurların hoşnutsuzluğuna ve hiddetine maruz kalabilir.²³²

2.2.3. Adalet Teşkilatı

Nizamü'l-Mülk dinden kaynaklanan adalet anlayışına sahiptir. O devlet başkanının Kur'an ve hadis'te beyan edilen yönetim biçimine uygun olarak devleti idare etmeleri gerektiğini iddia etmektedir. Ayrıca ona göre devlet başkanına zamanın ihtiyaçlarına göre kanun çıkarması için yetki verilmesi gerekir.

Nizamü'l-Mülk'ün yönetim anlayışında adalet, yönetimin temeli kabul edilmiştir. Yöneticinin adaleti gözetmesi ve haksız yere yönetilenlere adaletsiz davranmaması gerekir. Çünkü adalet, hem kanun önünde eşitlik anlamındaki hukuki adalet ile, hem de sosyal adalet ve sosyal dayanışmayla bağlantılıdır.²³³

Vatandaşlar her hangi bir konuda şikayette bulunacağı vakit alt makamdan üst makama doğru bir yol takip etmelidir. Eğer bu yol takip edilmezse bütün şikayetler devlet başkanlığı makamına yapılacağından, makam şikayetlere cevap vermekten başka bir iş yapamaz hale gelir.²³⁴ Günümüzde bu kural demokratik hukuk devletlerinde hala uygulanmaktadır. Bu yönetimlerde, merkezi yönetim yetkilerinin, yerel yönetimlere devri esas alınmaktadır. Sorunun, zaman geçirmeden sorun mahallinde çözümlenebilmesi için yetki devri esastır. Ayrıca mahkemelerde ve devlet teşkilatında sorunlara, sorun mahallinden merkezi otoriteye uzanan bir silsile yoluyla çözüm esası benimsenmektedir. Devlet başkanı haklıyı haksızdan ayırmak, adalet dağıtmak ve şikayetleri doğrudan dinleyebilmek için haftada iki gün mahkemelerde bulunmalıdır. Burada şikayetçiler de şikayetlerini doğrudan devlet başkanına sunmalı, devlet başkanı da bunların her biri hakkında yazılı emir vermelidir. Böyle olunca zalimler cezalandırılma korkusu ile

²³² Yeşil, a.g.m., s.67,

²³³ Yeşil, a.g.m., s. 70,72.

²³⁴ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 252.

zulüm ve yağmaya cesaret edemezler.²³⁵ Devlet başkanı belli günlerde halkı toplamalı, kendinden ve memurlarından şikayetçi olanların dilekçelerini mahkeme heyetine vermelerini istemelidir. Mahkeme ilk önce devlet başkanı ve memurları hakkında verilen şikayetleri karara bağlamalı ve mahkeme kararına razı olunmalıdır. Daha sonra diğer vatandaşların mahkemeleri görülmelidir ki halk tatmin olsun.²³⁶ Halk, devlet başkanına ve diğer mercilere ulaşmada sıkıntı çekmemeli, onların şikayette bulunmaları kolaylaştırılmalıdır. Eğer ikta sahipleri halkı şikayet hususunda engellerse, ikta sahibinin toprağı ve görevi elinden alınmalıdır.

Ayrıca devlet yönetimi adalet teşkilatına destek vermeli ve itibarını korumalıdır. Eğer her hangi bir kimse mahkemeye gelmekten kaçınırsa devlet zor kullanarak getirmelidir. Devlet yöneticileri adaletin yerine gelmesi için çalışmalıdır.²³⁷

2.2.3.1. Hakimlerin Özellikleri ve Görevleri

Nizamü'l-Mülk, adaletin doğruluğı ve tarafsızlığı üzerinde ısrar eder. Devlet başkanı mahkemelere her türlü şüphenin üstünde olan kimseyi hakim tayin etmelidir. Her ne şekilde olursa olsun, rüşvet almamak için hakimlerin maaşları yüksek tutulmalı, görüşündedir.²³⁸

Hakimlere, vatandaşlar arasında doğrulukla hüküm vermesi, adaleti gözetmesi, tarafsız olması ve rüşvet almaması için görev verilmelidir. Vatandaşların malları ve canlarının korunması için adalet, onlara teslim edilmiştir. Onlar bu iş için devlet tarafından maaşa bağlanmıştır.²³⁹ Hakimler dava işlerine baktıkları zaman her hangi bir tarafa meyletmemeli ve meylettğini göstermemelidir. Zira haksız taraf bu temayülden cesaret alır ve yalan söyler. Hak sahibi korkar ve hakkını savunamaz.²⁴⁰

Hakimler, adalet işlerini ve kanunların tamamını bilmelidir. Hakimlere tecrübe, bilgi birikimi ve adaleti ölçüsünde maaş verilmelidir. Adalet devletin en hassas konusudur. Hakimlerin adaletten sapmaları vatandaşların can ve mallarına zarar verir. Hakimler ister bilgisizlikleri, ister kasıtlı, isterse karakterleri sebebiyle adaletten ayrılırsa sicillerinden düşülmelidir. Adaletten

²³⁵ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 24.

²³⁶ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 55-56.

²³⁷ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 44.

²³⁸ Yeşil, a.g.m., s.70.

²³⁹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 96.

²⁴⁰ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 164.

ayrılan hakimi diğer hakimler devlet başkanına bildirmelidir, devlet başkanı durumu tetkik ettikten sonra hakimi gerekiyorsa görevden almalı ve cezalandırmalıdır.²⁴¹

2.2.3.2. Kanunların Umumiliği

Nizamü'l-Mülk, yöneticilerin adalet esasına göre halkı yönetmesini tavsiye eder. Bu adalet anlayışı, yöneticinin yönetilenlerle kendi arasındaki ilişkilerinde veya yönetilenler arası ilişkilerde görülmelidir.

Nizamü'l-Mülk, adaletin uygulanması ile ilgili olarak şöyle söylemektedir; eğer bir kimsenin kanunlara riayetsizliği yahut gidişini kanunlara uydurmaktan kaçındığı anlaşılırsa bundan dolayı o kimse ister devlet başkanının en yakını veya ister halk tabakasında biri olsun cezalandırılmalıdır.²⁴² Ona göre ceza; hem suç işleyen cezalandırma, hem de suç işlemeye meyilli olanları caydırma niteliğinde olmalıdır.

Devlet dört grup insanın suçunu af etmemelidir. Bu dört grup insan şunlardır;

- a. Devlete kastetmek suçunu işleyenler.
- b. Devlet başkanına ve ailesine kastetmek suçunu işleyenler.
- c. Devlet sırlarını açığa vuranlar.
- d. Devlet başkanına iki yüzlü davrananlar, devlete bağlı görünüp, devlet muhalifleri ile işbirliği suçunu işleyenler.²⁴³

Nizamü'l-Mülk bu suçlara verilen cezaları, Türk -Devlet geleneğinden almıştır.

2.2.4. Dış İlişkiler

Nizamü'l-Mülk'e göre devlet başkanları, düşmanlarıyla barışa yer kalacak şekilde savaşmalı, savaşa yer kalacak şekilde barış yapmalıdır.²⁴⁴ Devlet yönetiminde bulunan veya devlete itaat eden komşu devletlerin, isyan ve itaatsizlikte bulunmamları için mutlaka önemli gördükleri varlıkları rehin alınmalı ve bu rehiner önemini kaybettikçe değiştirmelidir. Ancak yeni rehiner ele geçinceye kadar eskiler elden bırakılmamalıdır.²⁴⁵

²⁴¹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 54.

²⁴² Yeşil, a.g.m., s.70,73.

²⁴³ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 43, 44.

²⁴⁴ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 257.

²⁴⁵ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 125.

Devlete komşu ülkelerden en ufak bir zarar gelse dahi mutlaka gerekli karşılık verilmeli, uğranılan maddi ve manevi zarar tanzim edilmelidir. Eğer uğranılan zarar tanzim edilmezse bu adet haline gelir ve komşu ülkeler daha büyük zararlara cüret edebilir.²⁴⁶

2.2.4.1. Yabancı Ülkelere Gönderilen Elçiler

Nizamü'l-Mülk'e göre, yabancı ülkelere gönderilecek elçiler devlet başkanını temsil edeceğinden bu kişiler şu özelliklere sahip olmalıdır.

- a. Devlete hizmet etmiş,
- b. Söz söylemekte cesur,
- c. Seyahat edebilen,
- d. Görev bilgi ve bilincine sahip,
- e. Hafızası kuvvetli,
- f. İleri görüşlü,
- g. Fiziki yapısı düzgün,
- h. Tecrübe ve ilim sahibi,
- i. Cesur, mert ve askeri bilgisi kuvvetli,
- j. Alkol, kadın ve kumara düşkün olmamalı,
- k. Konuşmalarına dikkat etmelidir.²⁴⁷

2.2.4.2. Yabancı Ülkelerden Gelen Elçiler

Nizamü'l-Mülk'e göre, ülkeye gelen elçileri gönderen devletlerin tüm maksatları, görevlendirildikleri resmi görevleri ve yetkililere sundukları mektuplar değildir. Dışarıdan gelen elçilerin asıl görevi; ülkenin ve halkının içinde bulunduğu durumu, ülkenin stratejik yerlerini ve ordunun durumunu öğrenmek ve gerekli yerlere bildirmektir.

Yabancı ülkelerden gelen elçiler ülkeye girmeden önce, sınır görevlileri gerekli yerlere; kimin geldiğini, yanında kimlerin olduğunu, yanlarında getirdikleri malzemenin gerekli bilgilerini ve

²⁴⁶ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 82.

ne iş için geldiklerini bildirmelidir. Ayrıca elçiler ülkeye girer girmez yanlarına refakatçi görevlendirilmeli, elçiler hoşnut tutulmalı, gidecekleri yere varıncaya ve işlerini bitirip ülkeden ayrılincaya kadar yol güzergahlarından en güzel şekilde imar edilen yerlerden geçirilmelidir. Elçilere yapılan muamele onu gönderen ülkenin devlet başkanına yapılmış gibidir. İki ülke arasında ne kadar kızgınlık ve gerginlik olursa olsun elçiler en iyi şekilde karşılanmalı ve uğurlanmalıdır.

Devlet başkanı yabancı heyetlerle görüştüğünde görüşme salonu ihtişamlı olmalı ve kıymetli mücevherlerle süslenmelidir ki dost ve düşman heyetleri etkilensin.²⁴⁸

2.2.5. Ordu

Devlet yöneticileri askeri ve zabıta kuvvetlerine son derece önem vermelidir. Onların arasına yabancı ve kötü niyetli kişilerin girmemesi için önlem almalıdır. Askerlerin maddi durumları düzeltilmeli, servet ile yoldan çıkmamaları ve kötü işlere alet olmamaları için sürekli denetim altında tutulmalıdır. Devlet bu görevlilerin durumlarını araştırmaya büyük önem vermelidir. Önlem alınmazsa devlet bu yüzden büyük zarar görebilir.²⁴⁹

Nizamü'l- Mülk'e göre devletin ordusu üç ana birliğe ayrılmalıdır. Bu birlikler şunlardır.

1. Devlet başkanını ve ailesini korumakla görevli iyi eğitilmiş ve tam teçhizatlı muhafız birliği.
2. Zamanı gelince ve ihtiyaç duyulunca kullanılmak üzere ihtiyat (yedek) birliği.
3. Savaşlara katılan, nöbet tutan ve diğer askeri hizmetleri yapan birlik.

Bu askeri ordunun tamamı ülkede yaşayan milletlerden karışık olmalıdır. Ordu her hangi bir tarafa meyilli olursa ve çoğunluk o yöne kayarsa bundan devletin geleceği tehlikeye düşer ve ordu işleri aksar. Bu tüm memuriyet işleri için de geçerlidir.²⁵⁰

Zaman sınırı olmayan işlerde (nöbet, hizmet gibi), çalışanlar, mutlaka önceden belirlenmeli ve sıraya konulmalıdır. Herhangi bir işe çağrıldıkları vakit tümü göreve gelmemelidir.

²⁴⁷ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 120.

²⁴⁸ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 115,117.

²⁴⁹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 154.

²⁵⁰ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 114, 123.

Herkes sırasını bildiğinden sıradaki nöbetçiler veya memurlar o işi yapmalıdır. Bu usul, devlet yönetimindeki tüm işlerde uygulanmalıdır.²⁵¹

2.2.6 Hazine

Nizamü'l-Mülk'e göre, hazine yöneticinin elinde bir emanettir. Bunu ne boş yere harcamalı ve ne de saklayıp boş yere hapsetmelidir. Bunu ölçüler dahilinde memleketin imarı ve masrafına harcamalıdır. Devlet boş yere maaş alan kişilerden ve masraflı işlerden kaçınmalıdır. Memleketin yollarının tamiri, bakımı ve emniyetine önem vermeli ki dışarıdan tüccarlar gelsin, ticaret gelişsin ve halk yoksulluk çekmesin.²⁵²

Devletin her zaman biri asıl, diğeri sarfiyat hazinesi olmak üzere iki hazinesi olmalıdır. Gelirlerin çoğu asıl hazineye, az bir kısmı da sarfiyat hazinesine aktarılmalıdır. Zaruret olmadıkça asıl hazineden harcama yapılmamalıdır. Asıl hazineden yapılan harcamalar borç niteliğinde olmalı, tekrar yerine konulmalıdır. Eğer tüm gelirler sarfiyat hazinesine konulursa devletin tüm gelirleri sarf edilir. Aksi takdirde acil durumlarda paraya ihtiyaç hasıl olursa hazine zorlanır. Böylece devlet işlerinde eksiklik ve gecikme olur, devletin itibarı sarsılır. Eğer gelirler iki hazinede toplanırsa bir hazine daima dolu olur ve işler yolunda gider.²⁵³

2.2.6.1. Mali İşler

Nizamü'l-Mülk'e göre, şehir yöneticileri gelir-gider hesabı yapmalı, gelir yükünü ve harcamalarını kalem altına almalıdır. Uygun olmayan kalemlere sarfiyat yapmamalı, tasarrufa azami dikkat etmelidir.²⁵⁴ Devlet başkanı hazineyi kendi malı gibi görmemeli, hazinenin halkın malı olduğunu ve kendisinin de onun emanetçisi olduğunu idrak etmeli, hazineyi halkın menfaatleri uğruna kullanmalıdır.²⁵⁵

Devlet görevlileri ve vergi memurları iş ve işlemlerini resmi evrakla yapmalıdır. Bir işe giderken yazılı resmi emirle gitmeli, vergi resmi evrakla tahsil etmelidir.²⁵⁶

²⁵¹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 127.

²⁵² Yeşil, a.g.m., s.79.

²⁵³ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 250.

²⁵⁴ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 256.

²⁵⁵ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 172.

²⁵⁶ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 91.

2.2.6.2. Gelirlerin Toplanması

Nizamü'l-Mülk'e göre, devlette itimat sahibi kişilere önemli görevler verilmeli, devlet başkanı vergi ve gelirlerin toplanmasına nezaret etmesi için güvenilir kimseleri görevlendirmelidir. Vergi memurları düşük ücretleri sebebiyle halka yük olmamalı, halka sıkıntı getirmemelidir. Vergi memurlarına işleri dolayısıyla gerekli olan devletçe verilmelidir ki rüşvet ve diğer su istimallere engel olunsun. Vergi memurları da işlerini doğru yapmalarından dolayı fayda görsünler.²⁵⁷ Vergi memurları vatandaşlara iyi davranmalı, tahakkuk eden vergiyi nezaketle talep etmelidir. Vergi mükelleflerinden gelirleri ellerine geçtikten sonra vergiler tahsil edilmelidir. Zira vergi memurları vergi miktarını peşin veya gelir ele geçmeden vergiyi tahsil etmeye çalışırsa, çiftçi mecburen mahsulü ele geçmeden yarı fiyatına satmak zorunda kalır. Bu yüzden vergi mükellefleri maddi yönden zayıflar. Vatandaş ekonomik yönden zayıflayınca ülke de her yönden zayıf düşer. Herhangi bir sebepten dolayı vatandaşlar ekonomik yönden zayıf düşerse, devlet vergi borçlarını af etmeli gerekirse hazineden de yardım etmelidir.²⁵⁸

Devlet tarafından toprak verilen ikta sahiplerinin, halka karşı nasıl davranacakları ve vergileri nasıl tahsil edecekleri önceden belirlenmelidir. İkta sahipleri çiftçilerin malını, ailesini, emlak ve eşyasını emniyet altında tutacak kadar vergi almalıdır. Aşırıya kaçmaları önlenmelidir.²⁵⁹

2.2.6.3. Giderlerin Karşılması

Nizamü'l-Mülk'e göre, devlet başkanlığından hazineye gönderilen ödeme emirlerinde yanlışlık olmaması ve devletin zarar görmemesi için, ödeme emirlerinin tek elden yapılması ve ikinci defa onaylanmadıkça da ödemenin yapılmaması gerekir.²⁶⁰

Devlet yetkililerinin yaptıkları seyahatlerde yol güzergahındaki halka yük olmamaları ve sıkıntı çekmemeleri için gerekli ihtiyaçları önceden temin edilmelidir. Ülkenin belli merkezlerinde bu ihtiyaçlar için gerekli malzemeler depolanmalı, belli bir süre o mallar kullanılmazsa, satılmalı ve bedeli hazineye gönderilmelidir.²⁶¹

²⁵⁷ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 88.

²⁵⁸ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 34.

²⁵⁹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 44.

²⁶⁰ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 107.

²⁶¹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 121.

2.2.7. Eğitim

Nizamü'l-Mülk eğitimin devlet eliyle yapılması ve yaygınlaştırılması için büyük çaba sarf etmiştir. Eğitimin, devletin bekasında önem teşkil ettiğinin bilincindedir. Onun yaşadığı döneme kadar Türk-İslam tarihinde eğitimi bu kadar ciddiye alan ve kurumsallaştıran başka bir devlet adamının olmadığı kanaati bizde hasıl olmuştur. Onun eğitime verdiği önemi kurduğu kendi adıyla anılan Nizamiye medreseleri göstermektedir.

2.2.7.1. Nizamiye Medreseleri

İlim tarihinden bahseden araştırmacılar, medreselerin birer ilim yuvası olarak devlet tarafından teşkilatlandırılmasının ve ilmi faaliyetler için tamamen müstakil bir yer tahsis edilmesinin ilk kez Selçuklular zamanında, Nizamü'l-Mülk tarafından kurulduğunu ileri sürerler.²⁶² Yüksek eğitim ve öğretim kurumları olan medreseleri ilk kez Nizamü'l-Mülk 1063 yılında Nişabur'da kurmuştur. Daha sonra Bağdat, Basra, Herat, Merv, Belh, Amul, Rey, Tus, İsfahan ve Musul gibi kentlerde kurulmuştur. Bu medreselere kurucusuna atfen Nizamiye medreseleri adı verilmiştir. Nizamiye medreseleri; Selçukluların yönetimi altında yaşayanlar arasında dini ve etnik sebeplerle baş gösteren huzursuzlukları önleyebilecek düşünürlerin yetiştirilmesi ve devlet yönetiminin bilgi sahibi olan bu kimselere teslim edilmesi için açılmış ve bu suretle medreselerde kurumsallaştırma yoluna gidilmiştir.²⁶³

Bütün nizâmiye medreselerinde eğitim standart değildir. Bazı medreselerde her çeşit bilim dalı okutulmasına rağmen, bazı medreseler İslami bilimler ile sınırlı kalmıştır. Daha sonra bünyelerine İslami bilimlerin yanında lisan ve müspet ilimler de alınarak sistemli bir eğitim ve öğretimin yapıldığı üniversiteler bir kimlik kazanmıştır. Mesela Bağdat medreselerinde Kur'an, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelam... gibi İslami ilimlerin yanında Arap Dili ve Edebiyatı, Fars Dili ve Edebiyatı, Hitabet, Cerh ve Tadil, Tarih, Adap, Şiir... gibi Dil; Tıp, Cerrahi, Riyaziye, Hesap, Hendese, Müsellasat, Felsefe ve Mantık gibi Felsefi bilimler okutulmuştur.²⁶⁴

²⁶² Ersoy Taşdemirci "Türklerde Eğitim" H.Gazi Topdemir, (Yayına hazırlayan),*Türk Düşünce Tarihi*, , Ankara, 2001, s.162.

²⁶³ E.Kahya, H.G.Topdemir, "Türklerde Bilim", Topdemir, a.g.e., s.42. ; E.Taşdemirci, "Türklerde Eğitim", Topdemir, a.g.e., s.162-164.

²⁶⁴ E.Taşdemirci, "Türklerde Eğitim", Topdemir, a.g.e., s.162-164.

Nizamiye medreseleri 4 yıl eğitim ve öğretim veriyorlardı. Bu medreseler devlet tarafından kurulmasına rağmen giderleri, geliri bu medreselere bağışlanan vakıflar tarafından karşılanmaktaydı.²⁶⁵

Nizamiye medreseleri tarihte eğitimde şans ve fırsat eşitliği sağlamanın örneklerinden biridir. O zamanlar yükseköğretim maddi problemleri olmayan, kolayca kitap satın alabilen ve çeşitli yerlerde araştırma yapabilenlerin hakkı idi. Bu medreseler yatılı ve burslu bir eğitim kuruluşu olduğundan eğitim ve öğretimde fırsat eşitliği sağlanmıştı. Bu medreselere bağlanan zengin vakıflar, onların bütün ihtiyaçlarını karşılayacak sürekli bir gelir kaynağıydı. Öğretim görevlilerinin ve öğrencilerin bütün ihtiyaçları karşılanınca, onlar da kendilerini kayıtsızca bilime ve öğrenmeye veriyorlardı.

Nizamü'l-Mülk'ün izlediği hoşgörülü ve birleştirici siyaset, ülkeyi terk eden Kuşeyri ve Cüveyni gibi ünlü bilim adamlarının ülkelerine geri dönmelerini sağlamıştır. Onun bu hoşgörülü siyaseti kendini kurmuş olduğu medreselerde de göstermiştir. Nizamiye medreseleri, çeşitli düşüncelerin barındığı ilmi ve idari muhtariyete sahip üniversite karakteri taşımaktaydılar.²⁶⁶

Nizamü'l-Mülk'ün sağlığında kurduğu medreselerin hepsi ona bağlıydı (ölümünden sonra Halifeye ve Devlet başkanına bağlanmıştı); bu durum Nizamü'l-Mülk'ün hem bir başbakan hem de eğitim bakanı gibi çalıştığını göstermektedir.

2.3. NİZAM'ÜL-MÜLK'E GÖRE DEVLET YÖNETİMİ

2.3.1. Yönetim ve Yöneticiler

Nizamü'l-Mülk'e göre, yönetim bilimi, bilimlerin en şerefliisidir. Çünkü yönetim esasen düzelticidir. Yönetimi kendi görüşünce, dünya ve ahiret konusunda doğru yola yöneltmekle yaratıkların düzeltilmek istenmesini kasteder.

Nizamü'l-Mülk'ün devlet yönetimi anlayışının temelinde şu ilkelerin yattığı görülür,

- a) Şura (danışma),
- b) Adalet,
- c) Eşitlik,

²⁶⁵ E.Kahya, H.G.Topdemir, "Türklerde Bilim", Topdemir, a.g.e., s.42.

²⁶⁶ E.Taşdemirci, "Türklerde Eğitim", Topdemir, a.g.e., s.162-163.

d) Yöneticinin Sorumluluğu.²⁶⁷

Nizamü'l-Mülk'e göre yönetimin temel özellikleri şunlardır;

Her şeyden önce yönetici, yönetim kadrosunu oluşturmalıdır. Divana vezir ve katipler, kendine yardımcı ve vergiler için memurlar atamalıdır. İstişare etmeden iş yapmamalı, daima danışırken yaşlı, tecrübeli ilim adamları, askerler ve diğerleriyle yapmalıdır. Memurların tayin, terfi işlerinde, liyakat esasını gözetmelidir. İşten çıkarmada son derece dikkatli olunmalıdır. Halkın durumundan anlayan vali ve yöneticiler atamalı, halkın rızasını daraltan ve büyük şehirlerde izdihamaya yol açan, kayıtsız hamal ve satıcıları kontrol altında tutmalıdır. Halkın malını, ırzını korumalı, vergileri adilane bir şekilde almalıdır. Yönetim kendi memurlarını ve onların akrabalarını halkın başına musallat etmemelidir.²⁶⁸

Nizamü'l-Mülk'e göre her şeyin başı insandır. Vergiyi onlar öderler, askerler onlardan beslenir, yöneticinin durumu, onlarla olan ilişkilerine göre düzenlenir. Yönetici için gereken şartların başında kendini yönetilenlere sevdirmesi gelir.²⁶⁹

2.3.1.1. Yöneticilerde Aranılan Şartlar ve Atanmaları

Yöneticilerin şefkat sahibi, Allah korkusuna sahip, iyi niyetli kimselerden olması gerekir. Yönetici her yönüyle gelişmiş, olgun, doğruluk, iffet, cesaret ve hikmet sahibi olmalıdır.²⁷⁰

Devlet görevlileri hizmet, yetenek, liyakat derecesine göre atanmalı ve terfiler buna göre yapılmalıdır. Terfilerde mutlaka standartlık olmalı, ast-üst, amir-memur ilişkisi önceden belirlenmelidir. Yüksek dereceli memuriyetlere atanmada mutlaka hizmet, yetenek, liyakat ve yaş sınırı getirilmelidir. Her iş mutlaka ast-üst, ilişkisi içinde yapılmalı, emir alınmadan kendi başına önemli işler yapılmamalı, ast, üstün yetkisini kullanmamalıdır. Yetişmiş devlet memurları gözetilmeli, devlet kademelerinde çalıştırılmalı ve kalpleri kırılmamalıdır.²⁷¹

Devlet kademelerinde yükselmek için belli kurallar ve hizmet esasları getirilmelidir.²⁷² Ehl-i kimseler görevden imtina ederlerse zorlanmalı ve emredilmeli gerekirse cezalandırılmalıdır.²⁷³ Devlet başkanı aile fertlerine ve diğer yakınlarına devlet memurluğu ve yöneticiliği vermemelidir.

²⁶⁷ Yeşil, a.g.m., s.72.

²⁶⁸ Yeşil, a.g.m., s.78.

²⁶⁹ Yeşil, a.g.m., s.65.

²⁷⁰ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 60.

²⁷¹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 128.

²⁷² Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 151.

²⁷³ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 60.

Zira görev verilen bu kişiler devlet başkanına olan yakınlıklarından dolayı görevlerini suistimal edebilirler. Halkın ve devletin işini aksatabilirler.²⁷⁴

2.3.1.2. Yöneticilerin Görevleri

Nizamü'l-Mülk'e göre, devlet büyükleri ve askeri kumandanların en iyisi devlet işlerini en iyi şekilde ve sağlam olarak yapanlar ve devlet işlerinde yararlılık gösterenlerdir. Devlet idarecileri cömert olmalıdır. Aşırı tasarruf devletin çökmesinin nedenlerindedir. Fakir ve yoksullara devlet tarafından yardım edilmelidir.²⁷⁵

Yöneticiler, vergi memurlarını, askerleri ve toprak sahiplerini daima gözetim altında tutmalı ve bunların durumlarını devlet başkanına bildirmelidir.²⁷⁶

Yöneticilerin belli başlı görevleri şunlardır; Akıllı ve salahiyyetli insanlara danışmak, yönettikleri insanlara güvenmek ve yönettikleri insanlara ehliyyet ve liyakatlerine göre vazifelerin bir kısmını onlara vermektir.²⁷⁷

2.3.2. Devlet Memurluğu

Nizamü'l-Mülk'e göre, aslı bilinmeyen, asil olmayan, faziletsiz kişilere memuriyet verilmemelidir. Tanınmış, faziletli ve asiller işsizliğe terk edildiği, kişiye birden fazla memuriyet verildiği ve iş ehli birine bir memuriyet bile verilmediği zaman, bu devlet yönetiminde bilgisizliğe ve kifayetsizliğe delalet eder. İki memuriyet bir kişiye, bir memuriyet ise iki kişiye verildiğinde, o memlekette işsiz, güçsüz ve mahrum bırakılan insanlar, memuriyet sahibi insanlardan çok olduğu zaman devlet için en büyük tehlikedir.²⁷⁸ İki memuriyet bir kişiye veya bir memuriyet iki kişiye verildiğinde, iki memuriyette daima kusurlu olur ve yürümez. Bir memuriyet iki kişiye verilirse, o görev sahibi tam belli olmadığından her iki kişi de gerekli titizliği gösteremez ve görev aksar.²⁷⁹ Görev taksiminde bu hususa dikkat edilirse, bütün siviller memuriyet sahibi olur ve bütün memuriyetler haşmetli olur.²⁸⁰ Memuriyetler mutlaka dindar ve asil kişilere verilmelidir. Eğer bu kişi görevden imtina ederse, mecbur edilmelidir.²⁸¹

Tüm devlet yetkilileri şunlara dikkat etmelidir;

²⁷⁴ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 109.

²⁷⁵ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 150,155.

²⁷⁶ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 60.

²⁷⁷ Yeşil, a.g.m., s.69.

²⁷⁸ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 201.

²⁷⁹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 193-194.

²⁸⁰ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 207.

- a. Halkın her türlü vergi vb. yükümlülükleri azaltılmalı,
- b. Zayıfları korumalı,
- c. Alimlere saygı göstermeli,
- d. İyiler korunmalı ve değer verilmeli,
- e. Kötüler cezalandırılmalıdır.²⁸²

Yönetim merkezinde her milletten insan bulundurulmalı, ihtiyaç zamanında bunların yokluğu sebebiyle devlet işleri aksamamalıdır.²⁸³

2.3.2.1.Devlet Memurlarının Soruşturması

İşlerinde başarılı olan devlet memurları taltif edilmeli, başarısız olanlar ise cezalandırılmalıdır.²⁸⁴ Devlet başkanı memurların gidişatı, ruhi durumları hakkında daima bilgi sahibi olmalı, kanuna aykırı bir suç işlerse asla görevde tutulmamalıdır. Suç işleyenleri görevden almalı, suçu nispetinde ceza verilmelidir ki diğer memurlar ibret alsınlar.

Devlet başkanı herhangi bir kimseye üst kademedeki bir görev verirse, gizlice durumunu soruşturmalı veya soruşturması için güvenilir birini tayin etmelidir. Devlet görevlilerinin zulmü (halka karşı yapılan zulüm) devleti yıkar. Devlete karşı yapılan nankörlük devlet nimetini yok eder.²⁸⁵

Devlet yöneticileri emirleri altında çalışanların sorunlarıyla ilgilenmeli, izinleri veya herhangi bir sebeple ortadan kaybolmaları durumunda idari merkeze bildirmelidir. Aksine hareket edenler para veya hapis cezasına çarptırılmalıdır. Devlet yönetiminde çalışanların zimmetinde ne kadar devlete ait mal varsa bunlar bilinmeli ve kayıt altında tutulmalıdır.²⁸⁶

Devlet yönetimi ülkenin her yerine belirli zamanlara gizli ve aşikar müfettişler göndermelidir. Müfettişler bayındır ve imar işlerini öğrenmeli, devlet yöneticilerinin tutumlarını ve

²⁸¹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 195.

²⁸² Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 46.

²⁸³ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 125.

²⁸⁴ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 165.

²⁸⁵ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 43, 44.

²⁸⁶ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 122.

vergi adaleti hakkındaki bilgileri öğrenmeli, memurların hizmetlerini ve aksaklıkları rapor etmelidir.²⁸⁷

Devlet başkanları vergi memurlarının durumundan haberdar olmalı ve soruşturmalıdır. Eğer vergi memurları kanuna aykırı iş yaparsa ve fazla vergi tahsil ederise, hak sahiplerine tahsil ettikleri vergi fazlasını geri ödemelidir. Vergi memurları bu işlemde dolayı suçlu ise görevinden azledilmelidir. Suçlu memurlar cezalandırılırsa, diğer memurlara örnek olur ve suç oranı azalır. Böylece hazine dolu, devlet uzun ömürlü ve sağlıklı olur.

Devlet başkanı; başbakan ve güvenilir devlet adamlarının devlet işlerini, usulüne uygun idare edip etmediklerini gizlice ve sürekli kontrol etmelidir. Çünkü devletin ve iktidarın iyiliği ve geleceği, devletin üst kademelerindeki memurlarının durumuna bağlıdır.²⁸⁸

Devlet memurları memuriyeti ile bağdaşmayacak bir iş yaparsa, ikaz ve nasihat edilmeli, düzelirse işine devam etmeli, düzelmezse azledilerek bu göreve layık olan atanmalıdır. Devlet memurları suçları ölçüsünde cezalandırılmalıdır.²⁸⁹ Devlet memurlarından her hangi biri takdir edilen bir hizmet yaptığı zaman, onun anında takdir görmesi ve mükafatlandırılması gerekir. Aynı şekilde devlet memurları zaruret ve hata olmaksızın kusur işlerse cezalandırılmalıdır. Mükafat ve ceza kurumu işlerse hizmete rağbet artar. Kusur işleyenlerin de korkuları artar. Devlet işleri aksamadan yürür.²⁹⁰

Devlet kademelerinde çalışan tüm memurların ve askeri yetkililerin maaşları belli olmalı ve zamanında ödenmelidir.²⁹¹

2.3.3. Devlet Yönetiminde Denetim

Devlet başkanı memlekette olup bitenlerden haberdar olabilmek için denetleyiciler görevlendirmelidir. Bu denetleyiciler devlet işlerinin gidişatını ve halkı gözetlemeli, devlet hizmetlerinin aksamaması için tedbirler almalıdır.

Denetleme işine adaletlerinde şüphe olmayan ehil kimseler getirilmelidir. Denetmenler doğrudan devlet başkanı tarafından atanmalı ve devlet başkanına bağlı olmalıdır. Denetmenlerin maaşı hazine tarafından ve yeterince ödenmelidir ki görevlerini rahatlıkla yapabilsinler.

²⁸⁷ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 162.

²⁸⁸ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 34,35.

²⁸⁹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 18.

²⁹⁰ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 159.

²⁹¹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 122.

Denetmenler devlet başkanına bağlı olmalı ve raporlarını direk devlet başkanına sunmalıdırlar ki devlet başkanı gerekli emirleri anında verebilsin. Denetmenler görevini layığı ile yerine getirirlerse ve raporlarını zamanında devlet başkanına bildirirlerse, devlet teşkilatındaki görevliler, görevlerini hakkıyla yerine getirirler. Denetim raporları devlet başkanına direk sunulduğundan devlet görevlileri devlet başkanının cezasından korkarlar. Denetmen atamak devlet başkanının gerekli önlemleri aldığıının delilidir.²⁹²

2.3.4. İstihbarat

Nizamü'l-Mülk'e göre, devlet başkanı ülkenin her yerine tüccar, gezgin, din adamı ve seyyar satıcı gibi kılıklarda istihbaratçı göndermelidir. Bu istihbaratçılar elde ettikleri bilgileri gerekli önlemlerin alınması ve bu işlerin büyümemesi için anında gerekli yerlere bildirmelidir. Valiler, toprak sahipleri ve üst düzeydeki memurlar ülke ve hükümet aleyhinde komplo girişiminde bulunabilirler. İstihbaratçılar bu girişimleri zamanında ilgili yere bildirirlerse gerekli önlemler, iş büyümeden ve açığa çıkmadan alınabilir.²⁹³ Devlet başkanı haberleşmeye büyük önem vermeli, gerekli önlemleri almalıdır. Memleketin her yerinden haberi olan devlet başkanı, devleti daha iyi bir şekilde yönetir.²⁹⁴

Nizamü'l-Mülk eserinde, adaletin temin, tesis ve daimiliğinde casusluk, muhbirlik ve istihbarat kurumlarının varlığını zorunlu görmektedir. Bu husus adaletin temininin bir gereği olarak öne sürülmüşse de, insanlığın tecrübesi göstermiştir ki bu tür kurumlar daha çok, totaliter rejimlerin işine yaramaktadır.

2.3.5. Devlet Yönetiminde İstişare

Nizamü'l-Mülk'e göre; devlet başkanı, devlet işlerini müşavere ile hâl etmesi gerekir. Devlet başkanı muayyen meselelerde istişare meclisini kurmalı, burada kendilerine verilen mesele münakaşa edilmelidir. Ancak nihai olarak alınan kararı tatbik edip etmeme yetkisi devlet başkanına ait olmalıdır. Çünkü bir kişinin düşüncesi o kişinin gücü nispetindedir. On kişinin düşüncesi ise on kişinin gücü nispetindedir. Devlet başkanı her hangi bir meselede herkesin görüşünü dinlemeli, bu görüşleri karşılaştırmalı, doğru olanı tercih etmelidir. Devlet başkanının müşavereyi terk etmesi onun zayıf kişiliği ve kendini beğenmişliğinin göstergesidir.²⁹⁵ Devlet başkanı; imar, savaş, siyaset, maliye vb. işleri devlet büyükleri ile görüşmeli ve bu hususa azami

²⁹² Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 79-80.

²⁹³ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 92.

²⁹⁴ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 106.

dikkat etmelidir. Devlet başkanı ve mülki amirler, devlet işlerini yürütürken, danışmanlarına ve yardımcılarına danışmaları icap eder.²⁹⁶

2.3.6. Devlet Yöneticilerinin Unvanları

Nizamü'l-Mülk'e göre, unvanlar hak edene verilmelidir. Cahile alim unvanı verildiğinde işler karışır. Bu nedenle unvanlar tasnife de tabi tutulmalıdır. Unvanlar onu taşıyan kişiye uygun olmalıdır. Unvan almaktan amaç, kişilerin tanınması ve hak ettiği makama ulaşmalarıdır.

Nizamü'l-Mülk; unvanları şu şekilde tasnife tutmuştur;

a. Komutanların Unvanları

Sipah sâîârlar, emirler, ikta sahiplerine "devlet"li unvanlar verilir. Bu unvanlar şunlardır;

1. Husâmü'd-devle :Devletin kılıcı
2. Seyfû'd-devle :Devletin kılıcı
3. Yeminü'd-devle :Devletin sağ kolu
4. Şemsü'd-devle :Devletin güneşi
5. Zahirü'd-devle :Devletin koruyucusu
6. Cemâlû'd-devle :Devletin cemali

b. Hâcegân ve Amidlerin Unvanları

Amidler ve Amillere "melik" unvanı verilir. Bu unvanlar şunlardır;

1. Amidu'l-Mülk :Saltanatın direği
2. Zahirü'l-Mülk :Saltanatın hamisi
3. Nizamü'l-Mülk :Saltanatın düzeni
4. Kemalü'l-Mülk :Saltanatın kemali
5. Şerefü'l-Mülk :Saltanatın şerefi

²⁹⁵ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 112-113.

²⁹⁶ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 110, 147.

6. Şemsü'l-Mülk :Saltanatın güneşi

c. Alimlerin ve Hakimlerin Unvanları

“Din”, “İslam”, “devlet” ve mülk”lü unvanlar ilim adamlarına verilir. Bu unvanlar şunlardır;

1. Mecdü'd-din :Dinin gücü
2. Şerefü'l-islam :İslamın şerefi
3. Seyfü's-sünne :Sünnetin kılıcı
4. Zeynü's-şeria :Dinin süsü
5. Fahrü'l-ülema :Alimlerin iftiharı²⁹⁷

2.3.7. Protokol ve Yöneticilerle Görüşme

Nizamü'l-Mülk'e göre, devlet başkanının huzurunda duruş ve oturuşlar açıklığa kavuşturulmalı, protokol mutlaka belirtilmeli ve herkes bu protokol kurallarına uymalıdır. Dışarıdan protokole girmek isteyen kişiler uzaklaştırılmalıdır.²⁹⁸

Devlet başkanı ve diğer mülki amirlerin ziyaretçileri kabul etmesi bir düzen içinde olması gerekir. İlk önce devlet büyükleri, devlet erkani, diğer devlet temsilcileri, halk vs. belli bir düzen ve sıra içinde huzura girmelidir. Ziyaret ve görüşmeler için devlet yetkilileri belli zaman tayin etmelidir. Zira devlet erkani ve elçileri huzura çıkmak isteyip de çıkmadıkları vakit devlet ve vatandaşların işleri aksar. Devlet başkanı ve mülki erkan hakkında ileri geri konuşmalara neden olur. İtimat ve güven sarsılır.²⁹⁹

Askerler ve devlet görevlileri ast-üst ilişkisine dikkat göstermeli, istekler alt makamdan üst makama ulaştırılmalıdır. Eğer ast-üst ilişkisi bozulursa saygı ve düzen bozulur. Ast-üst ilişkisine riayet edilmezse ve üste karşı saygı gösterilmezse mutlaka cezalandırılmalıdır ki ibret alınsın ve tekrarı olmasın.³⁰⁰

²⁹⁷ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 181-192.

²⁹⁸ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 148.

²⁹⁹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 144.

³⁰⁰ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 149.

Resmî ve umumî ziyaretler birbirinden ayrılmalıdır. Hangi törenlere kimlerin katılacağı önceden belirtilmelidir. Devlet başkanının vereceği ziyafetlere kimse evinden bir şey getirmemelidir. Çünkü devlet başkanı aile reisi, idaresi altındakiler onun çocuklarıdır.³⁰¹

2.3.8. Devlet İşlerini Görmede Usul

Devlet yöneticileri işlerinde acele etmemeli, bir şeyden şüphelendikleri vakit işin asılını öğreninceye kadar beklemeli, acele karar vermemelidir. Devlet işlerini hiçbir zaman ertelememeli, mutlaka zamanında yapılmalıdır. Zamanında iş yapılmama durumu alışkanlık haline gelirse devlet işleri aksar ve işler yürümez hale gelir.³⁰²

Nizamü'l-Mülk görev tecrübesiyle devlet yönetiminin en iyi nasıl olması gerektiğini tarihi olayları da tanık göstererek anlatmaya çalışmıştır. Dolayısıyla onun görüşleri teoride kalmayıp, pratiğe dökülmüştür.

³⁰¹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 146.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARİSTOTELES İLE NİZAMÜ'L-MÜLK'ÜN DEVLET FELSEFESİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Aristoteles ile Nizamü'l-Mülk'ün devlet felsefesi hakkındaki görüşleri arasında bazı müşterek yönler görülmekle beraber, temelde bir hayli farklılıklar bulunmaktadır. Bu benzerlik ve farklılıkları incelemeyen önce genel olarak Politika ve Siyâsetnâmelerin karşılaştırılmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz. Daha sonra özele inerek "Politika" ve "Siyâsetnâme"nin karşılaştırılmasını yapacağız.

1. POLİTİKA VE SİYÂSETNÂMELERİN KARŞILAŞTIRILMASI

İslam siyaset anlayışının birer ürünü ve klasikleri olarak Siyâsetnâmeler, yazılış sebepleri itibariyle Batı'da ideal devlet ve yönetim özlemiyle yazılmış teorik eserler ile bazı benzerlikler ve farklılıklar arz eder. Ancak Batı'daki filozofların, Siyâsetnâme yazarları gibi yönetimin içinde olmadıkları, eserlerinin teorik ve kısmen ütöpic oldukları dikkati çeker. Siyâsetnâme müellifleri, dini metinlere ve tarihi alıntılara fazlaca yer verirken, batılı filozoflar şahsi fikirlerini ön planda tutarlar.

Siyâsetnâme yazarları mevcut devlet yönetimi ve yöneticilerinin temelden değişmesine yönelik öneriler sürmek yerine, bunların hal-i hazırdaki durumunu kabul edip sadece mevcut problemlerin ve günlük ihtiyaçların çözümlenmesini kastederek siyaset ahlakını işlemişlerdir. Batı kaynaklı siyaset klasikleri, meseleyi düşünce ve hikmet açısından ele alırken, Doğu-İslam kaynaklarında ahlak boyutu ile incelemektedir, diyebiliriz.

Ne var ki, gerek Siyâsetnâmeler, gerek Batının teorik Siyâsetnâmeleri olan Politikalar'ın ortaya çıkış itibariyle birbirine yakınlık arz etmektedir. Hepside idarecilere hitaben yazılmış olup, ehliyetli kişilerce malumu alınmışlardır. Ayrıca bu eserler ihtiva ettikleri tarihi bilgiler yanında yazılış dönemlerinin iktisadi, askeri ve sosyal durumunu bize aktarmalar, açısından da her zaman önem taşımaktadır.³⁰³

³⁰² Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 161, 164.

³⁰³ Atmaca, a.g.e., s.358,370.

2. "POLİTİKA" VE "SİYÂSETNÂME" NİN TEMEL YAPILARI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Aristoteles ve Nizamü'l-Mülk'ün Devlet anlayışında, bazı noktalarda göze çarpmaktadır. Ancak bu benzer noktaların bazıları siyaset filozoflarının çoğunda görülen ortak özelliktir. Her iki müellifte de görülen ortak özellikler şunlardır.

Politika ve Siyâsetnâme'nin tamamında, ortaya çıktıkları tarih, coğrafya ve siyasal yapının etkilerini görmekteyiz. Aristoteles ve Nizamü'l-Mülk, devirlerinin ve önceki devirlerin devlet yapılarını ve sistemlerini incelemiş ve bunları eserlerine almışlardır. Bu eserler, yazıldığı dönemin tarih, kültür, yönetim şekilleri hakkında bilgi verip, devletlerin işleyişinin öğrenilmesinde kaynak eser olmuştur.

Aristoteles, devletlerin yönetim şekilleri üzerinde durarak, en iyi yönetim şeklini bulmaya çalışmıştır. Ancak Aristoteles'in görüşleri pratiğe dökülmeyip teorik olarak kalmıştır. Nizamü'l-Mülk ise bu devletlerin işleyişindeki iyi ve kötü yönlerini tahlil etmiş, iyi yönlerini açıklayarak ve örnekler vererek yapılmasını, kötü yönlerini ise sebeplerinden bahsederek sakınılmasını, devlet başkanlarına tavsiye etmiştir. Dolayısıyla Nizamü'l-Mülk'ün görüşleri sadece teoride kalmayıp, pratiğe dökülme imkanı bulmuştur.

Politika ve Siyâsetnâmenin en bariz özelliklerinden birisi de, tarihi olaylara yaklaşma tarzlarıdır. Aristoteles ve Nizamü'l-Mülk; tarihi olayları, konuyu anlatmak ve haklılıklarını ispat etmek için dayanak olarak kullanmışlardır.

Aristoteles, Politika adlı eserinde, kendinden önceki filozofların düşüncelerini eleştirerek, uygulanır olmadığını ispat edebilmek için fikirlerine uygun bazı tarihi olayları kanıt olarak öne sürmüştür. Ayrıca ele aldığı konuları yarım bırakarak, ileride tamamlayacağını belirtmiştir. Nizamü'l-Mülk, Siyâsetnâme adlı eserinde ise; devlet başkanına devletin iyi yönetilebilmesi için nasihatlerde bulunmuştur. Haklılığını ispat etmek için ayet ve hadislerle konuyu desteklemiştir. Ayrıca geçmişteki devletlerin işleyişindeki yanlışlıkları belirterek sakınılmasını tavsiye etmiştir.

Aristoteles, devlet felsefesini oluştururken olaya bir filozof olarak yaklaşmış, Nizamü'l-Mülk ise kendisinin devlet kademelerinde, en üst düzeyde görev alması nedeniyle tecrübi bilgisi ile teorik bilgilerini birleştirdiği bir eser ortaya koymuştur.

3. DEVLET İŞLEVİNE YAKLAŞIMLARI AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. DEVLET YÖNETİMİ ANLAYIŞLARINDAKİ BENZERLİKLER

Aristoteles ve Nizamü'l-Mülk'te devletin görevleri arasında bazı benzerlikler göze çarpmaktadır. Bu benzerlikleri şöyle sıralayabiliriz;

3.1.1. Devletin Görevi

Aristoteles ve Nizamü'l-Mülk devlet felsefelerini oluştururken, devletin belli ahlaki değerlere sahip olmasını öngörürler. Çünkü bir yönetimin belli ahlaki kurallara sahip olması, iyi yönetimin ön koşulları arasındadır.

Aristoteles'e göre; devlette amaçlanan iyilik ve adalettir. Devlet, herkesin aileleri ve akrabaları içinde iyi yaşamalarını sağlamak için vardır. İyi devlet, vatandaşların iyiliğini ön plana alan devlettir. Devlet yönetimin amacı toplumda herkesin iyiliğini sağlamaktır. Aristoteles, yönetim biçimlerini; amacına uygun ve amacından sapmalar olarak iki grupta inceler. Amacına uygun yönetimler, toplumun ortak iyiliğini amaçlayan yönetimlerdir. Amacından sapmalar ise yöneticilerin iyiliğini amaçlayan yönetimlerdir.³⁰⁴

Nizamü'l-Mülk'e göre ise, devletin temel görevi; adaleti sağlamak, kötülük ve zulmü ortadan kaldırmaktır. Halkın mutluluk ve güvenliğini sağlamak, devletin önemli görevleri arasındadır.³⁰⁵

Görüldüğü gibi, her ikisinde de devletin temel amacının adaleti tesis etmek olduğu açıkça belirtilmiştir.

3.1.2. Yöneticilerin Özellikleri

Aristoteles'e göre, yöneticilerde olması gereken özellikler şunlardır. Bilgi, zeka, adalet, eğitim ve erdemdir.³⁰⁶

Nizamü'l-Mülk'e göre; devlet başkanında sahip olması gereken özellikler ise; adalet ve bilgidir.³⁰⁷ Bu açıdan da aralarında bir görüş benzerliği bulunmaktadır

³⁰⁴ Aristoteles, a.g.e., s. 81, 84, 91.

³⁰⁵ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 171.

³⁰⁶ Aristoteles, a.g.e., s. 76,92.

3.1.3. Kadınların Yönetici Olması

Aristoteles, kadınların aşırı zenginliğe büyük önem verdiğinden, aşırı zenginliğin de güçlü devletlerin istilasına sebep olacağından dolayı; devlet yönetiminde kadınların görev almasına karşıdır.³⁰⁸

Nizamü'l-Mülk de, devlet yönetiminde kadınların devlet işlerine karışmaması gerektiğini öğütler. Ona göre kadınların tek görevi nesli en iyi şekilde yetiştirmektir.³⁰⁹

Aristoteles ve Nizamü'l-Mülk, kadınların devlet yönetiminde görev almamaları konusunda birleşirlerken, farklı gerekçeler ileri sürmüşlerdir. Aristoteles, kadınların fitri bazı özelliklerinden dolayı (zenginlik ve gösterişe düşkün olmaları gibi) devlet yönetiminde görev almalarına karşı çıkmıştır. Nizamü'l-Mülk ise; kadınların asli görevini aksatmamaları için (nesli en iyi şekilde yetiştirmek gibi) devlet yönetiminde görev almalarına karşı çıkmıştır. Bu nedenle Aristoteles ve Nizamü'l-Mülk, kadınların devlet yönetiminde görev almasına şiddetle karşı çıkmışlardır.

3.1.4. Yurttaşların Görevi

Aristoteles'e göre yurttaşların görevi söz dinlemeyi ve itaat etmeyi bilmesidir. Emir vermek ise yöneticilerin görevidir. Aristoteles yöneticiyle yönetilenin görevleri arasında kesin bir ayırım yapmıştır. Bu ayırım yönetenin mutlak egemenliği, yönetilenin mutlak itaatidir. Burada yetki kargaşasının da önüne geçilmiş oluyor.³¹⁰

Nizamü'l-Mülk'e göre ise; halkın görevi itaattir. Yönetici ile halk arasındaki fark, hükümlanlıktır. Halk, devlet başkanına itaat etmezse kargaşa çıkar. Kargaşa hoşnutsuzluğa ve isyana dönüşür. İsyana sebebiyle iç savaş ve fitne çıkar. Haklı ve haksız birbirinden ayrıt edilmez olur. Halkın çoğu helak olur ve böylece devlet nimeti elden gider.³¹¹

Aristoteles ve Nizamü'l-Mülk, yöneticiye mutlak itaat esasını benimsemişlerdir.

3.1.5. Görev Dağılımı

Aristoteles'e göre, devlet yönetiminde bir kişinin birden çok makamı elinde tutması sakıncalıdır. Çünkü kişinin birden fazla makamı elinde tutması hem işsizliği artırır, hem de işlerin

³⁰⁷ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 18.

³⁰⁸ Bkz., Aristoteles, a.g.e., s. 54.

³⁰⁹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 219.

³¹⁰ Aristoteles, a.g.e., s. 75,136.

³¹¹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 88.

aksamasına yol açar. Ayrıca devlet görevlilerinin mevkiini, zaman aralıklarıyla yavaş yavaş yükseltmek gerekir. Devlet işini öğrenmeden birden bire mevkiyi yükseltilen devlet memuru, işleri aksatır. Kendini diğer memurlardan üstün görür. Çünkü başarı sarhoşluğunu herkes kaldıramaz.³¹²

Nizamü'l-Mülk'e göre; bir memura birden fazla görev verildiği zaman, o memlekette işsiz ve güçsüz ve mahrum bırakılan insanlar, memuriyet sahibi insanlardan çok olduğunda, devlet için en büyük tehlikedir.³¹³ Devlet kademelerinde yükselmek için belli kurallar ve hizmet esası getirilmelidir.³¹⁴ Devlet görevlerine ehil kimseler atanmalıdır.³¹⁵

Her iki düşünür'e göre de; kişiye birden fazla görev verilmesi sakıncalıdır. Bunun gerekçesi de işlerin aksamadan yürütülmesi ve işsizliğin önlenmesidir.

3.1.6. Hazine

Aristoteles'e göre, devlet gelirleri tek yerde toplanmalı, ihtiyacı olanlara nakit yerine toprak satın alınmalı, iş kurmalarına yardım edilmelidir. Çünkü demokrat bir siyaset adamının görevi, halkın aşırı derecede yoksullaşmamasını sağlamaktır. Aşırı yoksulluk demokrasinin yozlaşmasına yol açar. Onun için halkın refahını sürekli yüksek tutacak her türlü çaba harcanmalıdır. Halkın refah düzeyini yüksek tutmak, yoksulların yararına olduğu gibi, zenginlerin ve devletinde yararınadır.³¹⁶

Nizamü'l-Mülk'e göre de, devletin tüm gelirleri hazineye toplanmalı ve tüm giderler de bu hazineden ödenmelidir. (Ancak Nizamü'l-Mülk Aristoteles'in aksine devletin gelirinin tek yerde toplanması yerine asıl hazine ve sarfiyat hazinesi adında iki hazineye toplanmasını öngörür.) Herhangi bir sebepten dolayı vatandaşlar ekonomik yönden zayıf düşerse, devlet vergi borçlarını af etmeli gerekirse hazineden de yardım etmelidir.³¹⁷ Ekonomik yönden zayıf düşen vatandaşa hazineden yardım edilmesinin sebebini şöyle açıklar; devlet başkanının ve memleketin geleceği halkın ekonomik durumuna bağlıdır. Halk ekonomik yönden güçlü olursa devlette güçlü olur, hazine dolar. Halk ekonomik yönden zayıflarsa devlette zayıflar ve yıkılır.³¹⁸

³¹² Aristoteles, a.g.e., s. 64, 159.

³¹³ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 193-194, 201, 207.

³¹⁴ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 151.

³¹⁵ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 60, 195.

³¹⁶ Aristoteles, a.g.e., s. 188.

³¹⁷ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 34-35.

³¹⁸ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 122.

Her iki düşünür'e göre de, fakir duruma düşen halkın ekonomik durumunu iyileştirmek devletin görevleri arasındadır. Ekonomik yönden zayıflayan halk devletin çökmesine ve yıkılmasına sebep olur.

3.1.7. Eğitim

Aristoteles, eğitimin devlet eliyle yürütülmesi gerektiğini görüşündedir. Eğitim, anayasal sürekliliğin sağlanmasında en güvenceli yoldur. Çünkü yurttaşların anayasaya uygun bir yolda eğitilmeleri ancak devlet eliyle gerçekleşir.³¹⁹ Eğitime büyük önem veren Aristoteles, aynı zamanda Lise (Lykeion) adlı okulunda kurucusu olmuştur.

Nizamü'l-Mülk'te eğitimin devlet eliyle yapılması için resmi Nizamiye medreselerini kurarak, eğitime büyük önem vermiştir. Eğitimi devlet kontrolüne alarak aşırı görüşlerin halk arasında yayılmasını önlemek istemiştir. Kurduğu nizamiye medreselerini kendisini bağlayarak başbakanlık görevi yanında tam bir eğitim bakanı olarak da görev yapmıştır.

Aristoteles ve Nizamü'l-Mülk devletin bekası için; halkın ekonomik durumun iyileştirilmesini ve eğitimin devlet eliyle yapılmasını ön görmüşlerdir.

3.2. DEVLET YÖNETİMİ ANLAYIŞINDAKİ FARKLILIKLAR

3.2.1. Yönetim Şekilleri

Aristoteles ile Nizamü'l-Mülk arasında en büyük fark, yönetim şekilleri hakkındadır. Aristoteles, yönetim şekillerini tahlil ederek, iyi ve kötü yönetim şekilleri olmak üzere ikiye ayırmış, devlette nasıl bir yönetimin başa getirilmesi hususu üzerinde durmuştur. İyi yönetimleri, halkın mutluluğunu sağlayan yönetimler olarak tarif ederek, bir çok iyi yönetim modeli öngörmüştür. Ancak kendisi siyasal (anayasal) yönetimi, en iyi yönetim modeli olarak benimsemiştir.

Nizamü'l-Mülk ise, yönetim şekilleri üzerinde hiç durmamış, topluma nasıl bir insanı başlarına getirmelerini belirtmek yerine, bir devlet başkanının nasıl bir davranış sergilemesi ve ne tür huylar edinmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Nizamü'l-Mülk'e göre devlet başkanının temel görevi halkın mutluluğunu sağlamaktır.

³¹⁹ Aristoteles, a.g.e., s. 162.

3.2.2. Yönetici

Aristoteles, yöneticileri belirli şartları taşıyan yurttaşların seçmesi gerektiğini belirtmiştir. Aristoteles'e göre; siyasal yönetimde yöneticileri; yasama ve yargılama yetkisine sahip kişilerin seçmesi gerektiği görüşündedir. Bu nedenle köleler, köylüler, satıcılar ve işçiler seçme ve seçilme hakkına sahip değildirler. Çünkü bu sınıfların meslekleri kendilerine faziletli bir hayat sürmeye imkan vermez. Faziletli bir hayat sürmeyen kişilerde seçme ve seçilmeye layık değildirler. Seçme ve seçilme yetkisine sahip kişiler belli bir mülkiyete sahip şehirli ve aristokrat bir aileden gelen kişilerdir.

Nizamü'l-Mülk ise, yöneticinin Tanrının görevlendirdiği seçkin bir kişi olduğu görüşündedir.³²⁰ O, Türk-İslam kültüründe kabul gören devlet başkanlığı görüşünü benimsemiştir. Bu görüşe göre devlet başkanı Tanrının yeryüzündeki temsilcisi ve kılıcıdır. Devlet başkanı her icraatı tanrı adına yapar.

Aristoteles, devlet yönetiminde dini kurallara hiç yer vermemiştir. Çünkü o, realist bir düşünür olduğundan ve her şeyden önce olabilecek olayları hesaba katarak insan hayatına, varamayacağı ideal bir gaye göstermekten özenle çekinir.

Nizamü'l-Mülk ise, devlet yönetiminde dini kuralları referans alma ve oradan hareketle devlet yönetiminde dini kuralların uygulanması taraftardır.³²¹ Çünkü devleti, ilahi adaletin yeryüzünde gerçekleştirilmesinin bir aracı olarak görür.

3.2.3. Mülkiyet

Aristoteles özel mülkiyeti savunur.³²² Ancak, aşırı zenginliğin devletin yıkılmasına bir sebep olarak görür.³²³

Nizamü'l-Mülk ise mülkiyetin devletleştirilmesi taraftardır.³²⁴ Zenginliği devletin bir gücü olarak görür. Devlet, toprağı, görev karşılığı yöneticilere ve devlete hizmet edenlere verir. Ancak devlet gerekli vergisini toplar.

³²⁰ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 17.

³²¹ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 74.

³²² Aristoteles, a.g.e., s. 37.

³²³ Aristoteles, a.g.e., s. 19, 47.

³²⁴ Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 44.

2.2.4. Kölelik

Aristoteles toplumu çeşitli sınıflandırmalara tabi tutar.³²⁵ Köleliği tabi bir olgu sayar. Ona göre, insanların bazıları köle, bazıları ise yönetmek için yaratılmıştır. Aristoteles köleliği tabiatın gereği saydığından köleler hiçbir zaman hür olamazlar. Bunlar doğuştan köle olmak için yaratıldığından, kendilerini idare etmekten acizdirler. Köleler yurttaş sayılmadığından seçme ve seçilme hakkından da mahrumdurlar.³²⁶

Nizamü'l-Mülk'ün ise toplumu sınıflandırmalara tabi tuttuğuna dair her hangi bir düşüncesine rastlanılmamıştır. Ancak eserinin bazı yerlerinde, devlet başkanına hizmet eden kölelerin görevini iyi yapması için gerektiğinde ceza ve mükafat verilmesi hususundan bahseder.³²⁷ Bu nedenle Nizamü'l-Mülk'ün kölelik kurumunu benimsediğini anlıyoruz. Ancak kölelerin sosyal hakları hakkında herhangi bir görüşünü açıklayan bilgiye rastlayamadık.

³²⁵ Aristoteles, a.g.e., s. 159.

³²⁶ Aristoteles, a.g.e., s. 13-15.

³²⁷ Bkz., Nizamü'l-Mülk, a.g.e., s. 91, 126, 128, 159.

SONUÇ

Aristoteles yaşadığı çağa kadar bilinen bütün devlet kurumlarını ve yönetim biçimlerini incelemiş ve karşılaştırmış, bu karşılaştırma sonucu olarak siyaset biliminin önemli bir dalı olan "Karşılaştırmalı Siyaset" in temellerini atmıştır. O; yönetim şekillerinin biçimini, onları oluşturan toplumsal yapıyla bağlantılı kılmakla daha sonra gelen siyaset incelemelerinin sosyolojik yaklaşımına da öncülük etmiştir. Aristoteles bundan iki bin yılı aşkın bir süre önce kamuoyunun önemini vurgulamıştır. Çoğunluğun yönetime katılmasının erdemlerini sıralamıştır. Özellikle, güçlü bir orta sınıfın sağlıklı bir rejimin varolabilmesi açısından taşıdığı önemi ortaya koyabilmesi kuşkusuz ki bu bilimselliğe yaklaşan çalışmalarının ürünüdür. Çağdaş çoğulcu rejimlerin kuramsal temellerini araştıranlar, bu nedenlerinden dolayı Aristoteles'e kadar gitmek zorundadır.

Siyâsetnâmeler, esas konu olarak devlet yönetimini ele aldığına, bütün güç ve yetki de devlet başkanında olduğuna göre; devlet başkanı için yazılmış eserler olmaktadır. Siyâsetnâmelerde devlet başkanında bulunması gereken özellikler, yönetimin esasları ve şartları anlatılır. Zamanın anlayış ve inanışına göre en uygun devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği, bu amaca hangi yollarla ulaşılabileceği gösterilir. Halkın durumu, toplumun hali anlatılarak devlet başkanına öğütler verilir. Kötü yönetimin zararlı sonuçları açıklanır. Nizamü'l-Mülk'ün eserinde, benzerlerinde olduğu gibi, zaman ve mekanına göre kifayetli devlet başkanı için gerekli olan bilgi ve beceriyi öğretmek, bu hususların gerçekleştirilmesinde takip edilecek yol ve metotları göstermek ve ideal bir devlet başkanının özelliklerini arka arkaya sıralamakla yetinen ve somut görüşlerden ibaret bir nasihat kitabından daha ziyade şeyler içermektedir. Siyâsetnâme, geçmişteki iyi ve kötü yöneticilerden ve icraatlarını vakıa metodunu kullanarak bahsetmesi dikkat çekicidir. Bu metot tarihi olayları günümüze aktarması açısından da önemlidir. Nizamü'l-Mülk'ün Aristoteles ve Devlet Felsefesi üzerine yazılar yazan düşünürler arasındaki en önemli fark, Nizamü'l-Mülk'ün, teorik ve pratik olarak anlattığı düşüncelerini bizzat en yüksek mevkide görev alarak uygulaması ve başarılı olmasıdır. Aristoteles ve diğer filozoflarda ise yönetim kademelerinde görev almaları onlar için birer dezavantaj olarak ortaya çıkmaktadır.

Aristoteles'in pek çok konuda eseri olduğundan, gerek batıda, gerek ülkemizde görüşleri kısmen de olsa araştırmaya tabi tutulmuştur. Ancak, Nizamü'l-Mülk'ün görüşleri üzerinde yeterince durulduğu kanaatinde değiliz. İnceleme konumuz da dahil olmak üzere, iktisad sisteminin devlet yönetimi ve sosyal adalet açısından yeri ve önemi konusu, Nizamiye medreselerinin toplumda birliğin sağlanmasındaki yeri ve önemi, yine Nizamiye medreselerinin eğitimdeki yeri ve önemi konularının ayrı bir çalışma konusu olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- AKARSU, Bedia :**Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 1988.
- ARDA, Erhan :**Sosyal Bilimler El Sözlüğü**, İstanbul, 2003.
- ARİSTOTELES :**Politika**, çev., M. Tuncay, İstanbul, 1975.
- ARSLAN, Ahmet :**Felsefeye Giriş**, Ankara, 2002.
- ATMACA, Veli :“Hadisleri Bakımından Siyâsetnâmeler (I)”, **F.Ü.İ.F.D.**, S.V, Elazığ, 2000.
- BAYRAKDAR, Mehmet :**İslam Felsefesine Giriş**, Ankara, 1999.
- BAYRAKTAR, Bayraklı :**Farabi’de Devlet Felsefesi**, İstanbul, 1983.
- BİRAND, Kâmiran :**İlk Çağ Felsefe Tarihi**, Ankara, 2001.
- BOLAY, S. Hayri :**Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Ankara, 1999.
- BOZ, Afıtap :**Platon ve Aristoteles’te Devlet**, H.Ü., S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1989.
- CEVİZCİ, Ahmet :**Felsefe Sözlüğü**, Ankara, 1997.
- DAVUTOĞLU, Ahmet :“Devlet”, **DİA**, C.IX.
- DOĞAN, Mehmet :**Temel Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, 1994.
- EBENSTEİN, William :**Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri**, çev., İ.Özel, İstanbul, 2001.
- ERDEM, Hüsameddin :**İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Konya, 1993.
- FAHRİ, Macit :**İslam Felsefesi Tarihi**, terc., K.Turhan, İstanbul, 2000.
- FARABİ :**el-Medinetü’l-Fazıla**, terc., N.Danişmen, İstanbul, 1990.
- :**es-Siyasetü’l-Medeniyye**, çev., M.Aydın, A.Kadirüner, R.Ayaz, İstanbul1980.

- GÖKBERK, Macit :**Felsefe Tarihi**, İstanbul, 1995.
- HARMANCI, Mehmet :**İslam Felsefesinde Siyaset Teorisi**, (Farabi, Maverdi, Nizamü'l-Mülk, İbn Teymiye'nin Siyâsetnâmelerine Göre), S.Ü., S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1999.
- HÜLAGÜ, Orhan :**Farabi ve İbn Haldun'da Devlet Düşüncesi**, İstanbul, 1999.
- İBNİ HALDUN :**Mukaddime**, C. I-III., çev., Z.K. Ugan, İstanbul 1990.
- KAFESOĞLU, İbrahim :**"Nizamü'l-Mülk"**, İ.A., C.1X. İstb.1964.
- KAYA, Mahmut :**"Aristo"**, D.İ.A., C.III.
- KILIÇ, Cevdet :**"Filozofların Hakikat Arayışında Kategorik Yaklaşımlar"** F.Ü.İ.F.D., S.V, Elazığ, 2000.
- KIŞLALI, A.Taner :**Siyaset Bilmi**, Eskişehir, 1999.
- KOMİSYON :**T.D.K.Y. İmla Kılavuzu**, Ankara, 1990.
- MENGÜŞOĞLU, Takiyittin :**Felsefeye Giriş**, İstanbul, 1997.
- MONTESQUIEU :**Kanunların Ruhu Üzerine**, çev., F.Baldaş, İstanbul 1998.
- PLATON :**Yasalar** çev., C.Şentuna, S.Babür, - , 1988.
- :**Devlet**, çev., S.Eyüpoğlu, M.A.Cimcöz, İstanbul, 1988.
- :**Devlet Adanı**, çev., B.Boran, M.Karasan, İstanbul, 1992.
- NİZAMÜ'L-MÜLK :**Siyâsetnâme**, çev., S.Yalsızuçanlar, İstanbul, 2000.
- RAHMİ, Mustafa :**Küçük Felsefe Tarihi**, sad., Ö.Tolgay, İstanbul, 2001.
- RUSSELL, Bertrand :**Batı Felsefe Tarihi**, çev., M. Sencer, Ankara, 1972.
- TOKU, Neşet :**"Siyaset Felsefesi Nedir"** **Felsefe Dünyası Dergisi**, S. XXXV, 2002.
- TOPDEMİR, H.Gazi :**Türk Düşünce Tarihi**, Ankara, 2001.

- TÜRKÖNE, Mümtaz Er :**Siyaset**, İstanbul, 2003.
- UYANIK, Mevlüt :**İslam Felsefesinde Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, 2001.
- WEBER, Alfred :**Felsefe Tarihi**, çev., H. V. Eralp, İstanbul, 1991.
- YAZIR, Muhammed Hamdi :**Hak Dini Kur'an Dili**,C.IV. Editör, Ali BULAÇ, İstanbul, trhz.
- YEŞİL, Abdullah :**Doğu ve Batı Yönetim Bilimi Düşüncesinin Öncüleri** (Machiavelli ve Nizamü'l-Mülk Örneği), (M.Ü., S. B. E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996.
- YILDIZ, H.Dursun, vd. :**Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.VII, İstanbul,1992.

ÖZGEÇMİŞ**Mahir TUNCER****Adres**

Tapu Sicil Müdürlüğü

Telefon : 0 536 436 84 48

23510 Arıcak /Elazığ

Eğitim

Y.Lisans Öğrenci Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Felsefesi Bilim Dalı, Elazığ.

Lisans 2001 Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Eskişehir.

Lise 1991 İmam-Hatip Lisesi, Elazığ.

Çalıştığı Kurumlar

2003 - Arıcak Tapu Sicil Müdürlüğü, Memur, Elazığ.

1995 - 2003 Arıcak İlçesi Merkez Serinevler Cami İmam-Hatibi, Elazığ.

1992 - 1995 Arıcak İlçesi Küplüce Köyü Cami Vekil İmam-Hatibi, Elazığ.

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri-Tarihi Palu-15.07.1972

Medeni Durumu Evli - Üç Çocuk

Askerlik Durumu Yaptı (1996-1997)